ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ

БУТУН ДУНЁ ПРОЛЕТАРЛАРИ, БИРЛАШИНГИЗ!

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИНИНГ ОРГАНИ

ГАЗЕТА 1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН ЧИҚА БОШЛАГАН

1990 йил

12 ОКТЯБРЬ
№ 41 (3093)
ЖУМА

БИБЛИОТЕКА

Жумҳуриятимиз пахтакорлари уйган «оқ олтин» хирмони тўрт миллион тоннадан ошиб кетди. Йил бўйи қилинган машаққатли меҳнат ўз самарасини кўрсата бошлади. Минглаб оилавий пудратчи звено ва бригадалардан сўнг хўжаликлар ва районлар ғалаба маррасига етмоқдалар. Эрта-индин бир қатор вилоятлар ҳам кўзланган мақсадга етишади. Йиғим-теримда карвонбошилик қилаётган вилоятлар ичида Бухоро вилояти ҳам бор. Сиз кўриб турган ушбу суратлар пешқадам вилоят далаларидан олинган.

Олот районидаги «Шарқ юлдузи» жамоа хўжалигининг Меҳмон Бозоров етакчилик қилаётган бригадаси пахтакорлари 80 гектар майдоннинг ҳар гектаридан 45 центнердан ҳосил олиш учун курашмоқдалар. Бухоро райони «Маданият» жамоа хўжалигининг илғор теримчилари Муҳайё Мухторова ва Ўғилой Раҳимова ҳар куни 120—130 килограммдан пахта териб, хирмонга баракали улуш қўшмоқдалар.

СУРАТЛАРДА: Меҳмон Бозоров, Муҳайё Мухторова ва Ўғилой Раҳимова.

Н. МУҲАММАДЖОНОВ суратга олган

ДЕҲҚОН ТАШВИШЛАРИ

Ўтган ҳафтада ёққан ёмғир билан наинки, совуқ тушди, айни чоғда бу ёғин пахтакор деҳқонларнинг кўнглига ғулғула ҳам солди: ахир, ҳосилнинг катта бир қисми ҳали йиғиб-териб бўлингани йўқ. Ҳолбуки, жумҳуриятимиздаги кўпгина хўжаликлар, бригадалар давлатга пахта топшириш планларини бажариб бўлишди. Лекин, далада ҳосил ҳали мўл.

Уйчи район Ленин номидаги колхозда бўлганимизда биз бунинг гувоҳи бўлдик. Колхоз пахта планини бажарибди. Ўрта ҳисобда 35 центнерга етказиб пахта олинибди. Хўжаликда кўпчиликка айтса, намуна қилиб кўрсатса бўладиган ишлар қилинаётган экан. Жумладан, ёрдамчи тармоқлар — турли маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган цехлар ишлаб турибди. Колхоз йилига мана шу ёрдамчи тармоқлардан бир миллион сўмдан ошириб даромад қиляпти.

Колхознинг 7-бригадасига Маллабоевларнинг каттаси Эргаш ака, 6-бригадага эса Ғани ака раҳбарлик қилишади. Иккала ака-уканинг ҳам бригадаси пахта планини бажарибди. Ҳар гектар ердан 40 центнердан ҳосил олишибди. 7-бригада аъзоси, хизмат кўрсатган колхозчи, беш боланинг онаси Раҳима Мусаева билан суҳбат қиламиз. Опадан турмуши қандай кечаётганини сўраймиз. Раҳмат, дейди опа чаноқ тилган қўлларини яшириб, шукур кўп қатори яшаяпмиз. Магазинлар бўм-бўш, дейишади, лекин ўзим дўконларга чиқиб кўрганим йўқ. Кўрганим: болаларнинг тарбиясию, мана шу пахтазор. Қолганларини, худога шукур, хўжайиним етказиб туради...

Ҳаётнинг ўзидай рост гап. Бизнинг қирққа кирмай юзларига ажин тушган, сочларига оқ оралаган, офтобнинг тиғидан қорайган, меҳнатнинг оғиридан қўллари қадоқ бўлган аёлн эркакларимизнинг ҳаммаси шундай: бошида тегирмон тоши юриб турса ҳам шукур дейди. Гўё «шукур» деган сўз ўзбек лисонидагина мавжуддек. Балки шундай ҳамдир...

Раҳима опа 3 гектар ерни оиласи билан ишлайди. Бу йил ана шу ердан 12 тонна пахта олган. Ҳар килограмм терган пахтасига 25 тийиндан ҳақ оляпти. Шундан 14 тийини давлат томонидан пахта йиғим терими учун ажратилган қўшимча ҳақ ҳисобидан, 11 тийини эса шартномадаги харажатга киради. Яъни, йил охирида олиши мумкин бўлган даромад ҳисобидан.

— Ўтган йили ҳам шунча ерга пахта экканмиз. Олти ой ёз олганимиздан ортиб яна 1300 сўм пул олдик...

Раҳима опа бугун шу даромадни оляпти. У мана шунга шукур қиляпти. Фарзандлари Носиржон, Назирахон, келини Ҳакимахонларни ёнига олиб кунига 100—150 килограмм пахта термоқда. Бугун бутун жумҳуриятда ўзбек деҳқонининг кўзига даромаддан кўра, ёмғир остида қолиш хавфи туғилган пахта азизроқ. Бундай халқ билан ҳеч қачон дард қолмайсан...

Ё. ХУЖАМБЕРДИЕВ

БЕРТЕЛЬС ТАВАЛЛУДИ НИШОНЛАНАДИМИ?

Декабрда машҳур шарқшунос олимимиз Евгений Эдуардович Бертельс (1890 — 1957) таваллуд топганига 100 йил тўлади. Бу олим дунё эроншунослигининг машҳур намояндасидир. Ўзбек адабиёти тарихи, хусусан, навоийшуносликни ҳам Бертельс асарларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Ҳатто олимни навоийшуносликнинг асосчиларидан деб қараш лозим. Устод таваллудининг юз йиллиги давригача жуда оз вақт қолди, лекин ҳеч ким: на жумҳурият Фанлар академияси, на бошқа муътабар даргоҳлар бу ҳақда оғиз очаяптилар. Сабаб нимада? Бунинг илдизлари, назаримизда, анча чуқур. Чунки турғунлик йилларида адабий меросга эътиборсизлик билан қаралганидек, у билан шуғулланувчилар, хизматларидан қатъи назар, етарли обрў топмадилар. Бунга мисол тариқасида Навоий ижоди бўйича монографиялар ва ўнлаб теран мақолалар ёзган Е. Э. Бертельс асарларининг ақалли биронтаси ўзбекчага таржима қилинмаганлигини айтиш мумкин. Хўш, бугунга келиб нима ўзгарди? Деярли ҳеч нарса! На бундай буюк олимнинг асарларини таржима қилиб, нашр этдик, на у ҳақда ёзилган бир неча мақолани ҳисобга олмасак, ижодини атрофлича ўргандик!

Балки, турмушимиздаги иқтисодий танглик шароитида бундай таваллудни нишонлаш ўринлимикан, дерсиз. Бизнингча, жуда ўринли. Ҳатто 1941 йили, Улуғ Ватан урушининг фожиали кунларида қамал қилинган Ленинградда Навоий юбилейи ўтказилган, унда кўплаб олимлар иштирок этиб, Навоийнинг руҳини шод этган эди-ку! Ўнлаб шарқ тилларини билган, адабиётлари бўйича тадқиқотлар олиб борган, Навоий ижодини оғир йилларда, турли қатағонларга қарамай, қўрқмасдан тарғиб этган Е. Э. Бертельснинг юбилейини нишонлаш керак!

Афтондил ЭРКИНОВ,
Абдурасул ЭШОНБОБОЕВ

МУҲАРРИРГА мактублар

ПУЛЛИ ШОВҚИН

Қанча айтиб, қанча ёзилганига қарамай шаҳар ресторанларида аҳвол мутлақо ўзгармаяпти. Оқшом қўнинши билан пойтахтимиздаги қайси ошхонага кирманг, таъмагирлик, юлғичлик, асаббузарликка дуч келасиз. Бироз ҳордиқ чиқарай деб кирган кишининг дили хуфтон бўлади. Ёнингизда оила аъзоларингиз ёки меҳмонингиз бўлса хижолатдан ерга кириб кетгудек бўласиз. Сабаби: чолғучилар шу қадар шовқин солишадики, бошингиз айланиб кетади, ёнингизда ўтирган кишининг гапини эшитмайсиз.

Бу ҳам етмаганидек, овқатланиб ўтирган столингиз атрофида ғуж-ғуж бўлиб рақсга тушишади, жазавалари тутиб сакрашади. Ошхона зали чанг-тўзон бўлиб кетади. Сархушларнинг беҳаё қилиқларини, кундашунда бойваччаларнинг ҳотамтойликларини айтмай қўя қолай.

Нима, рақсга тушиш ҳам айбми, дейишлари мумкин. Айб эмас. Аммо таом ейилаётган жойда ҳуда-беҳудага диконглайвериш қайси одобга тўғри келади. Жуда кўп шаҳарларда бўлиб тунги ошхоналарнинг рақс майдончалари алоҳида эканлигини кўрганман. Бизда ҳам шундай қилиш мумкин эмасми?

Иккинчи таклифим шуки, пойтахтимиздаги бир-иккита ресторанда фақат миллий қўшиқлар, халқ куйлари ижро этилиши керак. Таниқли ҳофизлар машҳур ғазалларимизни маҳорат билан куйлашса, танбур ва ғижжак ёқимли нола қилса, най наволари таралса хаёллар оғушида тебраниб ўтирсангиз, бундай оромга не етсин.

Бу таклифларни амалга ошириш ҳеч қандай қўшимча сарф-харажат талаб қилмайди. Миллий қадриятларимизга нисбатан озгина куюнчакликнинг ўзи кифоя.

Ушбуни ёзар эканман, мулоҳазаларим ҳафталик ёрдамида шаҳар ҳокимлари қулоғига етади, деган умиддаман.

М. АҲМАДЖОНОВ,
хўранда

ЯНГИ МАВЗЕ ҚАЕРДА?

Шукурлар бўлсинким, тил тўғрисидаги қонун шарофати ила кўп яхши ўзгаришлар бўлмоқда. Ишлар ҳамма жойда ҳам мақтагудек демоқчи эмасман. Аммо тарихий номларнинг тикланаётгани, мавзелар, хиёбонлар кўпгина кўчаларимиз исмижисмига монанд ном олаётганидан кўпчилик хурсанд. Биноларимиз пештоқларида, савдо расталари пештахталарида, транспорт воситаларида ўзбекча ёзувларни, турли хил маслаҳат, йўл-йўриқларни ўқиб қолдик. Қандоқ яхши. Назаримда, дўконларимизда ҳам харидорларга нисбатан эътибор бироз ўзгарган. Бундан бир неча кун аввал марказий универсал магазинига кирган эдим, сотувчи қиз «Ассалому алайкум, келинг ота», деди. Қанийди, ҳамма жойда шундоқ бўлса.

Битта таклифим бор. Ҳали айтганимдай, жойларнинг номлари ўзгарди, бундан кейин ҳам ўзгаради. Ортиқча қийинчилик туғилмаслиги учун янгича номланиш билан боғлиқ жами ўзгаришлар тўғрисида бир қўлланма зарурга ўхшайди. Чунки ҳозир таксига ўтириб, «Мени Ҳумоюн мавзеига ёки Қаффол аш-Шоший кўчасига олиб бориб қўйинг», десангиз, ҳамма ҳам билавермайди.

М. ОҒАЛИЕВ

куюнчак газетхонлардан хатлар

КЎНГИЛДАГИ ГАПЛАР

Қайта қуриш кундалик турмушимизда, тафаккуримизда кун сайин янги-янги қирралар очиб бораётганлиги қувончли ҳодисадир. Жумҳуриятимизнинг турли бурчакларидан бизни «йўқлаб», турли мавзу ва таклифлар билан биргаликда муштарийларимизнинг ҳароратли, самимий дил сўзларини қатларида келтираётган мактубларимиз борган сари кўпайиб бормоқда. Ажиб бир мулоқотга чорловчи бу мактаблар билан ўз ташвиш ва қувончлари, бугуни ва келажаги билан ҳар гал таништирганимизда, беихтиёр кўз ўнгимизда яшаётган Ўзбекистон, унинг содда, фидойи одамлари намоён бўлади. Ҳафталигимиз саҳифаларини синчиклаб кузатиб бораётган муштарийларимиздан бири бизнинг турли рубрика остида эълон қилаётган мактубларимиз кўламидан бироз қониқиш ҳосил қилмабди чоғи, халқ фикрининг кўзгуси бўлган хатлар учун кўпроқ жой ажратишни илтимос қилибди.

●

А. МУҚИМОВ (Қашқадарё): «Социализм» колхозининг биргина Шакартери қишлоғида 800 аҳоли яшайди. Қишлоқ асфальт қилинмаган, 320 ўринли янги мактаб қуриш учун у ташкилотдан бу ташкилотга чопамиз, ишимиз ҳал бўлмаяпти. Қишлоқдаги ота-бобомиздан мерос қолган мачит ҳозиргача магазин вазифасини бажаради. Қишлоқдаги хонадонлар газлаштирилмаган. Кутубхона ва клуб йўқ...

●

Ж. ҚОРАБОЕВ (Андижон): Яқинда Шаҳрихондаги китоб магазинидан шоира Турсуной Содиқованинг Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида чоп этилган «Излай-излай топганим» шеърлар тўпламини харид қилдим. «Изҳорсиз баёнлар», «Қўшиққа ҳеч ўлим йўқ», «Кўксимдаги дарахт» туркум шеърларини қизиқиб ўқидим, аммо босмахона ходимларининг айби билан яхшигина тўплам «чўлтоқ» бўлиб қолган: мундарижада кўрсатилган 13 та шеър — 16 саҳифа тушиб қолган.

Қайта қуриш даврида босмахона ходимлари ўз ишларини шундай ташкил этишадиган бўлса, китоблар дўконларда қўлма-қўл бўлиш ўрнига чанг босиб қолмасмикан?

●

Ш. ОРИПОВ (Тошкент, жами 26 имзо): Тошкент шаҳри қадимда тўрт даҳадан иборат бўлиб, шуларнинг бири «Шайхонтоҳур» эди. Тарихий шахс шайх Ҳованди Тоҳур номига бағишланган қадимги Тошкент даҳасида учта дарвоза (Қўймас, Қўқонд, Қошғар), 48 та маҳалла, 70 мачит, 3 мадраса, шаҳар бозори ва бир қанча чойхоналар мавжуд бўлган. Ҳозир XV асрда қурилган ва XVIII—XIX асрларда қайта тикланган шайхнинг мақбараси «Бадиий буюмлар» фабрикасининг ҳовлисида жойлашган. Шу муносабат билан «Марказ — 13» даҳаси Шайхонтоҳур» деб аталса мақсадга мувофиқ бўларди.

●

Р. ҚАЛАНДАРОВ (Қашқадарё): Ҳозирги вақтда бозор иқтисодиётига ўтмай турибоқ нарх-наво осмонга чиқиб кетди. Гўшт дўконларидаги тўполонни бир томоша қилсангиз... Одамлар худди гўштга ёпишган ариларни эслатади. Баъзи оилалар ҳафта мобайнида аранг 1 кило гўштга илинса илиниб, бўлмаса қозонини сувга солиб ўтиришибди. Айниқса, серфарзанд оилаларнинг аҳволи танглашди. 70—80 сўм ойлик ҳисобига кун кўрадиган колхозчининг аҳволига қараб, бошим қотди.

Муштарийларимиздан И. Қосимов (Қўқон), Ҳ. Қорабеков (Самарқанд), М. Мукаррамова (Андижон) ва бошқалар ҳам қимматли фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашганлар. Фикр-мулоҳазалардаги қайтариқ ва умумийликни ҳисобга олиб, мактубларидан фойдалана олмаган муштарийларимизга ҳам ўз миннатдорчилигимизни билдирамиз.

ЙЎЛ СОЛИҒИ ҚАЁҚҚА КЕТАЯПТИ?

Техникага алоқадор кишилар яхши билишса керак, транспорт солиғи, деган солиқ бор. Шахсий автомашиналардан ҳар бир от кучи учун 50 тийиндан, давлат автотранспорт воситаларидан эса 1 сўмдан солиқ олинади. Бу солиқнинг нима сабабдан олиниши номаълум. Агар, йўлда юрилгани учун, дейдиган бўлсак, аксинча бўлиши керак. Бизнинг ўйдим-чуқур йўлларимизда чидаб юргани учун қайтага ҳайдовчиларга пул тўлаш лозим. Шунингдек, тўпланган маблағлар қаёққа сарфланишини ҳам ҳеч ким билмайди. Йўл қурилишига сарфланса керак, деб ўйлагандим, «йўқ» деб жавоб берди район йўл қуриш-созлаш бошқармасининг бошлиғи А. Шайматов.

Маблағ эса анча салмоқли. Масалан, биргина бизнинг Хатирчи райониимиздан ўтган йили 168 минг 796 сўм, жорий йилда эса 196 минг 942 сўм автотранспорт солиғи тўпланган. Бу рақамларни вилоят, жумҳурият миқёсида оладиган бўлсак, қанча бўлишини бир тасаввур қилиб кўринг. Ана шу маблағнинг ҳаммаси Иттифоқ бюджетига кетаётир. Кейинчалик билсам, КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг 1988 йил 19 февралидаги «РСФСРнинг ноқоратупроқ ўлкасидаги автомобиль йўлларини қуриш ва реконструкция қилиш давлат дастури»га кўра маблағ ана шу йўналишда ишлатилинаркан.

Менимча, бу маблағни ўзаро тақсимлаб, жумҳурият, вилоят ва район бюджетларига бериш керак.

Анвар ҲОСИЛОВ

ЯНА БИР ИМКОНИЯТ

Ассалому алайкум «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ходимлари! Мен йигирма йилдан буён ҳафтаномангизни ҳар бир сонини олиб ўқиб келаман. Келгуси йил учун ҳам, нархи бир мунча қимматлашганига қарамай, обуна бўлдим. Бироқ 12 сўм 96 тийин ўрнига 16 сўм 08 тийин тўлатишди. Қайси нарх тўғри эканлигини билишни истардим.

М. ТОЖИБОЕВА
Ўш шаҳри

●

Мухбиримиз республика «Союзпечать» бошқармаси бошлиғи В. МАМАСОДИҚОВА билан учрашиб ушбу хатни шарҳлаб беришни сўради.

— Ҳаммага маълумки бу йил барча нашрлар каби «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг ҳам обуна баҳоси оширилди. Бошқа жумҳуриятларга етказиб бериш учун эса яна қўшимча нарх белгиланди. Шу сабабли ўшлик муштарий тарифда кўрсатилган 12 сўм 96 тийин ўрнига 16 сўм 08 тийин тўлаган. Аммо кўплаб обуначиларнинг талаблари инобатга олиниб, бу қўшимча нарх республика «Союзпечать» бошқармаси томонидан бекор қилинди. Энди ёзилмоқчи бўлганлар фақат 12 сўм 96 тийин тўлайдилар, холос. Аввал обуна бўлганлар ортиқча пулларини қайтариб олишлари мумкин. Бу билан севимли ҳафталикнинг бошқа жумҳуриятлардаги муштарийлари сони янада ошишига қулай имкон яратилди, деб ўйлайман.

МУШТАРИЙЛАР ДИҚҚАТИГА!

ҲАҚИҚАТНИНГ ХИЗМАТКОРИ

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» халқимизни газетхон қилди, менга ўхшаган қаламкашни гунг қилди. Ҳафталик саҳифаларидаги дарднинг кўлами, теранлигидан лолман.

Ошкоралик сари илк дарча (таъкидлайман: дарча!) очган севимли газетамиз навбатдаги босқичлардан чўчимаслигига имоним комил. Бунинг учун таҳрир жамоасида барча имконият бор: тажрибаю малака ҳам, дадиллигу жасорат ҳам.

Ошкоралик тўфони силлиқ, беғубор кечмаслиги аниқ. Ўйлайманки, зукко газетхон бу гирдибодда бошини йўқотиб қўймайди, теран оқимни ўткинчи кўпиклардан ажрата билади.

Истагим: газетамиз келажакда Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси ёки бошқа бирор гуруҳнинг эмас, ҲАҚИҚАТнинг, чинакам адабиёт ва санъатнинг хизматкори, эҳтиросли тарғиботчиси бўлсин.

Иншолло, фикрий уйғонишни бошлаб берган ҳафталикнинг муштарийси асло беоқибат бўлиб чиқмагай, минбад ғафлатда қолмагай.

Эркин АЪЗАМОВ

ҚЎЧҚОР ЙИЛИНИНГ ҚЎЧҚОРИ

Начора, «ошди-ошди» замонлар экан, мана ниҳоят, газета-журналларга ҳам навбат етиб келди. Кўпга келган тўй экан, буёғи ҳимматингга боғлиқ, азиз муштарий, дегимиз келади. Аммо, жим ўтирганимиз йўқ. 12 сўм 96 тийин тўлаб биз билан яна бир йил давомида мулоқотда бўлишга қарор берган ҳар бир обуначига қуллуқ қилиш билан бирга, ишонтириб айтамизки, мулоқотимиз қўчқор йилида қизигандан қизийди. Енгни шимариб, белни маҳкам боғлаб ҳозирданоқ ишга киришганмиз. Ёзаман, айтаман деган азамат учун ҳали эҳ-ҳе, тахи бузилмаган мавзулар, етилиб ётган янгиликлар сон-саноқсиз. Қатъият, журъат бўлса бас, уёғи жасоратгача бир қадам.

Яна бир гап шуки, янги йилда муштарийларнинг хатларига, улардаги фикр ва муаммоларга янада кенгроқ ўрин берамиз. Ушбу ва бундан олдинги сонларда эълон қилинган йирик материалларимизга оид мавзулар янада дадиллик билан давом эттирилади (фаҳмлагандирсиз).

Кўпгина газетхонлар бизга мактуб йўллаб болалар ва аёллар ўртасида жиноятчилик даражаси ўсиб бораётганлигидан ташвишда эканликларини маълум қилганлар. Бу нарса деярли ҳаммани ташвишга солмоқда. Ўғрилик, талончилик ва ҳатто босқинчилик ҳозир шу қадар авж олганки, куппа-кундуз куни тунаб кетишлари, шип-шийдам қилишлари ҳеч гап эмас. Биз бу мавзуни кенг ва атрофлича ўрганишга, маҳбуслар, маҳкумалар, дайдилар ҳаётидан лавҳалар ёритишга қарор қилдик.

Хуллас, ниятларимиз кўп. Гап обунада қолди, холос. Жойлардан келаётган хабарларга қараганда, муштарийларимиз сони кундан-кунга кўпаймоқда. Ишончингиз учун раҳмат, азизлар.

Аммо, қуруқ қошиқ оғиз йиртади, деган гап бор. Ҳозир ҳамма жойда обуначи учун чинакамига жанг кетаяпти. Катта газетамизни маҳаллий фирқа ташкилотлари қўллаб-қувватламоқдалар. Қўчқор йили обунасининг энг яхши ташкилотлари учун кўпгина газеталар видеомагнитофон, магнитофон, аёлларнинг мўйнали (Бельгия) пальтоси, «ЗИЛ» холодильниги, «Адидас» фирмасининг спорт кийимлари ва бошқа кўплаб қимматбаҳо буюмларни совринга қўйишди. Ноҳия газеталаридан бири ўн мингинчи обуначи учун 100 та шифер, 50 та тўсинбоп ёғоч ваъда қилибди.

Ҳозир нима кўп, газета кўп. Янги-янги нашрлар бодроқдек потиллаб чиқиб ётибди. Эрта-индин касалхонага ордер, санаторийга йўлланма, экинга ўғит, қўй-эчкига ем ҳам соврин бўлиб кетиши ҳеч гап эмас. Бас, шундай экан, биз ҳам бир нима ўйлашимиз керак. Бир нима ўйлашимиз кераклиги тўғрисида узоқ ўйлаб қуйидаги қарорга келдик. Яъни, биз ҳам соврин эълон қиламиз. Ҳозир ноёб буюмлар топиш амри маҳол. Яхшиси — қуруғи. Улар қуйидагича.

Муштарийлар сонини ўтган йилги даражадан оширган «Союзпечать»нинг вилоят бўлимларига: 500 ва 300 сўмлик иккита мукофот.

Худди шундай даражага эришган «Союзпечать»нинг район бўлимига — иккита 100 сўмлик мукофот.

Ўтган йилгига нисбатан яхши натижага эришган олий ўқув юртига иккита 150 сўмлик мукофот.

Газетамизга 300 ва ундан ортиқ обуначи тўплаган энг яхши ташкилотчига — учта 100 сўмлик мукофот.

Ва, ниҳоят, энг сўнгги соврин — газетамизга сўнгги ўн йил ичида узлуксиз обуна бўлган садоқатли муштарийга (квитанцияларни кўрсатиш шарт) **тирик вазни 60 килограммдан кам бўлмаган, боқиб семиртирилган қўчқор.** Ғолибнинг уйига олиб бориб бериш, зарур бўлса сўйиш ва нимталаш (қўл учи олинмайди) харажатлари редакция зиммасида.

ОБУНА ДАВОМ ЭТМОҚДА, АЗИЗ МУШТАРИЙЛАР! ОМАД ЁР БЎЛСИН!

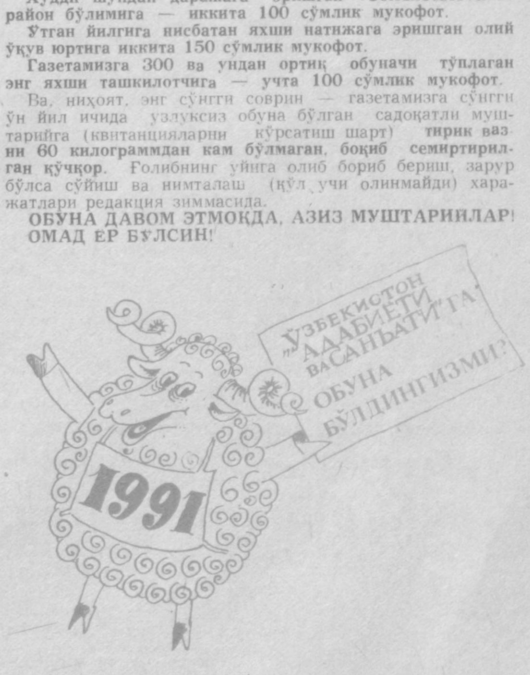

СИЗНИНГ ДИЛ ҲАМРОҲИНГИЗ БЎЛГАН «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҲАФТАЛИГИГА ОБУНА «СОЮЗПЕЧАТЬ» АГЕНТЛИГИ ВА БАРЧА АЛОҚА БЎЛИМЛАРИДА ЧЕКЛАНМАГАН МИҚДОРДА ҚАБУЛ ҚИЛИНМОҚДА.

ҲАФТАЛИКНИНГ ЙИЛЛИК ОБУНА БАҲОСИ 12 СЎМ 96 ТИЙИН, ОЛТИ ОЙГА 6 СЎМ 48 ТИЙИН.

ЖУМҲУРИЯТ ФУҚАРОЛИГИ — ФАХРЛИ НОМ

Биз узоқ йиллар мамлакатимиз ва жумҳуриятимиз Асосий қонунлари — Конституциямизда Ўзбекистон суверен — мустақил давлат эканлиги ҳақида дунёга жар солиб келдик. Унинг фуқароларининг ҳақ-ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тўғрисида оғиз кўпиртирдик. Бироқ ҳар қандай давлат ҳам ўз фуқароси бўлган ҳолдагина давлат сифатида танилиши мумкинлиги хусусида ўйлаб ҳам кўрмадик. Қолаверса, амалда Ўзбекистон ССР фуқароси деган тушунчанинг ўзи йўқ эди. Биз ҳаммамиз СССР гражданлари эдик.

Ниҳоят, қайта қуриш туфайли бу янглиғ тарихий адолатсизликларга чек қўйила бошлади. Илк қадамлар сифатида Ўзбекистон ССРнинг давлат тили тўғрисидаги қонуни, жумҳурият мустақиллиги декларацияси сингари ҳужжатлар пайдо бўлди. Яқинда эса яна бир муҳим ҳужжат — «Ўзбекистон ССР фуқаролиги тўғрисида»ги қонун лойиҳаси умумхалқ муҳокамасига қўйилди. Бу лойиҳани ҳар қанча олқишласак, арзийди. Навбатдаги вазифамиз уни такомиллаштириб, қонун сифатида қабул қилишимиздан ва оғишмай амалга оширишимиздан иборат.

Лойиҳада, умуман олганда, халқимизнинг орзу-истакларини, талаб-эҳтиёжларини акс эттиришга ҳаракат қилинган. Лекин шу билан бирга, менинг назаримда, унда айрим камчиликлар ва қарама-қаршиликлар ҳам мавжуд. Ҳозирги ҳолида у мустақил давлат фуқаросига нима бериши мумкинлигини англаб олиш қийин. Сўзимнинг исботи учун баъзи моддалар ва бандлар хусусида тўхталиб ўтмоқчиман.

Аввало, лойиҳанинг 2-моддаси 4-бандидаги «Башарти Ўзбекистон ССР Конституциясида ва Ўзбекистон ССР қонунларида бошқача тартиб белгилаб қўйилган бўлмаса...» деган жумла ортиқча бўлиб, олиб ташланиши керак. Негаки, бу каби жумлалар қонуннинг яхлитлигини бузади. Устига-устак Ўзбекистон ССР Конституцияси ва бошқа қонунлардаги нормалар ушбу қонун билан мутаносиб бўлишига эришилади. Қонун конституцияга, иккинчи қонун биринчисига шаклан ҳам, мазмунан ҳам зид бўлмаслиги лозим. Мазкур қонунни қабул қилиб, «сўнгра бошқача тартиб белгилаб қўйиш»га йўл қўйиб бўлмайди.

Ушбу банднинг давомидаги «Бошқа иттифоқдош республикаларнинг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги фуқаролари унинг фуқаролари билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар» деган жумла ҳам мужмалликлардан холи эмас. Менимча, бу ҳолат қонунга алоҳида модда тарихасида киритилиши ва «Бошқа иттифоқдош республикалар фуқароларининг Ўзбекистон ССР ҳудудидаги ҳуқуқлари» деб номланиши керак. Сўнгра уларнинг ҳуқуқлари бирма-бир санаб кўрсатилиши лозим. Ҳозирги ҳолатда эса уларнинг «тенг ҳуқуқлардан фойдаланишлари» ўта мавҳум маъно касб этиб қолгандай кўринади. Бундан ташқари, «Ўзбекистон ССР фуқароси»нинг мавжудлиги ҳам гумон туғдиради. Чунки Ўзбекистон ССР фуқароси ўз давлати, Ватани ҳудудида яшаш, ишлаш, уй-жой қуришдан тортиб, халқ депутати, жумҳурият прокурори, ҳукумат бошлиғи, ҳатто Президент бўлиб сайланиш, шунингдек, ўз юрти фуқароси сифатида унинг чет эллар билан муносабатларида, қонунлар қабул қилишда иштирок этиш, лўндароқ қилиб айтганда, ўз мустақил давлатини бошқаришда тўла қатнашиш ҳуқуқига эга бўлиши даркор. Бу ҳуқуқларнинг аксариятини бошқа иттифоқдош республика фуқаросига ҳам «тенг фойдаланиш» учун бериб бўлмайди.

Лойиҳанинг 1-моддасида Ўзбекистон ССР фуқаролиги шахс билан жумҳурият давлатининг доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқасини белгилайди, Ўзбекистон давлати фуқаролари олдида, фуқаролари эса давлат олдида масъулдирлар деган мазмундаги умумий қоида белгиланган. 2-моддада эса Ўзбекистон давлати фуқаросининг СССР билан сиёсий-ҳуқуқий алоқаси ҳақида сўз юритилмасдан ва ўзаро масъулликлар ҳақидаги масала эътибордан четда қолдирилиб, бирданига унга ССР Иттифоқи фуқароси эканлиги, қорақалпоқ биродарларимизга эса учта фуқаролик белгиланади. Бу мантиққа хилофдир.

Лойиҳанинг 3-моддасида Қорақалпоғистон мухтор жумҳурияти фуқаролиги шу жумҳурият қонуни билан белгиланади, деб кўрсатилгану, аммо қорақалпоғистонликлар ўз қонунларини қабул қилмай туриб, ушбу лойиҳада уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, фуқароликни қабул қилиши ва чиқишигача, мансублигигача нормалар белгилаб қўйилган. Бундай ечим мухтор жумҳуриятнинг сиёсий-ҳуқуқий қадриятига бирмунча номувофиқ, деб ўйлайман.

4-модда ҳам кишида эътироз уйғотади. Унда «ушбу қонун кучга кирган кундан Ўзбекистон ССР фуқароси бўлиб турган шахслар...» Ўзбекистон ССР фуқаролари ҳисобланади, дейилган. Хўш, шу кунгача Ўзбекистон ССР фуқароси бўлиб турганлар кимлар? Уларнинг рўйхати борми? Бу ўринда ҳозирги кунда ҳудудимизда яшаб турганлар назарда тутиляптими ёки шу ерда туғилиб ўсганлармиi? У ҳолда ўн йиллар давомида ҳужжатларини йўқотиб, дайдиб келиб қолганлар қайси давлат фуқароси саналадилар? Эртага кўчиб кетишни ўйлаб, кўч-кўронини ҳозирлаб қўйганлар-чи?..

Билишимча, шу кунгача жумҳуриятда фақат СССР гражданлари мавжуд ва бу ҳақда уларнинг паспортлари бор. Демак, Ўзбекистон ССР фуқароси кимлар эканлигини аниқлаш устида анча бош қотиришга тўғри келади. Украина, Россия ва бошқа иттифоқдош жумҳуриятлардан келиб ишлаётган ва ҳудудимизда яшаётганларни, шунингдек, Кавказорти халқлари вакилларини, қримлик қардошларни, корейс дўстларимизнинг кўпчилигини шу ерда туғилиб ўсганликларидан қатъи назар, кўз юмиб, уларнинг кўнгилларини сўрамасдан, Ўзбекистон ССР фуқаролари деб эълон қилиб юбориш, менимча, унчалик тўғри бўлмайди.

ТАКЛИФИМ: қонунга Ўзбекистон ССР фуқаролигини олиш тартиби алоҳида модда тарзида киритилиши лозим. Бу борада ихтиёрийлик, паспортларни янгилаш ва тегишли муддатлар аниқ белгилаб қўйилмоғи жоиздир.

5- ва 6-моддалардаги фуқароликни сақлаб қолиш ҳуқуқи ҳақидаги талаблар ўринли. Фақат бу ерда ҳар бир шахснинг хоҳиш-иродаси ёки фуқароликни ўзгартиришдаги ихтиёрийликни эътибордан четда қолдирмаслик даркор. Чет эллик билан турмуш қурганларни, Ўзбекистон давлатидан ташқарида ишлаш ва яшаш учун чиқиб кетувчиларни, сабабидан қатъи назар, агар улар ихтиёр этсалар, мажбуран Ўзбекистон ССР фуқаролигида «тутиб» туриш адолатдан эмас. Бу умумжаҳон инсон ҳуқуқлари Декларацияси талабларига ҳам мос келмайди.

8-модда Ўзбекистон ССР фуқаросини республикалараро ёки халқаро шартномаларда бошқача ҳол назарда тутилган бўлмаса, чет давлатга ёки бошқа иттифоқдош республикага топшириш мумкин эмаслиги ҳақида. Демак, Ўзбекистон ССР фуқаросини Қозоғистон ёки РСФСР «ололмаслиги» мумкин. Хўш, агар ўша Ўзбекистон фуқароси у ерда яшаб, турган бўлса-чи? Бу ҳолда қандай иш тутиш мумкин бўлади? Бундан ташқари, маълумки, ҳозир ССР Иттифоқи билан шартнома тузиш борасида ишлар кетяпти. Агар марказдан бир-иккита Гдлян, Ивановга ўхшаганлар келиб, Ўзбекистон ССР фуқаросининг қўлига кишан солиб самолётга судраб қолса, нима бўлади? Индамай қараб тураверамизми? Бу саволларга аниқ жавоб керак!

ТАКЛИФИМ: Ушбу моддада «ССР Иттифоқи, республикалараро ва халқаро шартномаларда назарда тутилган ҳоллардагина, яшаб ва ишлаб турган жойидан қатъи назар, Ўзбекистон ССР фуқаросини масала жумҳурият Олий кенгашида (ёки Президент томонидан) кўриб чиқилгандан сўнггина бошқаларга топшириш мумкин» деган мазмунда ўзгартирилиши лозим.

Лойиҳанинг 9-моддасида Ўзбекистон ССР фуқароси бўлган шахснинг бошқа иттифоқдош республика ёки чет эл фуқаролигига мансуб эканлиги тан олинмайди, дейилган. Менимча, бу мутлақ талаб масаланинг иккинчи тарафи борлиги ҳисобга олинмасдан қўйилаётганга ўхшайди. Дейлик, Қозоғистон, Қирғизистон ёки бошқа республика ҳам худди шундай талабли қонун қабул қилса, улар ҳам ўз жумҳурияти фуқароси бўлган шахснинг Ўзбекистон ССР фуқаролигига мансублигини тан олмайди. Аниқроғи, кеча Қозоғистоннинг Чимкент ёки Қирғизистоннинг Ўш вилоятида яшаган, ўша жумҳурият фуқароси бўлган шахсни, агар у Ўзбекистон фуқаролигини олган ва шу фуқароликка мансуб бўлса-да, буни қардош жумҳурият қонуни ҳам тан олмаслиги мумкин. Демак, бу модда ҳам муаммога айланиб қолиши табиий. Шунга кўра, ундан шахснинг фуқаролигини қандай ҳолларда тан олиш ёки олмаслик, шунингдек, тортишувга сабаб бўлган ҳолларда бу масалани кўриб чиқиш тартиби ҳақидаги фикр кенгроқ жой олмоғи лозим. Ушбу моддага қўшимча равишда, Ўзбекистон ССР фуқаролигидан чиқмасдан туриб, иккинчи фуқаролик ман этилиши белгилаб қўйилса, айни муддао бўларди.

Лойиҳанинг 18-моддасида Ўзбекистон ССР фуқаролигининг тўхталиши хусусида сўз боради. Менимча, «фуқароликнинг тўхталиши» деган жумла мазмун жиҳатдан ҳолатни белгилай олмайди. Русча лойиҳадаги «прекрашение гражданство» деган сўз «фуқароликнинг бекор қилиниши» деб олинса, тўғрироқ бўларди.

Шу модда ниҳоясида «СССР фуқаролиги тўхтатилиши Ўзбекистон ССР фуқаролигининг тўхтатилишига сабаб бўлади. Ўзбекистон ССР фуқаролигининг тўхтатилиши Қорақалпоғистон мухтор жумҳурияти фуқаролигининг тўхтатилишига сабаб бўлади», дейилади. Бундай тартиб, менимча, мустақил давлат — Ўзбекистон республикасини, унинг парламентини, Президентини бирмунча ҳуқуқсизлантиришга уринишга ўхшайди. Ўзбекистон ССР фуқароси бир пайтнинг ўзида СССР фуқароси ҳисобланиши ҳақидаги (3-модда) қоиданинг давоми бўлган бу талабни айни ҳолича қабул қилиш нотўғри бўлади. Ўзбек давлати фуқаросини унинг Президенти, Конституцияси, ҳокимияти билан ҳисоблашмасдан Москвада ҳал қилиб қўяқолиш МУСТАҚИЛЛИК деган ғояга зиддир.

ТАКЛИФИМ: «СССР фуқаролигининг бекор қилиниши Ўзбекистон ССР Олий Совети ва Президенти томонидан кўриб чиқилиб, асосли деб топилган ҳолда шахснинг Ўзбекистон ССР фуқаролиги бекор қилинишига сабаб бўлиши мумкин» деган ўзгартириш киритилиши лозим. Бу ибора Қорақалпоғистон мухтор жумҳурияти фуқаролигига ҳам тегишли ҳолга келтирилиши лозим.

Лойиҳа устида жуда чуқур ва ҳар тарафлама, ҳуқуқий асосланган мулоҳазалар қамровида ишлаш зарур. Масалан, 30-модда Ўзбекистон ССР Президентининг ваколатлари санаб ўтилиб, «... қарорлар қабул қилади», деган жумла билан тугайди. 42-моддада эса «фуқаролик масалалари юзасидан Ўзбекистон ССР Президенти Фармонлар чиқаради» дейилади. Қарор ва фармон сўзлари мазмун жиҳатдан ўхшаш бўлса-да, лекин ҳуқуқда бу сўзлар бутунлай аҳамият касб этади. Ҳар бир нарса ўз номи билан аталгани маъқул ва қонунда Президентнинг Фармон чиқариши ўзгартирилиб келтирилмагани маъқул. Бу фикрларим лойиҳанинг 29-моддасига ҳам бевосита таааллуқлидир.

32-моддадаги «Ички ишлар органларининг ваколатлари»да ҳамма ички ишлар бўлимларига (ноҳия, посёлка органлари) тўғридан-тўғри Ўзбекистон ССР Президентига фуқароликка оид ҳужжатларни юбориш, ҳатто, «Ўзбекистон ССР ҳудудида яшовчи шахсларнинг Ўзбекистон ССР фуқаролигига мансублигини белгилаш» ваколати берилиши кўзда тутилган. Менимча, бундай муҳим масалаларни фақат район ички ишлар бўлимларига топшириб қўйиш ярамайди.

ТАКЛИФИМ: ушбу моддада «фуқаролик масалаларига оид махсус комиссияларда кўриб чиқилгандан сўнг», деган жумла билан тўлдирилиши лозим. Шунингдек, алоҳида банд билан бу масалалар умумлаштирилган тарзда Ўзбекистон ССР Президентига тақдим қилинади, деган мазмундаги қўшимча киритилгани маъқул.

Назаримда, 40-моддадаги «Ўзбекистон ССР Вазирлар Кенгаши Ўзбекистон ССР Президентига ариза берган ҳар бир кишининг фуқароликка оид аризаси юзасидан асосланган хулосалар тақдим этадилар», деган талаб ҳам ортиқчага ўхшайди. Чунки 41-моддага кўра, Ўзбекистон ССР Президенти ҳузуридаги фуқаролик масалалари комиссияси бу ишларни бажариши, хулоса қилиши ва Президентга тақдим этиши мумкин.

Хуллас, жумҳурият фуқароси деган фахрли номга эга бўлиш ва уни ғурур билан олиб юриш учун қонун мукаммал бўлмоғи лозим.

Файзулла ҚИЛИЧЕВ,
Ўзбекистон ССР Прокурорининг ёрдамчиси, адлия катта маслаҳатчиси, СССР Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

КУЛГА АЙЛАНГАН ХАЗИНА

Тўрт йил муқаддам — мевалар ғарқ пишган кезларда Одил аканинг хонадонига киевлик файласуф олим Николай Львович кириб келди.

— Таърифингизни Москвада эшитдим, — деди у ишком остидаги чорпоя қирғоғига омонат қўниб. — Мен излаб юрган китобни сизда бор дейишди.

— Шунчалар олис йўл босиб келибсиз, менда бўлса, бажонидил, — деди мезбон очиқ чеҳра билан. — Фақат битта узримни олдиндан айтиб қўяй: олиб кетишга китоб бермайман.

Меҳмон қўлидаги пиёлани дастурхон четига қўйиб, ён чўнтагидан рўмолчасини чиқарди. Кўз ойнагини узоқ артди.

— Демак, бермайсиз, — деди анчадан сўнг маъюс оҳангда. — Балки мен сўрамоқчи бўлган китоб сизга керакмасдир.

— Мен кераксиз нарсани сақламайман, — мийиғида кулди мезбон.

— Христианларнинг муқаддас китоби Инжил сизга нимага керак?

Одил ака тили учида турган «Черковга бориш учун эмас, албатта» деган киноянни айтиб юборишдан ўзини тийиб, салмоқлаб деди:

— Олам ва одамзотни чуқурроқ билиш ва тушуниш учун. Дарвоқе, ўзларига нечун зарур бўлиб қолди?

— Кечирасиз, — деди меҳмон саволи суҳбатдошига оғир ботганини сезиб. — Менга у илмий ишимда керак. Агар рози бўлсангиз, бу китобни «Жаҳон адабиёти кутубхонаси»га алмашишга тайёрман.

— Ҳимматингиз учун раҳмат. «Жаҳон адабиёти» жуда катта тўлов. Бироқ у ўзимда бор.

— Балки кутубхонани кўрсак, бошқа таклиф чиқиб қолар.

— Марҳамат!..

Кутубхона росмана икки хонадан иборат бўлиб, уларнинг чор томони ердан шипгача жавон эди. Жавонлар тўла китоблар. Икки юз томлик «Жаҳон адабиёти кутубхонаси» икки қаторгагина жо бўлганди. Тўрт тарафдан асрлар донишмандлигининг алломалари — Арасту, Суқрот, Аристотель, Гейне, Гёте, Софокл, Ҳомер, Шекспир, Сервантес, Хемингуэй қараб турганга ўхшар, рус адиблари Толстой, Лермонтов, Пушкин, Ломоносов, Есенин, Некрасов, Достоевский, Куприн, Горький, Шолоховнинг тўла асарлари бир томонда нурланиб кўзни оларди.

Кутубхонанинг яна бир афзаллиги тиллар ранг-баранглигида эди. Кўпи рус ва ўзбек тилида. Қирғиз адибларининг оригинал асарлари, араб ва лотин тилидаги нодир нусхалар ҳам бор. Бир тарафда шарқ файласуфлари Кошғарий, Навоий, Беруний асарларининг тўла томлари, Ибн Сино асарларининг беш томлик русча ва ўзбекча нашрлари, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Форобий, Улуғбек рисолалари, Жомий, Лутфий, Фузулий ғазаллари, Умар Хайём, Паҳлавон Маҳмуд, Юғнакий рубоийлари. Тарих, этнографияга оид ҳужжатли ва бадиий адабиётлар алоҳида. 12 томлик «Улуғ Ватан уруши», «Ҳиндистон тарихи», Неруннинг уч томлик «Нюренберг жараёни», «Афғонистон тарихи», Эдвард Поссомнинг Вашингтондан то Рейганга қадар ўтган Президентларнинг ижтимоий келиб чиқишлари ҳақидаги китоби.

Николай Львовичнинг бирдан кўзлари ёниб кетди. Мана, у интиқлик ва орзиқиш билан излаб келган Библия! 1876 йилги Санкт-петербург нашрининг худди ўзи! Ёнида изоҳли луғатлари.

Профессор китобни олган умиди узилгач, бир неча кун шу хонадонда қолиб ишлади. Қўй сўйилди, меҳмон елкасига тўн ёпилди.

— Бу яна нимаси? — хижолат бўлди у. — Мен ахир бунча қарзни қачон, қандай узаман?

— Бизга меҳмон отангдан улуғ деб таълим беришган, деди мезбон унга жавобан. — Шу удумга амал қилсам, китобни икки қўллаб тутишим лозим. Бироқ китобни бермай эл одатини буздим. Буни тўғри тушунинг, мен хасис эмасман. Агар пулни яхши кўрганимда, китобларни кимошди қилиб сота бошлаганимда, бу кутубхона бўлмасди. Сиз балки дунёда Ўзган деган шаҳар борлигини, унда Одил полвон деган одам яшашини билмасдингиз, бу ерларга мени сўроқлаб ҳам келмасдингиз. Қарз масаласига келсак, мен сизни йўқлаб боришга қарздорман.

•

Одил ака сафардошлари — ўшлик врачлар Бантиков, Бадалов билан қадимий Рим обидаларини томоша қилиб юриб, китоб магазини олдидан чиқиб қолди.

— Кўрайлик, — деди ҳамроҳларига.

Киришди. Бегона тилдаги тахлам-тахлам китоблар. Бироқ Одил аканинг киссасида бори-йўғи ўн доллар қолган. Битта китоб эса фалон пул.

— Кетдик, — деди Тельман Аҳмедович. — нима қиламиз, барибир тишимиз ўтмайди.

— Тўхтанг, — деди Одил ака киссасини кавлаб. — мана шу суратли «Рим»ни олмасак бўлмайди.

— Етти долларга-я!

— Ҳа!

— Аёлингизга, қизларингизга совға олмоқчи эдингиз?

— Ҳа. Бу пулга олти кийимлик яхши мато берар. Лекин олмасам, умр бўйи армон қиламан.

У ўз билганини қилди. Қизларига кўйлак ўрнига бутун бошли «Рим»ни олиб келди. Бир шу сафар эмас. Марокашдан, Туркиядан, Испаниядан, қўйингки, қаерга борган бўлса, ўша ердан фақат китоб ёки ёдгорлик-совға олиб келган.

•

Худойберди Тўхтабоев Одилжон Ўзганийнинг «Ёш куч» журналида эълон қилинган ғазалларига ёзган сўз бошида шоирнинг етти фазилатини бирма-бир санайди. Улардан бири аввало ўзининг меҳнаткашлиги, қолаверса, оилада меҳнат тарбиясини тўғри ва оқилона ташкил этганлиги деб таърифлайди.

Одилжон аканинг асл касби қурувчилик. Ўттиз тўрт йилдан буён одамларга уй қуради. Бир неча йиллар оддий қурувчи, бригадир, мастер, прораб бўлиб ишлади. Раҳбарлик лавозимига ўтганига ҳам йигирма йилдан ошди. Бу орада унинг бошчилигида қанчадан-қанча болалар боғчалари, мактаблар, шифохоналар, уйлар қад кўтарди.

У қурувчиликда қанча шуҳрат қозонган бўлса, уста чорвадор сифатида ҳам шунча донг таратган. Ҳамиша меҳмон билан файзиёб бу хонадонда ҳеч қачон элликтадан кам қўй боқилган эмас. Қўй бўлганда ҳам ҳар бири икки қучоққа сиғмас ҳисори қўйлар. Улар семирганда 80-100 килограммгача тош босади. Шундагина кооп-торгга топширилади. Пулига китоб олинади.

Сигирлар ҳам жайдари эмас. Швед насли зотдор сигир кунига 40-45 килограммдан сут беради. Ўзиям бир тонна келади жонивор. Баҳорда у эгиз туғди. Бузоқлар ҳозироқ росмана сигирдай бор.

Оиланинг барча аъзосига иш тенг тақсимланган. Одил ака саҳар уйғонади. Бирор соат китоб ўқийди. Ҳамма оёққа тургач, ҳар ким ўз вазифасига киришади. Биров пичан қирқади, биров охурларга ўт солади, кимдир сигир соғса, кимдир эшик супуради. Юмушлар тугагач, оила сут-қаймоқ билан мириқиб нонушта қилади. Кейин ишга, ўқишга. Хонадонга қайтишлари билан кечки ташвишлар бошланади. Қизлар етти ёшидан сигир соғишни, ўғиллар қўй жунини қирқишни ўрганишган. Бола шўрликлар эзилиб кетибди-ю, деб ўйламанг. Ҳаммаси аълочи, одобли, энг муҳими, соғлом.

•

Қадимий Ўш ва Ўзганнинг тиниқ осмонини қора булут қоплади. Бир қанча ижтимоий, иқтисодий ва маданий талаблар билан митингга тўпланган қуролсиз аҳоли аёвсиз ўққа тутилди.

Чексиз ғам-алам, мунг ва изтироб чўккан ҳуркак кўзларда сўнгсиз саволлар: Нима бўляпти ўзи? Нақ одамга қаратиб ўқ узаётганлар кимлар? Ўққа учиб ўлаётганлар ким? Ўт қўяётганлар, ёнаётганлар ким? Қизларни ота-оналари, ака-укалари олдида, келинларни куёвлари, қайнота-қайноналари кўз ўнгида зўрлаётганлар кимлар? Қулоқларга гап кирмайди, тил айланмайди, кўзларда даҳшат, ақл-идрок карахт...

Бир неча кунлик карахтликдан сўнг мотамсаро Ўшдан чиқиб, қадрдонларим аҳволидан хабар олгани Ўзганга бордим. Эвоҳ! Не кўз билан кўрайки, Ўзганим ҳали ҳам ёниб ётибди. Куйик ҳидига тўла фалакданми ё ер остиданми, бўғзингга тиқилиб ингроқ келади.

Серфайзлиги, ободлиги билан ҳамиша ўзига чорлагувчи таниш ҳовли томон бурилдим. Ҳайҳот! Ўнгимми, тушим? Бу не кўргулик, не фожиа?! Узоқ-яқин шаҳарлардан не-не олиму фузалолар, носиру шоирлар соғиниб келиб чақ-чақ қилган бағри кенг, меҳмондўст хонадон қани? Одил полвон ҳалол меҳнати, не-не машаққатлар билан йиғиб тўплаган буюк хазина — уни ҳаммага маълуму машҳур қилган бой кутубхона қани?

Орадан уч ҳафта ўтиб кетса ҳам ҳамон тутаб ётган, ис босган деворлар ичида карахт кезинаман. Кул, ҳаммаёқ кул. Ҳовли тўла гуллар, сада райҳонлар, мевали дарахтлар ўрнида ҳам девадева кул. Яхши кишиларнинг ширин суҳбатлари, тонготар шеърхонликлар гувоҳи бўлиб фақат темир ишкомлару, шумшайиб деворлар қолган.

Бошдан-оёқ куйиб кулга айланган фақат Одил полвоннинг хонадони эмас. Шаҳарда ўн эмас, юз эмас, икки юздан ортиқ ўзбекнинг (ҳа-ҳа, фақат ўзбекнинг) уйи ёнган. Неча юзлаб кишиларнинг ёстиғи қуриган.

Одил акани жабрдийда ўзганликларни ҳимоя қилиш штабида учратдим. Менинг унга айтадиган гапларим кўп эди, кўп нарсалар ҳақида сўрамоқчи эдим. Ҳаммаси тошдай тиқилиб бўғзимда қолди. Полвон мени кенг бағрига босди-ю, елкамни силаганча узоқ вақт сас-садосиз туриб қолди...

Мирзоҳид
МИРЗАРАҲИМОВ

РЕДАКЦИЯДАН: ҳа, Одил полвон савобли ишга қўл урган ва қўл ураётган эди. Элимизни илмли, маърифатли қилиш йўлида заҳмат чекиб, не-не нодир асарларни, ҳар сатри бебаҳо хазинага тенг қўлёзмаларни тўплаган эди. Бу хазинадан илм истаган, маърифатга интилган ҳар қандай киши бемалол баҳраманд бўлиб келаётган эди. Афсуски, қандайдир нокаслару юртбузарлар, зимдан иш юритар қаллобу эркбўғарлар келтириб чиқарган биродаркушлик туфайли бу бебаҳо хазина ҳам завол топди, ёниб кулга айланди...

Начора! Додингизни кимга айтасиз? Кимни айбдор деб топиб, кимнинг ёқасидан тутасиз? Борингки, айбдорни топган тақдирингизда ҳам бундан нима наф кўрасиз? Китобнинг уволидан қўрқмаган одам жазодан қўрқармиди? Ўз қилмишидан пушаймон бўлиб, кулга айланган асарларни тиклаб берармиди? Йўқ!

Шундай деймизу, орамизда саховатпеша инсонлар кўплигини ўйлаб, кўнглимиз бир оз таскин топади. Зеро, биз ушбу кун илм-фан ва адабиёт мухлисларига, барча олиму ёзувчиларимизга мурожаат этишни лозим топдик: келинг, миллий қадр-қимматларимиз, ўтмиш меросларимиз боқийлиги учун жон куйдирган Одил полвонни энг мусибатли дамларда ёлғизлатиб қўймайлик. Унинг кутубхонасини қайта тиклаш учун қўлимиздан келган ёрдамимизни аямайлик. Ўзимизда бор бўлган китобларнинг баъзиларини унинг хазинасини бойитиш учун тақдим этайлик. Шундай қилсак, биргина Одил полвонга эмас, бутун халқимизга хизмат қилган бўламиз. Негаки, Одил полвоннинг барбод бўлган кутубхонаси бизники сингари шахсий эмас, жамоатники, элники, юртники бўлиб келган эди ва, ишончимиз комилки, у қайта тикланса, яна шундай бўлиб қолади. Биз ушбу эзгу ишга жазм этган барча кишилардан ўзлари лозим топган китобларни редакциямизга жўнатишларини ёки олиб келиб беришларини сўраймиз. Биз уларни жамлаб Одил полвоннинг бўлғуси кутубхонаси учун юборамиз. Манзилгоҳимиз ўзингизга маълум: 700033, Тошкент шаҳри, Ленинград кўчаси, 32-уй. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги муҳарририяти.

АЛАМЗАДАЛИК

Тақдир — инсоннинг ўтмиши ва келгуси. Шунинг учун киши ҳаётида бирон ҳодисот юз берса, тақдирида бор экан-да, деб таскин бериладн. Лекин шундай тақдирлар борки, уни кимлардир ўзлари хоҳлаган кўйга солишлари мумкин. Масалан, Абдусалом Юсупов йўллаган шикоят хатда акаси Карим Юсупов тақдири ҳақида куюниб ёзади: «Биз аламзадамиз. Одам боласини ерга кўмдик. Ургут район прокуратураси ходимлари (прокурор Пўлатов, ёрдамчиси Абдуллаев) ишни пайсалга солиб, дардимизни енгиллатиш ўрнига дўқ-пўписа қилмоқдалар. Район катталари ҳеч кимнинг арзини тингламайди. Шу сабабли юқорига мурожаат қилишга мажбур бўлдик. Областдан ёки республикадан тиббий текширувчилар юбориб, акам Карим Юсуповнинг ўлими сабабини тўлиқ ўрганиб, қотилини аниқлашда ёрдам беришларингизни сўрайман».

«Ўғлим Сайфиддин ноҳақдан ўлдирилди. Бу ҳақда Ургут район ички ишлар бўлимига, район партия комитетига ва область ички ишлар бошқармасига ёздим. Афсуски, жавоб ололмадим. Энди бутун умидим сизлардан. Ўғлимнинг қотилини топишда ёрдам берсангизлар. Муҳиддин Ортиқов».

Эътибор берган бўлсангиз, икки мактуб ҳам Ургут районидан. Қизиғи, бир кунда ёзилиб, ҳатто редакцияга бир кунда етиб келган. Жиноятлар юз берган вақт оралиғи жуда яқин. Жасадлардан бири 30 майда, иккинчиси 11 июнда топилган. Шу вақт ичида яна жиноят содир бўлганми, йўқми бизга қоронғи. Лекин юқоридаги шикоятларга етарли эътибор берилмагани кўриниб турибди. Биз албатта шу давр мобайнида қотиллар топилиши шарт эди, демоқчи эмасмиз. Жиноят ишларини очиш қийинлигини ҳис қиламиз. Бироқ жигарбандидан айрилган арзчиларга нисбатан қилинаётган қўпол муомала, бефарқлик кишини ранжитади. Аслида уларга далда бўлувчи илиқ сўзлар билан муомала қилиш лозим-ку. Энди уларнинг бевақт нобуд бўлган жигарбандларини қайтаришнинг иложи йўқ. Келинг, ҳеч бўлмаса кўнгилларига таскин берувчи бир оғиз ширин сўзимизни аямайлик!

ХАТЛАР ВА ОММАВИЙ ИШЛАР БЎЛИМИ

Бухоро вилояти Ромитон районининг «Октябрь 50 йиллиги» шўро хўжалигида 400 ўринли маданият уйи қуриб битказилди.
СУРАТДА: янги маданият уйининг умумий кўриниши.
Н. МУҲАММАДЖОНОВ суратга олган

МАҲБУСЛАР НИДОСИ

ГУНОҲИМИЗНИ ЮВИШГА ТАЙЁРМИЗ, ЛЕКИН...

Ҳурматли юртдошлар! Ушбу мактубни Ўзбекистонда судланиб, жазони ўташ учун Россияга — қурилиш ишларига юборилган жигарбандларингиз номидан битилган илтимоснома деб билгайсизлар.

Тўғри, бизлар маҳбуслармиз, қонун нуқтаи назаридан жиноятчилармиз. Аксариятимиз ўзимизга нисбатан чиқарилган ҳукмдан норози эмасмиз. Аммо бизни бошқа бир нарса ажаблантиради. Биз нимаики хатоликка йўл қўйган, қандай жиноятга қўл урган бўлсак, Ўзбекистонда қилганмиз. Шунга кўра, жумҳуриятимизда судланганмиз. Лекин негадир жазо муддатини ўташ учун Россияга жўнатилганмиз. Хўш, нега? Ўзбекистонда маҳбуслар ишлайдиган бундай қурилишлар йўқми? Бу ерда бажарадиган ишларни биз ўз юртимизда бажара олмаймизми? Ёки Ўзбекистон пахтасини, пилласини, тилласини, газини, қоракўлини бергани етмагандай, Россияни маҳбуслар билан ҳам таъминлаши солиқ сифатида режалаштирилиб қўйилганми?

Бу, бизнингча, ҳеч қандай чидаб бўлмас ва кечирилмас ҳолдир. Жазо муддатимизни ўтаётган жойларимизда бизларни аямай ишлатишади. Бераётган ойликлари эса лоақал еб-ичишимизга ҳам етмайди.

Биз юқорида айтилган сабабларга кўра, жумҳуриятимиз раҳбарларидан ва ўзбекистонлик халқ депутатларидан илтимос қиламиз: бизларни ўз юртимиздаги қурилишларда ишлаш учун чақириб олинглар. Ҳар қанча гуноҳимиз бўлса, барчасини ҳалол меҳнатимиз билан ювишга тайёрмиз. Фақат бизга ишонсангизлар ва илтимосимизни қондирсангизлар, бас...

Умид билан Омск шаҳрида ишлаётган маҳбус ўзбек йигитлари — М. Ҳамдамов, Т. Раҳматов, О. Зокиров, Болтаев, И. Абдураҳимов, М. Эргашев, Х. Ҳайдаров, У. Тожиев, О. Нормўминов, И. Бобомуродов, А. Рўзматов, К. Худоёров, Р. Сапошев, Б. Шарипов, Р. Юнусов, Б. Ҳусаинов, П. Кенжаев, К. Эралиев, М. Аҳмедов, А. Воисов, Д. Қўшназаров, У. Ғафforов, Ш. Абдулаков, А. Раҳимов, С. Келдиёров, Н. Асадов.

РЕДАКЦИЯДАН: Бизнингча, ушбу мактубда ғоят муҳим муаммо ўртага ташланган. Илтимоснома мазмунига қараганда, унинг муаллифлари енгил кўринишдаги жиноятлари учун жиноий жавобгарликка тортилганлар, шунга кўра, ахлоқ тузатиш ишларига жалб қилинганлар. Бундай вазиятда шусиз ҳам қилмишидан пушаймон бўлиб юрган йигитларни ўз юртимиздан олис ўлкалардаги қурилишларга ишлаш учун юбориш одамгарчилик юзасидан инсофдан бўлмайди. Қолаверса, жазодан мақсад инсонни қайта тарбиялашдан иборат. Шундай бўлгач, бу ишни судланганларни чет шаҳар-қишлоқларга жўнатмасдан, ўз жумҳуриятимиз ҳудудида ҳам амалга ошириш мумкин. Чунки Ўзбекистонда ҳам қурилиш майдонлари жуда кўп.

Ўйлаймизки, республикамиз раҳбарлари, эл-юртимиз ишонган халқ депутатлари, мутасадди ҳуқуқшуносларимиз бу ҳақда жиддий ўйлаб кўрадилар. Мактуб эгаларининг талаб ва илтимосларини имкон қадар қондиришга ҳаракат қиладилар.

НАВОИЙ МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

АДИБ ЎГИТЛАРИ

Умурзоқ ЎЛЖАБОЕВ, филология фанлари номзоди

Улуғ сўз усталарининг бадиий ижод ҳақидаги кузатишлари, мулоҳазалари ҳамиша китобхонларда қизиқиш уйғотган, ижод психологиясини тушунишда муҳим омиллардан бўлиб хизмат қилган. Чунки ёзувчи тили билан ижод ҳақида айтилган ҳар бир сўз унинг ўзига хос иқрорномаси бўлиб, бадиият оламига яқинроқдан назар ташлашга, адабий жараённинг баъзи нозик сирларидан воқиф бўлишга йўл очади. Шу маънода А. Қодирийнинг элга машҳур бўлган, унга ёзувчилик шон-шуҳратини келтирган асарлари қатори бадиий ижод ҳақидаги айрим кузатишлари ҳам, шубҳасиз, эътиборга сазовордир. Биз бу ўринда «кузатишлари» деган сўзни шартлироқ ишлатаяпмиз. Чунки шундай ёзувчилар борки, улар етук бадиий асарлар яратишдан ташқари адабиёт илми билан ҳам махсус шуғулланганлар, мақола ва тадқиқотлар яратганлар. Ўзбек адабиётида бунга мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин. А. Қодирий ижодига бу жиҳатдан назар соладиган бўлсак, ҳозирга қадар эълон қилинган материаллар шу хулосага олиб келадики, у адабиётнинг муайян масалалари ҳақида махсус илмий-тадқиқотлар яратмаган. Лекин адабий жараённи бир ижодкор сифатида катта қизиқиш билан кузатиб борган, вақт-вақти билан ўз мулоҳазаларини ўртоқлашишни лозим кўрган, шу тариқа адабиёт ва санъатдаги баъзи изланиш ва кўринишларга, кўзга очиқ ташланиб қолаётган айрим камчиликларга, матбуот саҳифаларида гоҳида айтилаётган баланд-паст фикрларга ўз муносабатини билдиришни зарур деб ҳисоблаган. Бу пировардида, А. Қодирийнинг ёзувчилик қиёфасига хос муҳим бир хусусиятни — кузатувчанликни, фаолликни, адабиётнинг тақдири учун ғоят жонкуярликни кўрсатади.

«Ёзувчиликда бир қонун бор: ҳаммадан илгари маъно; ундан сўнг шу маънони — фикрни ифода қилиш учун сўз қуриш, сўз эмас — санъаткорона, яъни шундоғ сўзки, айтмоқчи бўлган фикрингизни ифодаси учунгина махсус яратилган бўлиб, ясама бўлмасин!» — дейди ёзувчи мақолаларидан бирида. Дарҳақиқат, бадиий ижодда мутаносиблик, мувофиқлик, мослик қанчалик фазилат саналса, ясамалик, сунъийлик, зўракилик шунчалик иллат ҳисобланади. Иккинчи жиҳат устунлик қилган ҳолда адабий асар ўз жозибасини, нафосатини, табиий нурини йўқотади, ўрнини оддий қаламкашлик намунасига бўшатиб беради. А. Қодирий адабиётдаги бундай кўринишни жуда катта нуқсон, деб билади. У «Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас» (1924) мақоласида шунга ўхшаш иллат —адабиётда шаклбозликка берилиш, мавзу моҳиятига киришга интилмаслик, чиройли сарлавҳалар, ялтироқ қофиялар кетидан қувиш каби камчиликларни аччиқ киноялар орқали танқид қилади. «Камина ҳозирги замон шоири эмасманми, шеъримга сарлавҳа қўймоқчи бўлдим. Қандай сарлавҳа денг? Умумий қоидага мувофиқ сарлавҳамни «Гул» деб қўйдим. «Гул» дедингми, кетидан «булбул» калимаси лоп этиб оғзингга келмасинми! Гул ва булбул билан қўшилиб чиройли бир сарлавҳа таъмин этилди. Бу одат умуман шоирларимизда бор бўлгани мени таскин қилди. Шеърни ҳам бошлаб юбордим. Ёздим, чиздим. Бош мисранинг охири «Гул» келди. Иккинчи мисранинг охири бевосита «булбул» келди. Чунончи:

Ўзбек қизидир мисоли бир гул,
Ўзбек йигити у боғда булбул.

Демак, шеъримнинг бошланғичи таъмин этилди. Қолган мисралари мени унча қийнамайди. Битириб, шеърнинг устига тахаллусимни қўйдим, газета идорасига югурдим». Ёзувчи юқоридаги мақоласида айрим адабий фактлар ҳақидаги мулоҳазаларини бир оз умумийроқ тарзда билдирган бўлса, бошқа бир — «Муштум» журналига» мақоласида (1924) аниқ ҳодисани тилга олади, объектга нисбатан ўз муносабатини очиқ баён қилади. Биз мақоладаги «Футуруст шоиримиз Олтой ўртоққа тақлидан баъзи шеърлар нишод қилган эдик», деган биринчи жумлани ўқишимиз биланоқ гап нима ва ким ҳақида эканлигини дарҳол англаймиз. Кейинги кинояларга тўла жумлаларда шоир Олтой ижодидаги футуризм кўринишлари боплаб танқид қилинади. Муаллиф ўзига хос усул қўллайди. Мақолада тўғридан-тўғри танқид ўрнига Олтой шеърларига пародия шаклида ёзилган бир футуристча шеър берилади. Бу айтилмоқчи бўлган гапни янада таъсирлироқ, жонлироқ чиқишини, киноя орқали фикр моҳиятини чуқурлаштиришни таъминланган. Ҳар ҳолда А. Қодирийнинг адабий мавзулардаги бундай ўткир чиқишлари изсиз, давомсиз кетмади. Чунки орадан бир оз ўтгач, С. Айний ўзининг «Бир кечалик футурист» шеърида унга ҳамфикрлик билдирганини, бу муҳим ишда атоқли адибимиз билан ёнма-ён турганини яхши биламиз. Шу ўринда ёзувчи услубига хос бир жиҳатни таъкидлаб ўтиш лозимдир. А. Қодирий ўзининг ҳажвий ҳикоялари каби мақолаларида ҳам (хоҳ публицистик, хоҳ адабий-танқидий бўлсин) ўткир киноялар, тагдор кўчиримлар ишлатишда ғоят маҳорат кўрсатиб, тилимизнинг бойликларидан, ранг-баранг товланишларидан фойдаланишнинг ҳақиқий намунасини кўрсатди. Юқорида тилга олинган мақолаларда ана шу хусусият яққол кўзга ташланиб туради.

Маълумки, А. Қодирийни аслида театр санъати билан жуда яқиндан боғланган ёзувчи, дейиш қийин. Чунки у бевосита саҳнада ўйналишга мўлжалланган асарларни деярли кам яратган. Лекин бундан зинҳор адиб ушбу соҳани унчалик хуш кўрмаган ёки тан олмаган, деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Муҳими шундаки, гарчи ёзувчининг ўзи бу соҳада кам ижод қилган бўлса-да, саҳна санъатининг янги ҳаёт қуришдаги аҳамиятини жуда чуқур англаган. 1919 йили ёзилган «Бизда театру ишларининг бориши» сарлавҳали мақола шунинг самараси сифатида майдонга келган. А. Қодирий бунда халқимиз ҳаётига театр санъатининг кириб келиши, оммалашиши тарихига назар ташлайди, яратилган илк саҳна асарларини эсга олади. «1918 йилдан эътиборан, — деб ёзади адиб, — маълум ҳар бир иш учун кенг йўл очилдиғи каби маориф ишлари учун-да ўртадаги тўсиқлар олингач, театрулар ёзмоқ иши ҳам ҳар бир қўлидан келадиган ёшлар ва ўқувчи шоирлар учун бир эрмак ва ҳавас шаклига кирди». Умуман, бу соҳага оммавий равишда қизиқиш, мурожаат этиш, адибимиз фикрича, яхши. Лекин ёш ижодкорларнинг драматургия жанрига, театр санъатига бундай «эрмак ва ҳавас» сифатида қараши оқибатида «Ола чипор драма-комедия ва опералар» кўпайиб кетганлиги афсусланарлидир. Шу боис мақолада бу борада қилинадиган ишлар кўплиги, турли характердаги примитивликлар мавжудлиги, муаллифларда ҳали элементар профессионализм етишмаслиги рўй-рост кўрсатилади. А. Қодирий давом этиб ёзади: «Боқингиз, муҳаррирлик ғурури ила ёзилган драмаларга ким, бунда бирисининг олдиғи мавзуи ғоят аҳамиятсиз, турмушимиздан йироқ, яъни фантазия шаклидаги бир нарса, иккинчисининг олган мавзуи аҳамиятли, лекин воқеанинг тасвир йўли сўнг даражада бузуқ, асардаги қаҳрамоннинг сўз ва иши характерига номувофиқ, диалог ўрнига монолог ишлатилган. Монологни талаб этган бир ўрун бутун кўрсатилмаган, асар қаҳрамонининг ички сири очилмай томошачиларни қабзиятга еткурган ва актлар тўла кўрсатилмаган учун кўп ерлар мажҳул». Эътибор берсак, ёзувчимиз ушбу мақолада драматургия, театр асарлари баҳонасида умуман бадиий ижоднинг муҳим шартлари бўлган мавзу актуаллиги, характер мантиқи, қаҳрамонлар руҳий дунёсининг очилиши, диалог ва монологлар яратиш маҳорати каби ўзгармас масалалар, талаблар ҳақида сўз юритмоқдаки, бинобарин, бу ўша давр учун ҳам, ҳозир ҳам баравар аҳамиятлидир.

Масаланинг бошқа томони ҳам бор. Юқорида мазкур мақоланинг ёзилган йилини эслатдик. Бу шунинг учунки, ўша йилларда А. Қодирий, гарчи ёзувчи сифатида маълум даражада шаклланиб, бир қатор асарлари орқали танилиб қолган бўлса-да, ҳали классикамизга айланган машҳур асарларини ёзмаган, улар келажакнинг битилмаган саҳифалари бўлиб турарди. Лекин айнан шу йилларда катта ижодий режалар, «ўзбек романчилиги мактаби»га асос солишдек буюк ниятлар етилаётганини ҳам таъкидлаш жоиздир. Бу гўё юксак чўққини забт этишдан олдин сафар анжомларини диққат билан кўздан ўтказаётган, текшириб кўраётган альпинистларнинг ҳаракатини эсга солади.

Мазкур мақолада А. Қодирий инқилобнинг илк йилларидаги театр санъатимиз ҳақида сўз юритар экан, ижодий жараён билан боғлиқ уч муҳим моментни таъкидлайди: биринчидан, театрларни бадиий савияси бақувват асарлар ҳисобига бойитиш зарур, чунки у «Ярим маданий халқимизга... адабий мактаб бўлур», иккинчидан, ҳар бир асарни — драмами, комедиями — «адабиёт тарозусига солиб ёзмоқ керакдир», учинчидан, театр санъатининг савиясини кўтариш учун танқидчиликни жонлантириш лозим, зотан, «Бунинг каби эътиборсизликларни орадан кўтарув учун бирдан-бир чора бўлса, ул ҳам танқид йўлидир. Лекин бундай хашаки майда-чуйдаларни очиб, кўрсатиб бературган бир мунаққидимиз йўқдир. Балки бордир. Лекин майдонга чиқмайдилар». Бу таъкидлар адабий жараён учун, янги социалистик маданиятимизнинг пойдеворини қўяётган ижодкорлар учун қанчалик муҳим роль ўйнаганини, дастуруламал бўлиб хизмат қилганини изоҳлаб ўтириш ортиқча бўлса керак. Эҳтимол, А. Қодирийнинг мазкур мақоласидаги танқид айримларда эътироз туғдириши, ўша йилларда яратилган яхши саҳна асарлари ҳам бор эди-ку, деган гаплар кўнгилдан ўтиши мумкин. Ёзувчи «Бизда театру ишининг бориши»да фақат ўзи яхши билган Тошкент театрларининг репертуарлари ҳақида сўз юритгани, буни алоҳида қайд этиб, «Бу ҳол Туркистоннинг бошқа гўшаларидан кўра, бизим Тошкент ёшлари орасида кўпроқ кўрилди», дегани масалага ойдинлик киритади.

А Қодирийнинг ўзидан «узоқроқ» соҳа ҳақида ёзган мақолаларидан яна бири «Равот қашқирлари» (1927) деб номланади. Бу мақола шу номдаги кинокартина ҳақида ёзилган бўлиб, ёзувчи унда йўл-йўлакай ўзбек маданияти учун мутлақо янги соҳа — эндигина дастлабки қадамларини ташлаётган миллий кино санъатимиз ҳақида ҳам айрим мулоҳазалар айтади, ҳатто, танқидий фикрлар ҳам билдиради. Мақолада «Равот қашқирлари» картинаси анча батафсил таҳлил қилинган, унинг ижобий жиҳатлари, ролларни ижро этган артистлар маҳорати ҳақида анча илиқ фикрлар билдирилган. Шу билан бирга «танқидбоп нуқталари» устида ҳам тўхтаб ўтилган. Айниқса, А. Қодирий картинанинг ҳаётга, халқимизнинг одат-удумларига зид келадиган эпизодларига жиддий эътироз билдиради. У ёзади: «Қарз олгани келган Жалил ва деҳқоннинг бойни олдига тиз чўкмай қаққайиб туришлари ва турган ҳолда пулни олиб кетишлари тўғри эмасдир. Никоҳ куни бойникига мажбурият ва зўрлик остида жўнайтурғон Каромат дадасидан фотиҳа олгач, бошқа хотинлар билан чопиб аравага чиқади. Ҳолбуки, ўзбекнинг кекса бойига ёки ўзи хоҳламаган кишига берилган қизи тихирлик билан, хотинларнинг зўри, судраши билан аравага юзланади». Мақолада картинадаги шунга ўхшаш ҳақиқатга мос келмайдиган бир қанча ўринлар келтирилади, муҳими, шу деталлар қай тарзда берилса маъқул бўлиши, ишонарли чиқиши ҳам айтилади. Мазкур мақола «Қизил Ўзбекистон» (1927 йил, 18 апрель) газетасида чиққан. Ундан олдинроқ «Правда Востока» газетасида шу картина ҳақида мақола эълон қилинган эди. Шуниси эътиборга моликки, А. Қодирий ўрни билан ўша тақризга ҳам муносабат билдиради, унинг муаллифини баъзи нотўғри, ҳақиқатдан йироқ фикрлари учун танқид ҳам қилади. «Правда Востока»нинг европалик ўқувчиларни хатога солгани учун Жўрабоевнинг кечаги сондаги, айниқса, бир жумласи тўғрисида изоҳ бериб ўтишни лозим топаман, — дейди ёзувчи. — Жўрабоев «Жўрабоев» бўлса ҳам янги куёв Абдунаби бойга хотинлар томонидан солинган исириқни «тўғри эмас» (неправдаподобна) деб ўтади. Ҳолбуки, бу одатни ўзбекнинг етти ёшлик боласи ҳам билади... Жўрабоев ўзбек бўла туриб, тўйда келин ва куёвга солинадиган исириқни инкор қилиб ўтириши уятдир».

Ушбу картина режиссёри Казимир Гертел мазкур асари устида ишлаш жараёнидаги қийинчиликлар ҳақида шундай деб ёзган экан: «Типаж жиҳатдан тўғри келадиган киноактёрларни топиш имкониятига эга бўлмаганимиз туфайли сценарийни актёр ўйинига эмас, ҳаракатга мослаб ёздик» (Ҳ. Акбаров. «Сеҳрли ёғду». Т., 1977 йил). Бу гаплар «Советский экран»да 1927 йил 19 февралда берилган. Адиб бундан хабардор бўлган-бўлмаганлиги ҳақида бир нарса дейиш қийин бўлса-да, лекин орадан озгина вақт ўтгач, 1927 йил 28 апрелда «Қизил Ўзбекистон»да эълон қилинган А. Қодирийнинг мақоласи сўнггидаги мулоҳазалар режиссёрнинг ана шу фикрларига ҳамоҳанглиги билан, қолаверса, ўзбек миллий киносининг, тараққиёт омиллари тўғрисида астойдил ўйлаш, келажагига қайғуриш руҳи билан эътиборни жалб этади: «Менга қолса ўзбек давлат киносини чин муваффақиятга олиб борадиган нарса мумкин қадар сценария ёзувчиларни ўзбеклардан етиштириш ва ҳозирча бўлса, европалик сценаристлар ёнига ўзбекларни тиркаб қўйиш, артист ва артисткаларни ўзбеклардан тарбиялашдир».

А. Қодирийнинг бир гуруҳ мақолалари бадиий адабиётда кулги, ҳажвия масалаларига бағишлангандир. Агар ёзувчи машҳур романлари билан ўз истеъдодига хос муҳим бир жиҳатни кўрсатишга эришган бўлса, қатор ҳажвия ҳикоялари мисолида бу истеъдоднинг яна бошқа бир қирраси намоён бўлган эди. Бу типдаги мақолалар эса шундан далолат берадики, ёзувчи кулгили асарлар яратишнинг фақат амалий ижроси билангина қизиқмай, назарий жаҳатларига ҳам алоҳида эътибор берган, ўз тажрибаларидан келиб чиқиб бошқа ижодкорларга ибрат бўларли мулоҳазалар баён этган.

1920—30 йилларда сатира ва юмор жанри ривожи борасида ҳам у катта ишлар қилди, — дейилади ёзувчи ижодининг синчков тадқиқотчиларидан А. Алиевнинг матбуотда эълон қилинган мақолаларидан бирида. — Бу соҳада яхши ижобий намуналар яратди. Айни пайтда сатира ва юмор жанри масалаларига доир қатор назарий мақолалар эълон этди... Ўша даврда бирор танқидчи ҳали бу йўналишда шу қадар адабий танқидий мақола ёзганини топиш қийин» («Совет Ўзбекистони», 1984 йил 18 апрель). Бу фикрлар шуни асослайдики, А. Қодирий ўзбек романчилигининг асосчисигина бўлиб қолмай, шу билан бирга, яна бошқа айрим соҳаларда ҳам биринчилардан бўлиб йўл бошлаган, истиқболи порлоқ бўлган йўналишларни буюк санъаткорларга хос сезгирлик билан пайқаган.

«Кулгу ҳақида» (1926) номли мақоласида у гапни тарихдан бошлайди, ўзбек кулгучилиги маълум бир тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтганлиги, «...туғилишда шахсий ҳангома йўлинигина ўтаб, такомил қоидаси бўйича бугунги ҳолатга келган»лиги фактлар, ривоятлар ва бошқа асосли мулоҳазалар билан кўрсатиб берилади. «26-нчи йилда кулдирувчиларимиз»да (1926) танқиднинг икки тури — жиддий танқид билан ҳажвий танқид ҳақида сўз юритади. Ёзувчи жиддий танқид деганда бирор қусурни тўғридан-тўғри танқид қилувчи адабий асарни назарда тутса, ҳажвий танқидга камчилик ҳамда хатоликлар тўғрисида кулги воситасида ҳикоя қилувчи сатирик ва юмористик асарлар киритилади. Адабиётдаги танқиднинг бу икки турини солиштириб, шундай хулоса чиқарилади: «Ҳажвий танқид авомнинг руҳига яқин ва унинг ҳис этган, аммо ифода қила олмаган масалаларига таржимондир. Хулоса: ҳажвий танқиднинг табиатидаги кулгилик унсури авомнинг маҳбуби, тағин тўғриси унинг ўз ижодидир». «Ёзишғувчиларимизға» (1926) мақоласида эса А. Қодирий «Муштум» журналига ёзиб турадиган ижодкорларга кулгили асарлар яратиш борасида бир қатор маслаҳатлар беради. Ёзувчи ҳажвий асарда кулги қандайдир ясама йўллар билан эмас, балки табиий равишда келиб чиқиши лозимлигини алоҳида таъкидлайди. У ёзади: «... Сиз бу кулгиликни ясаган бўлиб кўринманг, балки ўзи ясалган бўлсин. Ўз ҳолини ўзи арз қилсин. Токи ўқувчингизгина эмас, ҳатто кулгида қолган рақибингизни ўзи ҳам можаросиз сиз билан биргалашиб кулишмакка мажбур бўлсин». Табиийки, бундай чиқишлар ўз даври учун ниҳоятда аҳамиятли бўлиб, юқорида таъкидлаганимиздек, ушбу соҳа бўйича айтилаётган «биринчи» гаплардан эдики, ҳаётнинг, тараққиёт жараёнининг ўзи унинг қанчалик муҳимлигини исбот қилди.

А. Қодирийнинг адабий-танқидий асарлари қаторида «Ўқиш-ўрганиш» деб номланган бир мақола ҳам бор. Уни адабий мавзудаги суҳбат деб ҳам аташ мумкин. Чунки бу унинг бошқа шу хилдаги асарларидан фарқ қилади. Муҳими, ёзувчи ўз мулоҳазаларини аниқ асар — А. Чеховнинг «Буқаламун» ҳикоясининг таҳлили орқали баён қилади. Айтилмоқчи бўлган хулосалар таҳлилдан келиб чиқади. Ёзувчи, айниқса, буюк ҳикоянависнинг сўзларни тежаб, танлаб ишлатиш маҳоратига алоҳида эътибор беради. Сўнгра сўзлаб бериш эмас, балки кўрсатиш ҳикоя учун муҳим фазилат эканлиги айтилади. Шунингдек, ҳикояда деталь, диалог каби бадиий унсурларнинг ҳам аҳамияти бениҳоя катта эканлиги таъкидланади. Бу мақола 1936 йили ёзилган. Агар биз мана шу даврда ўзбек ҳикоячилиги эндигина қаддини ростлаётганлигини назарда тутадиган бўлсак, унинг кўплаб ижодкорлар учун жиддий сабоқ вазифасини ўтаганлиги, йўл-йўриқ бўлиб хизмат қилганини тушунишимиз қийин бўлмайди.

Биз А. Қодирийни ҳақли равишда ўзбек совет адабиётининг асосчиларидан бири деймиз. Бунда биз, энг аввало, унинг романчилик соҳасидаги хизматларини назарда тутамиз. Сўнгра насрнинг кичик жанрларидаги ижодини кўз олдимизга келтирамиз. Агар бунга яна янги типдаги адабиётимиз шаклланаётган йилларда улуғ ёзувчимизнинг адабий соҳада қилган ишлари, кўрсатган ғайрати ва жасорати ҳам қўшилса, унинг маданиятимиз тарихида хизматлари янада салобатлироқ, сиймоси янада буюкроқ тарзда гавдаланиши шубҳасиз.

СУРАТДА: Абдулла Қодирий оила аъзолари даврасида.

Ҳамза мукофотига номзодлар

Маҳкам МАҲМУД

СОХТАЛИК ДАВРИНИНГ «ҚАҲРАМОН»ЛАРИ

Мунофиқлик аломати учтадир, — дейилади расули акрам ҳадисларидан бирида. — Яъни, мунофиқ киши гапирса — ёлғон гапирар, ваъда берса — ваъдасида турмас, бошқаларнинг омонатига хиёнат қилар».

Туркум қиссалари билан, ғалати қаҳрамонлари билан танилган Мурод Муҳаммад Дўстнинг илк романи «Лолазор»ни ўқиганимизда беихтиёр юқоридаги ҳадиси шариф ёдимизга тушади. Чунки, романнинг жуда кўп саҳифаларида рўйи-рост тасвирланган қаҳрамонларнинг табиатидаги асосий хислатлар — ёлғончилик, ваъдабозлик, ҳақиқатга хиёнат, яъни мунофиқликдир.

Қатағон ва турғунлик даврида гуллаб-яшнаган бюрократия ўзининг сохта қаҳрамонларини ва уларни мадҳ этувчи сохта адибларини яратди. Халқимиз орасида Авлоний, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир каби ёрқин истеъдодли адибларимиз қувғин қилиниб турган бир вақтда бюрократия ўзининг истеъдодсиз, сохта адибларини эъзозлар, уларга амал-мансаблар берар, турли мукофотлар билан тақдирлар эди. Бюрократия фикрича, бу адиблар яратган сохта қаҳрамонлар — «машъаллар» халқ оммасини янада кўпроқ эзиб ишлатиш учун, давр «улуғворлигини» таъкидлаш учун зарур эди. Бюрократик раҳбарлик сохта адибларга одатдаги мансабларини эмас, матбуот нашрларига раҳбарликни берар эдики, бу ерда шахмат тили билан айтсак, «асп юриши» қилинар эди. Яъни, бу билан бюрократия раҳбарлиги сохта адибни, сохта машъалларни пайдо қилишга рағбатлантирар, ҳам бу сохталикларни фош этишга интилувчи чинакам истеъдодларни жиловлаб турар эди.

«Лолазор» романининг асосий қаҳрамонларидан бири — Назар Яхшибоев худди шундай замонасоз, сохта адибнинг умумлашган образи, ижтимоий типи сифатида яққол кўринади. Романни ўқиганимиз сари «Ажабо, қаҳрамонларнинг обрўйини тўкадиган, уларнинг маънавий хунуклигини фош этадиган мана бунақа қилмишлар ва кечинмалар, уларнинг мунофиқлиги билан мардлигининг қоришмалари адабиётда деярли тасвирланмасдику?» деб, асардаги аччиқ ҳақиқатларни ярим киноя оҳангида айтишга журъат этган муаллифга ҳурматимиз ортади. Адабиёт бошқа, ҳаёт бошқа, деган шаблон ақида бузилганига, адабий асар чиндан ҳам ҳаёт кўзгуси бўлиши мумкинлигига яна бир карра ишонч ҳосил қиламиз. «Лолазор»да бу кўзгу тасвирлари юзлаб-минглаб синиқ парчалар орқали кўринади.

Муаллиф таъкидлашича, Назар Яхшибоевдай сохта адиблар ҳам жумҳурият раҳбарлигига яқинлиги туфайли, хоҳласа халққа яхшилик қилиши мумкин. Чунончи, жумҳурият рўзномалари бирор-бир дадил фикр айтиши турғунлик йилларида деярли мумкин эмасди. Аммо, каттага яқин одам айтса — йўриғи бошқа. У кўтарган муаммо учун деярли жазо олмайди. Айниқса, муҳаррир жазоланмайди. Энг муҳими, Яхшибоев зарур муаммони кўтарса, катталар эътиборига тушади ва ажабмаски, ҳал этилар?!

Сохта адиб Яхшибоевдан ўзини яхшироқ, покроқ деб ўйлайдиган шундай замондошларимиз ҳам борки, ёшлигида қуллаган одамларга душманлик ҳам қиладилар.

Ажойиб замонда қандай қилиб икки ўртача журналистдан бири катта адиб, иккинчиси жумҳурият раҳбарига айланишининг тадрижи оддий ўқувчинигина эмас, казо-казо — олиму фозилларни ҳам қизиқтиради. Чунки бундай метаморфоза — эврилиш адабий ижод, эстетика муаммосигина эмас, фалсафий муаммо ҳамдир. Аммо биз бу ерда «Лолазор» романида кўтарилган ижтимоий муаммоларнинг бадиий талқини ҳақида, характерлар тадрижи ҳақида сўзламоқчимиз.

Роман композицияси — қурилиши мураккаб ва серқирра. Унда аксарият воқеалар, одамларнинг қиёфалари, қилмишлари ҳукумат шифохонасида дам олиб ётган «бемор» — адиб Назар Яхшибоев нигоҳи, баҳолари, кечинмалари орқали тасвирланади. Асар сюжетининг яна бир йўналиши Яхшибоевнинг «омадсиз», лекин истеъдодли дўсти Саидқул нигоҳи билан тасвирланади. Бундан ташқари, муаллиф Назар Яхшибоев ёки Саидқулнинг субъектив қарашларини холис тасвирлар билан тўлдириш учун бир қанча манзаралар яратади. Бу манзараларда қаҳрамонлар қиёфаси, маънавий, ахлоқий олами анча мураккаб ва серқирра очиб берилади. Асарда бўлғуси катта раҳбарнинг ёшликдаги дўсти — тўгаракдоши Саидқулнинг қуйидаги фикрлари эътиборга лойиқдир: «Бу озода ва хушбичим йигит доимо банд бўларди... Фаол эди, ҳамманинг ҳурматини қозонган эди... Тўгаракни канда қилмаса-да, машғулот чоғларида чурқ, деб оғиз очмасди. Жиддий эди. Ичмасди, чекмасди, ҳавойи йўлларга юрмасди... Яйпанлик заҳарроқ (ростгўйроқ — демоқчи — М. М.) талаба: «Хорун ҳали кўтарилиб кетади, чангини ҳам кўролмай қоламиз», дея башорат қилганди. Ростдан ҳам Хорун олислаб кетди. Дастлаб, у ҳали кичикроқ davраларда эканида, ўсиб-улғайишини кўриб, кузатиб бордик. Кейинроқ ҳам кўзимиз тушиб турарди, лекин энди у шундай бир юксакликда эдики ва қамрови шу қадар кенг эдики, бу кенгликлар биздақа жўн одамларнинг шуурига сиғмасди...».

Бир қарашда бу бадиий тасвирмас, анча декларатив фикр. Аммо кейинроқ роман муаллифи бу фикрда ифодаланган ўсиш жараёнини «босқичма-босқич» оча бошлайди. Аммо, шунда ҳам бу ўсиш Яхшибоев тақдиридаги ўзгаришлар орқали тасвирланади.

Назар Яхшибоев қилмишларида асосий мезон — мезонсизликдир. Яъни, у шаклсиз, давр ва шароитга мос шаклларга кириб яшайверади. Маънавий эътиқоди йўқ.

Таниқли мунаққид Умарали Норматов кейинги йилларда вужудга келган Одил Ёқубовнинг «Оқ қушлар, оппоқ қушлар», Нурали Қобулнинг «Унутилган соҳиллар», Мурод Муҳаммад Дўстнинг «Лолазор» асарларини «Ўзбек романчилиги ривожи да энди бошланаётган янги бир босқич учун дебоча бўлиб қолса ажаб эмас», деган фикрни билдиради. «Бу уч роман, — дейди олим, — муштарак жиҳатлари — мавзуи, асосий пафоси, яқин ўтмишни танқидий идрок этишга қаратилгани, мардона ҳақиқати, социал адолат учун кураш руҳи билан йўғрилгани учунгина эмас, ҳар бир адибнинг ўзигагина хос бўлган, чуқур ҳис этган оригинал ғоявий-бадиий концепцияси, бетакрор тил — услуб, ифода тарзи, оҳанги билан ҳам қимматлидир».

Қизиқ бир парадокс — ғалатлик бор. «Лолазор» романида муаллифнинг ўзига хос услуби, тагдор кўчирмалари, мажозлари баъзан бош қаҳрамон образи мантиқига тўғри келмайди. Яъники, Назар Яхшибоев теран бадииятдан хабарсиз, сохта адиб — асар муаллифининг ўзига ўхшаб, тагдор, маънодор, нафис бадиият билан гапира бошлайди. Бинобарин, истеъдодли бўлиб кўринади. Бошқа жиҳатдан қараганда Ошнога яқинлигидан фойдаланиб, нуфузли адиб ўзидан паст мавқедаги одамларни масхара қилавериб, тили ўткирлашиб кетган.

Ҳар ҳолда асар образлари ва уларнинг тасвирлари ҳам анча мураккаб. Умарали Норматов ҳам романдаги тасвирнинг полифоник сержилолик хусусиятини таъкидлайди.

Умуминсоний ахлоқ идеалларидан кескин фарқланувчи бюрократия туғдирган алоҳида аҳлоқ олами борки, роман қаҳрамонлари шу оламда яшайдилар. Шу ахлоқий мезонга, яъни мезонсизликка, эътиқодсизликка кўра, Назар Яхшибоев катта раҳбарга яқинлигидан фойдаланиб, кўпчиликнинг тақдирларига ҳожалик қилиб, тўраларча яшайди. Ҳатто ўзи «ясаган» пуфак қаҳрамон, турсунойчи машъал — Қурбонойнинг оилада ҳомиладор бўлиб қолишини жиноят деб ҳисоблайди. Аёл ўлса ҳам мажбурият бажарилиши, раҳбарларнинг айтгани бўлиши керак. Кейинчалик механизатор Қурбоной ўлим тўшагида ётиб қолгандагина ўзини шу кўйга солган Назар Яхшибоевдан нафратлана бошлайди. Сохта адиб «Юлдузни кўзлаган қиз» деб мақтов ёзиб, унга Олтин юлдуз олиб беради. Яна, ҳеч ким эдингу, қаҳрамон қилдим, деб яхшилигини миннат қилади.

Назар Яхшибоевнинг маънавий таназзули илдизларининг бир чеккаси йигирманчи йиллардаги динга қарши, атеистик тарғиботга, даҳрийликка, худо йўлига қарши ишлар мақталадиган даврга бориб тақалади. Ёшлигида Назарнинг Ошно уйланаман деган қизни йўлдан уриши, қотган нонларни ахлатга ташлаши, шаҳардаги ўғрилар билан ўртоқ бўлиб, ўзи ҳам кечаси талончилик қилиши — Яхшибоевнинг бошдан маънавий эътиқоди бутун эмаслигини тасдиқлайди. Кейинчалик, Ошно катта раҳбар бўлиб кетгач, Яхшибоев оилавий ишларида ҳам унинг чизган чизиғидан чиқмайди. Шунга мажбур. Тўғри, бир вақтлар Назарда орият, номус деган тушунчалардан ҳам сал-пал бор эди. Муаллиф Яхшибоевнинг кенг феъллигини кўрсатиш учун қизиқ бир ўхшатиш келтиради. Бу — ҳаммамиз болаликдан билган фил билан лайча масали. Оддий, виждонли ёзувчи Саидқулнинг раҳбарнинг дўсти — забардаст Яхшибоевга қаршилик кўрсатишини муаллиф шунга ўхшатади. Фақат филни бўрибосар ит деб олади. Саидқул гоҳи пайтларда (тўғриси, ҳаёт йўлининг бошларида) истиҳола қилиб бўлса-да, Хорун-Ошнони ҳам Яхшибоев олдида лайчага ўхшатади. Аммо, кейинроқ, Ошнонинг кўп соҳалардаги устунлиги иш бериб, кўтарилиб кетганида роллар алмашади.

Дарвоқе, Яхшибоев калондимоғликни буткул эсдан чиқариб юбормаган. Бюрократия ахлоқига кўра, Яхшибоевга ўхшаш одамлар ўзидан катта мансабдаги одамларга калондимоғлик қилмайди ва қилолмайди ҳам. Аммо ўзидан қуйироқдаги ижтимоий табақаларнинг вакилларига шунақа димоғ-фироқ қиладики, асти қўяверинг. Шифохонага кўришга совға-саломлар билан келиб, ишни битириб олишни ўйлаган одамларни Яхшибоев ҳатто сўкиб, турткилаб ҳайдаб чиқаради. Тўғри, у гоҳо саркашлик ҳам қилади. Катта раҳбарнинг жиловида эмаслигини, эркин одам эканлигини бир-икки марта кўрсатганида, раҳбар ширин муомала қилиб, уни пойтахтдан вақтинча бадарға қилгани-чи?

Алдамаса, ёлғон гапирмаса фаровонликка эришиб бўлмайдиган жамиятдаги мунофиқлик қоидаларига кўра Назар Яхшибоев шу қадар кўп ёлғон гапирадики, ҳатто қаҳрамоннинг қайси гапи рост, қайси гапи ёлғонлигини ҳатто муаллиф ҳам ажратолмайди. «Ҳотам Шўро ҳақидаги ҳангома эса асл ҳангома эди. Уйдирма, бошидан адоғигача уйдирма-ю, лекин турган-битгани рост — унда Яхшибоев кулиб йиғлаган, йиғлаб кулган эди...» Назар Яхшибоевнинг шундай каззоблигини кейин билган Олтин юлдузли қаҳрамон Қурбоной (бу исми ҳам бежиз эмас шекилли) заҳарли химикатлардан ўлаётган пайтида бундай дейди: қаҳрамон бўлгунча, «эримнинг пайтавасини ювиб, ёвғонни пишириб турганим тузук эмасмиди, Назар ота? Сизга топингандан кўра шайтонга топинсам бўлмасмиди?»

Муаллиф романнинг кўпчилик ўринларида Назар Яхшибоевнинг семиз китоблар ижодкори сифатидаги фаолиятини таҳлил қиларкан, уни аёвсиз фош этади, сохта адибнинг бу соҳадаги ожизлиги истеъдодли ёш ижодкорлар билан суҳбатда яққол кўринади. Муаллиф бу ерда жаҳон адабиётидан хабарсиз Яхшибоев устидан ҳам, Европа адабиётига ёпишиб олиб, ўз халқи ҳаётини унчалик билмайдиган ёшлар устидан ҳам баравариға кулади.

Роман муаллифи киноя, кўчирмалар ва кулгили вазиятлар устаси эканлигидан асарнинг кўп саҳифаларидан кулги уфуриб туради. Аммо ҳамма замонларда кулгининг ижтимоий, танқидий, исёнкорлик руҳи билан айни вақтда одамларни масхаралаш маънолари ҳам борки, истеъдодсиз одамларнинг кўпчалиги кейинги кулгига мойилдирлар. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларидан бирида ҳам «Кўп кулиш қалбни ўлдиради», деган фикр бор.

Сохтакорлик даврининг сохта қаҳрамонлари ҳали орамизда яшамоқда. Уларнинг онгида ҳали жиддий ўзгаришлар сезилмайди. Улар «Лолазор»лар эмас, фақат шўр босган, қуриган кўллар яратдилар. Яхшилик, инсонийлик ниҳолларини энди қайтадан экиш зарурати ва имконияти туғилмоқда.

ҲАМИД ОЛИМЖОННИНГ 80 ЙИЛЛИГИ

УЧ ШЕЪР ТАРИХИ

1943 ЙИЛ. Улуғ Ватан урушининг энг оғир кунлари. Мен Тошкентда Ўрта Осиё дорилфунунида ўқиш билан бирга Тошкентга кўчириб келтирилган Чкалов номидаги самолётсозлик заводининг техника назорати бўлимида ишлайман. Шу заводнинг илғор ходими сифатида фронтдаги жангчиларимизга ўзбек халқидан озиқ-овқат, совға-саломлар олиб борган делегация сафида Совет Иттифоқи Маршали Рокасовский қўмондонлик қилган марказий фронтга борганман. Делегацияга ўша вақтда Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг иккинчи котиби Николай Андреевич Ломакин бошчилик қиларди. Делегация сафида шоир Ҳамид Олимжон ҳам бор эди.

Ҳамид Олимжоннинг ана шу сафарда ёзган «Россия», «Шинель», «Қамал қилинган шаҳар устидаги ой» каби шеърларининг яратилиш жараёнига ўшанда гувоҳ бўлганман.

Бизнинг совға ортган эшелонимиз Россиянинг бепоён саҳроларидан, шаҳар ва қишлоқларидан ўтиб, тобора фронтнинг олдинги марраларига қараб интилиб борарди. Яқингинада қақшатқич жанглар бўлиб ўтган далалар, ёниб кетган ўрмонлар, вайрон этилган қишлоқлар ва шаҳарлар, мажақланган танклар, тўнкарилиб ётган тўплар, замбараклар ортимизда қолар, ерда юмалаб ётган фашист аскарларининг каскалари офтобда ялтирар, мурдалар устида қузғунлар тўп-тўп учиб юрарди.

Ҳамид Олимжон жанг бўлиб ўтган майдонларни кўриб борар, бу даҳшатли манзаралар шоир қалбини ўртар, чуқур ўйлар, мулоҳазалар уйғотарди:

Сенинг кўз илғамас майдонларингда,
Жаҳаннам қўрқажак жангларни кўрдим.
Бир карра ёв ўтган ўрмонларингда,
Кўмирдан ҳам қора тонгларни кўрдим.

Ҳамид Олимжон тафаккурида, унинг руҳиятида қандайдир сирли кечинмалар кечар, баъзан у турган жойида ўйга чўмиб қоларди. У атрофидаги муҳитни кўрмаётгандек, сезмаётгандек, қандайдир нуқтага ўзига хос қуш қараш қилиб тикиларди. Мен шоир юрагида чуқур ички кечинмалар бўрони жўш ураётганини сезиб турардим. Озми-кўпми шеъриятдан хабарим бўлгани учун шоир вужудида нималар кечаётганини ҳис қилардим.

Бир кун ярим кечада чўчиб уйғониб кетдим. Ташқарида Россия қишининг кучли бўрони увилларди. Бўрон аллақаердан қор барханларини супуриб келиб, вагон деразаларига урарди.

Биз Ҳамид Олимжон билан вагоннинг ёнма-ён хонасида борардик. Тун. Ҳамма ширин уйқуда эди. Бирдан Ҳамид Олимжон ётган хонадан овоз эшитилди. Диққат билан қулоқ солдим. У «Россия, Россия азамат ўлка», деган сўзларни қайта-қайта такрорлардида, кейин яна жим қоларди. Бироз ўтгач яна ўша сўзлар такрорланарди. Орага жимлик чўкди. Сўнг яна унинг овозини эшитдим. Энди у қандайдир шоирона завқ билан қуйидаги мисраларни такрорларди:

Россия, Россия, азамат ўлка,
Эй осмон сингари бепоён Ватан!
Тўлдирган чоғда ҳам жаҳонни нурга,
Қуёш куча олмас сени дафъатан.

Ҳамид Олимжон Россиянинг нақадар бепоёнлигини ҳеч нима билан қиёс этолмайди. Уни нимага ўхшатиш мумкинлигини излайди. Уни ҳатто қуёш ҳам, яшин ҳам дафъатан кучолмаслигини, поездлар ҳам йўл юравериб ҳолдан тойишини, лочинлар ҳам учганда толиқиб қолишини, ҳатто узун дарёлар ҳам белига камар бўлолмаслигини идрок этади. Ҳамид Олимжон Россия жуғрофий харитасининг бадиий образини яратади.

Шамолдан тез учган поездлар ҳам то
Шимолга етгунча кетади ҳолдан.
Қишда ҳам Жанубга етолмас ҳатто,
Баҳорда йўл олган сайёҳ шимолдан.

Шоирнинг сафардаги кузатишлари энди жуғрофий тасаввурдан чуқур фалсафий мушоҳадаларга ўтади. Россиянинг қаҳратон қиши душманларига қаҳру ғазабидир, дейди у. Жасур ўғиллари Россия қишининг қор ва бўронларида, жаҳаннам қўрқажак жангларда жаҳон тақдирига нажот излаётганларини шоир ўз кўзи билан кўради ва ниҳоят, Россиянинг енгишига имон келтиради.

Йигитлар сен учун жангга кирганда,
Ботирлар осмонда берганида жон.
Кўзидан қон оққан ёвни кўрганда,
Сенинг енгишингга келтирдим имон.

Ҳамид Олимжон шеърни маҳорат билан ўқирди. Товуш оҳангида мусиқийлик сезилиб турарди. Айниқса, шеърнинг асосий мазмунини очиб берувчи сатрларга, образларга алоҳида урғу берарди, қофия ва радифларга жарангдор сўз топишга ҳаракат қиларди.

ФРОНТГА САФАРИМИЗ қаҳратон қиш фаслига тўғри келгани учун ҳар биримиз иссиқ кийиниб олган эдик. Кимдир қалин пальтода, кимдир пўстинда. Ҳамид Олимжоннинг эгнида кул ранг шинель, оёғида аскарча кўн этик, бошида эса оддий телпак. У ўзининг кийимлари билан ҳарбий жангчидек бизлардан ажралиб турарди. Мен шоирнинг бундай кийинганига ҳайрон бўлардим. Кейинчалик ўйлаб, балки у фақат ички дунёси билангина эмас, ташқи кўриниши жиҳатидан ҳам жангчи аскар қиёфасига киришни истагандир, деган фикрга бордим.

Бир куни фавқулодда ҳодиса рўй берди. Эшелонимиз Касторная станциясида тўхтади. Оқшом. Эшелонимизни қўриқлаб борган ҳарбий кишилар бизни тезда вагондан олиб чиқиб, темир йўл станциясидан узоққа олиб кетдилар. Биз бел баравар қор барханларини ёриб юриб борардик. Ниҳоят, қандайдир тепалик ортидаги жарликка олиб тушдилар. Шу ерда ҳаво жанги тугагунча беркиниб туришни илтимос қилдилар.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас қоронғу тушиши билан фашист самолётлари станцияни бомбардимон қила бошлади. Бахтимизга улар станцияни аниқ мўлжалга ололмасдилар. Бирдан осмонни прожектор нурлари қоплаб олди. Улар душман самолётларини ахтарарди. Бирдан бизнинг зенитчилар тўрт тарафдан уларни ўққа тута бошлади. Аллақаердан бизнинг ҳарбий самолётларимиз етиб келди. Даҳшатли қирғинбарот ҳаво жанги бошланди. Миссершмидтлар бу ғала-ғовурда темир йўл бекатини аниқ мўлжалга ололмай, пала-партиш бомба ташларди. Ердан осмонга вулқондек олов кўтарилар, унинг зарбидан ер у кўк зирқирарди. Жанг узоқ давом этмади. Душман самолётлари зенитчиларимизга чидаш беролмай орқага қочди. Оғир сукунат чўкди. Биз қорда ётардик. Гумбурлаган садолардан қулоқларимиз шу қадар том битиб қолган эдики, ҳатто ёнма-ён ётган бўлсак-да, бир-бировимизнинг овозимизни эшитмасдик.

СУРАТДА: Ҳамид Олимжон фронтда

Орадан анча вақт ўтгач, ҳалиги кишилар бизни вагонларга олиб бордилар. Вагонга кирганимиздагина кийимларимиз жиқ ҳўл бўлиб, баданимизгача нам ўтиб кетганини сездик. Ҳамид Олимжон устидаги шинелини ечиб, вагон даҳлизидаги қозиққа илиб қўйди.

Буни кўрган Ломакин:

— Ҳамиджон, шинель кийиб келиб жуда тўғри қилган экансиз, — деди.

Ҳамид Олимжон ўзига хос илиқ табассум билан жавоб берди:

— «Ёз ёпинчиғингни қўйма, қишда ўзинг биласан», деган мақол бор халқимизда. Мен шу пайтгача шинелни сира кийиб кўрмаган эканман. Ажойиб либос экан. Ҳар қандай поча пўстиндан ҳам иссиқ. Белдан камар боғлаб олганингиздан кейин айниқса бағрингизни иссиқ тутаркан. Ҳали қорда худди кигиз устида ётгандай бўлдим. Буни қаранг, сира ҳам нам ўтказмабди.

Орадан бир кун ўтар-ўтмас Ҳамид Олимжон «Шинель» шеърини ўқиб берди. Мен ўтган кунги шинель ҳақидаги суҳбатимизни эсладим.

Халқ термалари услубидаги енгил ва равон ёзилган бу шеър уруш давридаги ички кечинмаларни тасвирласа ҳам нозик ва нафис лирик кайфият билан суғорилган. Шеър жуда оддий мисраларда шинелга мурожаат билан бошланади:

Рангинг тупроққа ўхшар,
Сен ўхшайсан кигизга.
Бормасдим сени кийиб
Ёрим бўлажак қизга.
Марғилонда тўқилган
Йўл-йўл шоҳи беқасам,
Минг марта яхши эди,
Ичмаганимда қасам.
Лекин сени устимга
Катта бир ғам кийгизди,
Синглим, қариндошларим,
Отам, онам кийгизди...

Шоир шинель билан беқасам тўнни таққослайди. Тўн осойишта йилларнинг фароғатли шодиёна кунлари, байрамлар, сайллар, тўйлар, ёр ва висол онларининг рамзи бўлса, шинель халқ бошига тушган уруш кулфат, ватан мудофааси учун озодлик ва адолат учун кураш олиб борилаётган қонли жанглар рамзи сифатида тасвирланади.

Тошга бош қўйганимда
Ёстиқ каби туюлдинг.
Ботқоқда ётганимда,
Гўё тўшакдек бўлдинг.
Сени кийгач йўл олдим
Қонли жанг бўлган ёққа,
Тушдим ёшлигим ўтган
Дарёлардан йироққа.

Бир куни биз вагон ичида турардик. Ломакин Ҳамид Олимжон ва мен. Тун. Биздан 20 километр наридаги Елецни фашистлар бомбардимон қилмоқда. Кайфиятимиз ёмон. Оғир сукунат юракларни эзарди. Афсуски, Елец устида ой чарақлаб турибди, юлдузлар ёнмоқда. Ҳаммаёқ оппоқ ойдин. Николай Андреевич вагон деразасидан қараб тураркан:

— Ҳамид, сиз шоирлар ой чиқиб, юлдузлар чарақлаб турган ойдин кечаларни севасиз. Бу гўзал манзаралар ҳақида ажойиб лирик шеърлар ёзасиз. Қаранг, ана шу ойдин кеча фашистга хизмат қилмоқда. Шаҳар ва қишлоқларимизда чироқлар ўчириб қўйилган бўлса ҳам ой чиқиб шаҳарни худди кундуздек ёритиб турибди, — деди.

Биз эшелондаги махсус вагоннинг овқатланадиган хонасида турардик. Баъзан дераза пардасини охиста кўтариб Елец шаҳри томонга кўз тикардик. Қоқ ярим кеча. Фашист миссершмидтлари шаҳарнинг тепасига калхатдек ёпирилиб, тинимсиз бомбардимон қиларди. Ёнаётган заводлар, фабрикалардан чиққан ўт осмону фалакка кўтариларди. Биз турган бекат билан Елец ўртасида анчагина масофа бўлса-да, атрофимиз бепоён бўшлиқ эди, шу боис Елецнинг жаҳаннам оловида ёнаётганини яққол кўриб турардик.

— Фашистлар нима учун тунда ҳужум қиладилар, — деб қолди Ҳамид Олимжон.

— Тун душман учун энг қулай фурсат. Биринчидан, шаҳар ширин уйқуда ётганда ғафлатда қолдирмоқчи бўлади, иккинчидан, ойдин кеча — шаҳарнинг ҳамма ерида чироқлар ўчириб қўйилган бўлса ҳам худди аксига олгандек ой ҳамма ёқни сутдек ёритиб турибди.

— Ҳа, ҳозир ой бизга эмас, фашистларга хизмат қилмоқда.

— Кўрдингизми, — деб жилмайиб қўйди Ломакин. — Сиз шоирлар шеърларда ойдин кечаларни тараннум этасизлар. Ойдин кечани севги ва муҳаббат кечаси, дарёлар бўйида, шинам боғлар қучоғида ёр билан учрашув, тонггача висол оғушида сайр қилиб юриш онлари, деб куйлардингиз. Мана кўрдингизми, ой ҳозир бутун бошли бир шаҳарни ёритиб турибди. Бу фашистларга жуда қўл келаяпти.

Ҳамид Олимжон жим бўлиб қолди. Ўртага оғир сукунат чўкди. Қандайдир кўнгил ғашлик, ачиниш, изтироб дилимизни эзарди. Ҳаётда баъзан шундай дақиқалар содир бўладики, инсон уни идрок этолмай қийналади. Айни пайтда шундай ҳолат кечмоқда эди, шоир қалбида...

ЭРТАЛАБ НОНУШТАДАН сўнг Ҳамид Олимжон «Қамал қилинган шаҳар уситдаги ой» шеърини ўқиб берди.

Гўзал ой сенга бир гап
Демакка кўп ҳайронман.
Бемаҳал тўлганингдан
Тоза ҳам пушаймонман.
Шаҳримизни ёритиб
Қилганда ёвга ошкор.
Кўзимизга гўёки,
Бўласан сиртмоғу дор.
Кумуш нурларингдан
Тўкилар қора хатлар
Шу замон тепамизда
Уча бошлар калхатлар.

Шоир халқ оғзаки ижодига яқин оддий шеърий услубини танлайди. Уни худди ой билан мулоқот қилаётгандек тасвир этади.

Ҳамид Олимжон шеърни ўқиб бўлгач, сўнг Ломакинга сатрма-сатр рус тилига таржима қилиб берди.

— Сиз урушнинг кечагина биз гувоҳи бўлган даҳшатли манзарасини, ҳаётнинг худди ўзгинасини қаламга олибсиз. Илҳом дегани шу бўлса керак-да.

— Ҳа, аслида сиз илҳом бердингиз. Бемаҳал чиққан ой ва ойдин кеча ҳақидаги кечаги суҳбатимиз шу шеърнинг туғилишига сабабчи бўлди.

— Шундай катта бир шеърни бир кечада ёздингизми?

Ҳамид Олимжон кулди:

— Шоир ҳам тўлғоқ тутган аёлга ўхшайди. Шеър унинг фарзанди. Шеърнинг туғилиш фурсати — вақт-соати етдими, уни тўхтатиб бўлмайди. Тўлғоқ тутгандек шоирнинг бутун вужудини ларзага соладию мисралар кетидан мисралар қуйилиб келаверади.

Шеърда, уруш туфайли халқимиз бошига тушган оғир кулфат қуйма мисраларда ўз аксини топганди.

Бир нафас ҳам ором йўқ
Ҳаттоки қурту қушда,
Қизлар эрга чиқмайди
Эрлар бўлак ташвишда.

Ойга мурожаат сифатида талқин этилган бу шеърда тинчлик ва уруш йиллари бир-бирига таққосланади. Мен яратилганига гувоҳ бўлганим — ҳар учала шеърни ўқиганимда атоқли шоиримиз Ҳамид Олимжон билан ҳамроҳликда ўтган фронт йўллари таассуроти хотирамда қайта жонланади.

Убай БУРҲОН,
СССР Журналистлар уюшмасининг аъзоси, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби

МЕҲРИ ДАРЁ АДИБ

Умрнинг ўтишини қаранг. Куни кеча эди, Ҳаким аканинг эллик йиллигини нишонлаганимиз. Ўшанда сўз заргари — Абдулла ака элликвойни қутлаб мана бундай деган эди: «Ҳаким Назир Ёзувчилар уюшмасининг тоза ҳаво кирадиган туйнуги. У бор экан, бу бинода ҳаво алмашиб туради. Йўғида димиқиб кетади...» Ҳаким ака унда уюшма деб аталмиш даргоҳда адабий маслаҳатчи бўлиб ишларди.

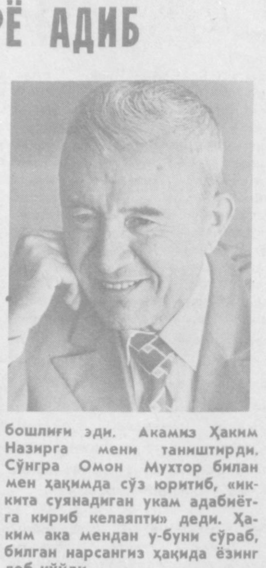

Абдулла ака ҳаёт бўлганида бугунликда димиққан ҳавомизни кўриб, билмадим, нима дерди... Лекин, имон келтириб айтаманки, Ҳаким Назир ҳақидаги ўша дил сўзларини яна такрорлаган бўларди. Буни эслатишимдан мақсад, ўша Абдулла Қаҳҳор билган, билмаган қаламкашларнинг кўпи ҳали жамият бозор иқтисодиёти нималиги ҳақида бош қотирмасдан илгарироқ от чоптириб, бозоргир сўзлар топишга шошилдилар. Тепадагиларнинг қовоқ-димоғига қараб иш тутдилар. Ур деса, уриб бердилар...

Чамамда ана энди сирли пардалар очилмоқда. Албатта, бу давр тақозоси. Чунки, кимнинг кимлиги кун сайин аниқ ошкор бўлмоқда. Кеча эътиқод қўйганинг бугун ҳафсалангни пир қилмоқда.

Ана шу маънода Ҳаким ака гаплашадиган халқ ёзувчиларидан. Эсимда, Ҳаким Назир билан танишгандим. Унда, мен ҳали ўқувчи эдим. Ўттиз бир йил олдин Ҳаким Назир кўп қалам аҳли қатори Бухорога, аниқроғи, газчилар шаҳрига йўл олганди. Ният, албатта, замонавий мавзуда бир асар ёзиш. Мен у кишини раҳматли Тошпўлат Ҳамиднинг мўъжазгина хонасида учратдим. Тошпўлат ака вилоят ёзувчиларининг бошлиғи эди. Акамиз Ҳаким Назирга мени таништирди. Сўнгра Омон Мухтор билан мен ҳақимда сўз юритиб, «иккита суянадиган укам адабиётга кириб келаяпти» деди. Ҳаким ака мендан у-буни сўраб, билган нарсангиз ҳақида ёзинг деб қўйди.

Ҳаким Назир газчилар орасида бўлиб қайтгач, хабарингиз бор, «Газқайнар достони» номи билан очерклар тўпламини битди. Болалар учун «Ёнар дарё» қиссасини яратди. Булар менинг гувоҳ бўлганим. Кейинчароқ рўзнома, нашриётда ишлаган пайтимда Ҳаким ака билан тез-тез учрашиб турдим. У кишининг беш жилдли асарларини чоп этилишида озми-кўпми хизматим сингди. Мана шу йиллар орасида билганим шу бўлдики, Ҳаким Назир дегани асл маънодаги болалар ёзувчиси, фариштали одам экан. Турланишлар ҳақида бекорга сўз очганим йўқ. Негаки, биз бир-биримизни ғажиб ташлашга тайёр турган пайтлар бўлганда ҳам бу зот иложи борича ҳар биримизга инсоф тилайди. Ғийбат, худбинлардан узоқроқ туришга чақиради. Асосийси, Ҳаким ака шу ёшга кириб, бирорта ҳамқалам дўсти ҳақида салбий, ножўя фикр билдирганини эшитмаганман. Борди-ю, ўзинг бошлаб берсанг, у киши ўзини эшитмаганга солади. Ана шунда ё пушаймон бўласан, ё жағингни толишдан асраб қолишга шошасан.

Сир бўлса ҳам айтақолай. Ҳаким акани андак-мундак гап билан ишонтириш қийин. Нега десангиз, баъзиларни биламан, унвон ёки даражага тавсия қилинган кундан бошлаб, ўзларини ажабтовур тутишади. Биз шунга лойиқмиз дейишгача бориб етади. Ҳаким ака эса, хушхабар олиб борган пайтимда ҳам, қўй бу гапларни, деб, иложи борича ўзини ишонтирмасликка уринганларини кўп кўрганман.

Сўзимни устоз Абдулла Қаҳҳорнинг таърифидан бошлагандим. Келинг, улуғнинг сўзи билан якунлаб қўя қолай. Чорак аср муқаддам Абдулла ака Ҳаким Назир ҳақида айтатуриб, «Ҳакимжон ўзбек болаларининг севимли ёзувчиси, ҳақиқий тарбиячиси, агар уни истаган унвонга тавсия қилиб, ота-оналар билиб қўйинглар, болаларингизни ана шу одам асарлари билан тарбиялаяпти десангиз, барча баравар берилсин деб қўл кўтаради» деб башорат қилганди. Ўша башорат амалга ошди. Қутлуғ ёшга қадам қўйган адиб бир ёзувчи эришмоқчи бўлган мартабага эришди. Бунинг барчаси ҳалоллиги, заҳматкашлиги, каттаю кичикка бўлган меҳри дарёлиги туфайли амалга ошди. Бундай хислатлар ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Бунинг учун юракда худо берган нур ҳам бўлиши керак. Худо бехабарлар эса, тўлиб-тошиб ётибди...

Сафар БАРНОЕВ

Ҳаким НАЗИР

УСТОЗНИ ЁДЛАБ

ЎЗИМНИ БИР кўринмас куч сеҳри остида яшаётгандай сезаман. Шу куч гўё фикр-ўйим, шуурим, руҳимга билинмас таъсир кўрсатиб, мадад, қувват ато этиб тургандай. Баъзан карахт тортиб, боши берк кўчаларга кириб қолганимда, мени одил йўлга солиб юборувчи ҳам ўша кучдир. Бу куч марҳум устозларнинг ўчмас чироғи. Ҳа, мен ўша улуғ зотлар сиймоси қошида ўзимни ҳамиша қарздордай ҳис этаман.

«Ўзларидан сўрасак» — бу ибора эсланиши биланоқ, ёқимтой чеҳрасидан нур ёғилиб турган, мулойим табиатли, ширинсухан, ҳазил-мутойибага мойил, хушсурат бир инсон — домла Шайхзода кўз олдимда намоён бўлади. Уруш олди йиллари Тошкент педагогика институтининг кечки бўлимида таҳсил кўрганимда, тўғриси, муаллимлардан омад келганди. Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон, Ҳоди Зарифов, Ҳомил Ёқубов, Сиддиқ Ражабов, Мурод Шамсий... Ҳар бирлари бир олам — фақат ўз соҳаларининг улкан билимдонлари, доно мураббийлар бўлиб қолмай, маданиятимизнинг ёрқин юлдузлари эди. Ўша йиллари институтнинг кундузги ва кечки бўлимларини битирганлар орасидан кўплаб ижодкорлар (Зафар Диёр, Шуҳрат, Туроб Тўла, Шукурулло, Ўткир Рашид, Мирмуҳсин, Ҳамид Ғулом, Раҳмат Файзий, Рамз Бобожон, Восит Саъдулла, Ёнғин Мирзо, Султон Акбарий, Маҳмудали Юнусов, Тўхтасин Жалолов, Иноят Махсумов, Хибзиддин Муҳаммадхонов, Аҳмад Алиев, Маҳмуд Муродов, Неъмат Тошпўлат ва бошқалар) етишиб чиққани бежиз эмас...

Устозлар орасида ақл-заковатининг теранлиги, файласуфлиги, донишмандлиги ички маданияти-маънавиятининг бойлиги билан биз, студентларни мафтун этганлардан бири Шайхзода эди. Унда шоирлик ва олимлик, устозлик ва одамохунлик бир-бирига пайванд бўлиб кетганди. Унинг дарсларини худди байрамдек қизиқиш ва ичиқиш билан кутиб олардик, озарбойжонча ёқимли оҳангда янгровчи лекция ва суҳбатларини жон деб тинглардик. Устозимиз сўз билан англатиб бўлмайдиган ижод ва нафосат олами сирларини кўз ўнгимизда тирилтириш, зеҳнимизга жо этишда жозибадор кучга эга эди.

Кечки бўлимда ўқийдиганларнинг аксарияти мактаб муаллимлари эди. Шу учунми домла биз билан ғоят яқин эди. Агар баъзилар уни «домла», «устоз» деб улуғласалар, у киши малол чеккандай ўнғайсизланарди. Ахир ёши ҳам эндигина ўттизга яқинлашган йигит эдида. Уни ўз раъйига кўра оддийгина қилиб «Шайх ака» дейдиган бўлдик.

Баъзи талабалар кундузги ишларидан ҳориб келганлари учунми, Шайх аканинг дарсини тинглаб бўлгач, секин қуён бўлишарди. Буни институт раҳбарлари сезиб қолишди. Кетиб қолувчиларни қуруқ огоҳлантириш билан иш битмади. Шундан сўнг бир «тадбир» ўйлаб топишди. Шайх аканинг ўзи билан келишиб, унинг дарсини сўнгги соатларга қўядиган бўлишди. Ҳар ҳолда бу «тадбир» аҳволни яхшилашга олиб келганди.

Курсдошларнинг кўпи Шайх ака тенгдош йигитлар эди. Фақат икки-учтаси қирқ ёшларга бориб қолганди. Шайх ака ҳам уларга «оқсоқоллар» деб алоҳида эҳтиром кўрсатарди. Ана шулардан биттаси шаҳар чеккасидан пиёда йўл босиб келарди. Дарсда мудраб ўтирган вақтларини кўрардик. Бир куни Шайх ака Фарҳод-Шириннинг муҳаббатларини жўшиб-қайнаб сўзлаётганда, бирдан овози пасайиб, стулга ўтириб олди. Биз чўчиб:

—Нима бўлди, мазангиз қочдими? — деб сўрасак, Шайх ака одатдагича босиқлик билан:

— Мазам жойида, фақат, «оқсоқол»нинг оромларини бузгим келмади-да, — деб энг охириги қаторга имо қилди.

Биз орқага ўгирилиб қарасак, «оқсоқол»лардан бири бошини деворга суяб пинакка кетган экан. Унинг яқинидаги талаба:

— Қойил! — деб юборди қаттиқ овозда.

«Оқсоқол» чўчиб уйғонди. Ҳамманинг кўзи ўзига ўқдай қадалганидан қаттиқ мулзам чекиб кетди:

— Э, кечирасизлар, Узр, домлажон!..

Шайх ака «оқсоқол» уёқда қолиб, унинг ширин уйқусини бузган талабага танбеҳ берди:

— Чакки безовта қилдингиз-да, иним. Ёшингиз нечада?

Студент кутилмаган саволдан довдираб минғирлади:

— Йигирма етти...

— Жужуқлар борми?

— Учта...

— Э, яшасинлар, умрлари узоқ бўлсин. Боқиш қийин эмасми жужуқларни?

— Нима десам экан? Энди, домлажон, осон бўлаётгани йўқ.

— Ташаккур, очиқ иқрор этганлари учун. Биласизми, «оқсоқол»да неча бола? — Шайх ака ўзи жавоб берди. — Еттита. Икки мактабда ишлаб, чарчаган.

«Оқсоқол» яна кечирим сўрашга оғиз жуфтлаганди. Шайх ака енгилгина ҳазил қотди:

— Кечиришимиз мумкин, фақат битта шарт билан. Яъни, ўзингиз кўп тиришқоқ одамсиз, имтиҳон чоғи бизни уялтириб қўймасангиз бўлгани...

Шайх аканинг эсимда сақланиб қолган яна бир яхши одати ёш ижодкорларга ғамхўрлиги эди. Дарсдан ташқари вақтлари — йўлакдами, ҳовлидами, буфетдами — уни ҳамиша ҳаваскор қаламкашлар қуршовида кўрардингиз: биримиз ёзган ҳикоя, шеърларимизни ўқиб берган, айримларимиз ёзмоқчи бўлган нарсаларимиз, ёки ўқиган китобларимиз ҳақида фикр сўраган. Шайх ака бўлса, бошқа ҳеч қанақа иши йўқдай, бемалол тинглар, эшитганлари хусусида тўла-тўкис мулоҳазаларини билдириб қаноатлантирарди.

Шайх ака билан кўп учрашганман, кўп суҳбатдош бўлганман. Лекин 1966 йилнинг ёзида Дўрмондаги Ижод уйидаги учрашувимиз ҳеч эсимдан чиқмайди. Бир гуруҳ ёзувчилар бу ерда ижодий иш билан машғулмиз. Даврабошимиз — Шайх ака. Энди у кишининг ҳаракатлари ва чеҳраларига кексалик излари соя ташлагандай. Сиҳатлари ҳам мақтагудай эмасди. Шунга қарамасдан у кишида ижодга бўлган иштиёқ алангаси асти совумаганди. Чинор остида эрталабдан столга муқ тушганча қадимий китоблар ва қўлёзмаларга кўмилиб ўтирар, фақат тушликка таклиф этишгандагина, ўшанда ҳамноилож, ишдан бош кўтарарди. (Шу кезларда Шайх ака Навоий ижодига бағишланган «Ғазал мулкининг султони» мавзусидаги жуда муҳим йирик тадқиқотини битириш ҳаракатида эди). Бу билан мен Шайх ака нуқул ишга берилиб, атрофдагилардан ажралиб қолганди, демоқчи эмасман. Асло! Шайх ака қанчалик ўз ўй-хаёлларига шўнғиган бўлмасин, атрофдагилар билан ҳол-аҳвол сўрашиш, хоҳ илмий-ижодий баҳсларга, хоҳ маиший ҳангомаларга аралашишдан эринмасди. Руҳий бардамлик, вақти хушлик кайфиятини одамларга юқтира билиш, ўзи қўшилишган даврада самимий дўстона муҳит ярата олишдай бир хислат тарк этмасди уни.

ШАЙХ АКА институтда муаллимлик қилган чоғларидан ўз қалбига ўрнашган мураббийлик фазилатини тўла сақлаган эди. Боғда бўлган бир ойлик вақтимизда бу нарса яққол кўринди. Очиғи, ижод боғида Шайхзода раҳбарлигида гўё Ёзувчилар уюшмаси «кўчма секцияси» вужудга келгандай эди. Шайх ака ҳар қайсимизнинг у ерда нима иш қилаётганимизни сўраб билиб турарди. Кимнинг асари битса, уни ўртага қўйиб ўқитар, муҳокамасини ўтказарди. Дастлаб Мамарасул Бобоевнинг «Шабада ва япроқлар» туркум шеърлари ўртага тушди. Ҳаммамиз ўз фикримизни айтдик. Шайх ака муҳокамага якун ясаркан, шеъриятимизда яхши бир янгилик пайдо бўлгани билан муаллифни қутлади. Орадан бир ҳафтача ўтгач, Туроб Тўланинг янги қўшиқлари, Толиб Йўлдошевнинг болаларга аталган қувноқ шеърлари билан танишдик. Шундан сўнг, бир куни нонуштага тўпланганимизда Шайх ака «Бугун, дўстлар, тушлик кучи билан Назир ўғли бизга ўз асарларини таништиради», деб эълон қилди. Мен ўша йилги даҳшатли Тошкент зилзиласига бағишлаб туркум ҳикоялар ёзган эдим. Гарчи ҳикояларни ўқиб чиқиш ҳийла фурсатни олган бўлса-да, Шайх ака ҳеч оғирсинмай диққат-эътибор билан тинглади. Ҳамроҳларимнинг фикрларини ҳам сўраб олди. Сўнг фикрларни жамлаб, ўз мулоҳазаларини ниҳоятда нозик қилиб қисқача изҳор этди. Унинг ҳар сўзи аниқлиги, нишонга тўғри бориб тегиши билан ажралиб турарди. Сўзларига зеҳн билан қулоқ солиб ўтирган Бобоев мийиғида кулиб: «Домла дейман, ҳеч озор бермайдиган қилиб, юмшоқ гапиришга устасизда. Танқидингиз ҳам мақтовдек туюлади», дегани ёдимдан чиқмайди.

Севимли устозимизнинг ҳикматлар тўла маслаҳатлари ўша ҳикояларимни нашрга тайёрлашда, бошқа асарларимни ишлаш асносида қулоғим остида жаранглаб турди...

Абдулла ШЕР

ВАТАН ФАРЁДИ

Аристонлар қабристонида
Гулдек авлод ётар бекафан.
Занг симларнинг ҳар тиконида
Бағрин йиртиб йиғлайди Ватан:

«Эй бадбахт халқ, чўкка туш, чўкка!
Кичик тортсин буюк андуҳлар:
Жанозасиз учолмай кўкка
Фотиҳа деб тиланар руҳлар!

Руҳлар гадо бўлган заминда
Шоҳлар гадо, шоирлар гадо!
Инсоф адо бўлган заминда
Гадо экан ҳаттоки худо!

Даҳшат экан, даҳшат экан бу:
Кўршапалак кўнса чироққа;
Мунча ёвуз қисмат экан бу:
Руҳ қоришиб кетса тупроққа!» —

Аристонлар қабристонида
Гулдек авлод ётар бекафан.
Занг симларнинг ҳар тиконида
Бағрин йиртиб йиғлайди Ватан.

•

Шеър ёзсанг, сўзларинг қўшиқлар айтса,
Рақсга тушсалар тиниш белгилар:
Афғондан қайтмаган йигитлар қайтса,
Лаблардан жой олса сағир кулгилар.

Шеър ёзсанг, ҳар сатринг бир руҳдек елиб
Ҳар қалбнинг исмини солса ёдига:
Афғондан қайтмаган йигитлар келиб
Ўзлари от қўйса ўз зурёдига.

Шеър ёзсанг, ҳар шеъринг эркни шарафлаб
Тун бўйи майсага шабнамдек қўнса:
Афғондан қайтмаган йигитлар чақнаб,
Қабрлар юлдузи — беш юлдуз сўнса!..

•

Кулранг ҳавода чўғдек қизара бошлар
Шафтолининг бадани;
Оҳиста шивирлайди ҳаттоки тошлар
Ёмғирни таниб;

Сўнгги қор ўзи сезмай эрий бошлар маст
Бойчечакнинг куйидан:
Тўрт пахса деворлар ҳам бирдан бўлар паст
Қўшни қизнинг бўйидан;

Бир ширин керишади дунё ишқаб кўз —
Андак шўх, андак толғин;
Руҳимни чорлаб келар тонгдан Янги сўз
Қуёшдек сочиб ёлқин —

Баҳордан бир кун олдин,
Баҳордан бир кун олдин!

ТУНГИ СУҲБАТ

— Шивирлама, ёмғир, шивирлама,
Хаёлимда қасдинг борми, айт?
Шивирлама, ёмғир, шивирлама,
Кипригимда расминг борми, айт?
Шивирлама, ёмғир, шивирлама,
Сўзларингни тушунтириб бер.
— Минғирлама, одам, минғирлама,
Шивирлаган мен эмас-ку: Ер!

ШОИРНИНГ ЎЛИМИ

Йўқ тирсакдан ўсиб чиққан қўл
Ёр сочини силайди тушда.
Ватанининг бор дарди бир йўл
Жо бўлади жисми йўқ муштда.

Йўқ тавон ҳам тушга киради:
Газандани эзар йўлакда.
Шу пайт замон ханжар уради:
«Жиз» этади ўлим куракда.

АСТРОБОД

Гарчанд харитада номи йўқ бугун,
Лекин тарихларда бўғиқ жаранглар:
Замон Алишери пайдо бўлган кун
Қайтадан туғилар доим, қаранглар!

РУБОИЙЛАР

Мен дилни поралаб ўтиб бораман,
Мен қоғоз қоралаб ўтиб бораман.
Қаламим асога айланар аста,
Мен дунё оралаб ўтиб бораман.

•

Қоқилдим йўлларда, йўлимда эмас,
Дардларим илдизда, гулимда эмас.
Соатни билакка боғлаб аввал шод,
Сўнг билдим: Вақт менинг қўлимда эмас.

•

Мил тортмоқ анъана — кўзни ўйдилар,
Рудакий бўлдинг деб ҳайкал қўйдилар.
Лаблар — тош, тил ҳам — тош, умр — сукутдир:
Фикрни пичоқлаб, сўзни сўйдилар.

РАШИДОВ ҲАҚИДА СЎЗ

УШБУ МАҚОЛАГА қўл уришдан мақсад — Рашидов шахсига муносабатимни билдиришдир. Эҳтиросларга берилиб, ҳали ҳам, талайгина нарсаларнинг ағдар-тўнтарини чиқариб ташладик. Энди бошлар сал совуяпти. Назаримда, Рашидов шахсига ҳам инсоф юзасидан ёндашадиган вақт келди. Ушбу мақолада Рашидов фаолиятининг ҳамма соҳаларини қамраб олиш ниятим йўқ. Унинг инсоний фазилатлари кўпроқ қизиқтиради мени. Асосан ўзимга маълум бўлган ҳаётий воқеалар, ҳодисалар устида сўз юритмоқчиман. Мулоҳазаларни мутлақ ҳақиқат, дейишга даъвом йўқ.

Шароф Рашидович Рашидовни биладиганлар орамизда оз қолаётир. Келажак авлод унинг фаолиятидаги нуқул қора доғларнигина эмас, айни чоғда, қай бир даражада бўлсин, ёруғ нуқталардан ҳам огоҳ бўлмоғи керак. Бу ҳақда биринчи галда Рашидовни яқиндан биладиган кишилар айтмоғи лозим.

Яширишдан нима фойда, биз у билан узоқ йиллар давомида дўстона муносабатда эдик. Аммо тан олишим керакки, мен унинг сирдош дўстлари сирасига кирмасдим. Сирдошлари бошқалар эди. Замона зайли билан улардан баъзилари кимларгадир ёқиш учун Рашидовнинг гўрига тош отишдан ҳам қайтмадилар...

Тош отишга баҳона топилади. Бундай баҳона менда ҳам бор. Тепамда қузғунлар чарх уриб юрган кунлар... Бу менинг Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети аппаратида, вилоят партия комитетида, ниҳоят совхозда ишлаб, сўнг эса узоқ бетобликдан кейин туғилган элимнинг хоҳишига қарши боролмай колхоз раиси бўлиб ишлаётган кезларим эди.

Қашқадарё ҳам ўшанда Сурхондарё вилоятига қўшилган, ноҳия ва вилоят раҳбарлари бизнинг колхозни ўртада икки хўжаликни қолдириб, 45 чақирим наридаги колхозга мажбурий равишда қайта қўшиш (олдин бир қўшиб ажратиб беришган) билан банд эди. Ниятлари — бизни ўзлари ҳам сиғмай ётган тор жойга зўрма-зўраки олиб бориб тиқиш, еримизни бошқаларга олиб бериш мақсадида тагдор ўйинлар кетарди. Бу борада ҳатто турли ифлос воситалар ҳам ишга солинганди.

Биз ноҳия ва вилоят раҳбарлиги кўрсатмасига қарши турдик. (Ўйласам, қайта қуришни биз ўша даврларда бошлаган эканмиз.) Шу боис бизнинг колхозчилар «бандит»га, мен эса «шайка бошлиғи»га айланган эдим. Бу можародан Марказком раҳбарияти ҳам огоҳ эди. Шу сабабли унинг қабулига йўл олдим...

«Наҳотки, менинг «шайка бошлиғи» бўлиб кетишимга Шароф Рашидович ишонса?» Бу фикр ўша кезлари неча-неча бор хаёлимдан ўтган. Ахир, биз бир вақтлари Самарқанд Давлат университетида бирга ўқиб, ёнма-ён ўтириб, лекциялар тинглаганмиз, партияга ҳам бир кунда кирганмиз. Талабалик чоғларимизда Каттақўрғон сув омбори қурилишида қора терга ботиб, тонгдан шомгача халталаб елкамизда тупроқ кўтарганмиз. Йиллар ўтиб шу Каттақўрғон сув омбори қурилишида яна юзма-юз учрашдик. Энди у Самарқанд вилояти, мен эса Бухоро вилояти партия комитети секретарлари сифатида қурилиш штаблари бошида туриб, жумҳурият кўчма Қизил байроғини гоҳ олиб, гоҳ олдириб юрган кунларимизни, Фарҳод ГЭСи қурилишида («Ўл, аммо фронт наказларини бажар!») баъзан тиззагача лой, баъзан эса тупроқ кечиб чангдан кўз очолмай қурилиш майдонларида бирга юришларимизни наҳотки эсламаса?!

Шу хаёллар билан кун бўйи оёқда тик туриб, Рашидовнинг қабулига киролмагач, тўғриси, унинг ёрдамчиларидан бирининг «Рашидов сизни қабул қилмайди», деб узиб айтганидан кейин (бу борада Термиздан қилинган узлуксиз қўнғироқлар ҳам ўз ишини қилган эди) жумҳурият Вазирлар Кенгаши Раиси Ориф Алимович Алимов ҳузурига йўл олдим. У мени қабул қилди.

— Қашқадарёда нима қилиб юрибсиз? — илк савол шу бўлди.

Мен унга асли қашқадарёлик эканлигимни, туғилган элимда колхоз раиси бўлиб ишлаётганлигимни айтиб, мақсадга кўчдим: Чимқўрғон сув омбори колхозимиз ҳудудида жойлашганлигини, бироқ биз ундан фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрумлигимизни, узоқ йиллар умуртқамдан касал ётиб, зўрға тузалгач юк машинасида Қамаши — Термиз орасида азоб еб юришларимни сўзлаб, ёрдам сўрадим.

Ориф Алимович оз гапириб, кўпроқ иш қиладиган раҳбарлар сирасидан эди. У менинг иштирокимдаёқ жумҳурият сув хўжалиги министрига қўнғироқ қилиб, Қамаши районидаги «Марксизм» колхозига Чимқўрғон сув омборидан сув олиш йўлларини излаш ва лойиҳалаш ҳақида топшириқ берди. (Бизда раҳбарликнинг ўйинларини қарангки, бу муаммо ҳанузгача ҳал этилмади). Кейин Термизга қўнғироқ қилиб, «Қамаши районидаги «Марксизм» колхозига «Волга» беринг!» деб гапни узди.

Тошкентдан колхозга қайтганимда «Волга»ни олиб кетиш учун тезлик билан одам юборинг», деган Термиздан келган телеграмма иш столимда турарди. Чимқўрғон сув омборидан сув олишни лойиҳалайдиган инженерларнинг келиши ҳам кўпга чўзилмади. Бироқ улар Қамашига оёқ қўйишлари билан «Изларингга қайтиб жўнайверинглар. Бу ерда сизларнинг қиладиган ишларинг йўқ!», деган совуқ муомалага дуч келишди. Сабаби — айнан ўша кунлари жумҳурият Вазирлар Кенгаши Раиси О. Алимов ишдан олинган, энди унинг фармойиши ҳам ўз кучини йўқотган эди. Бунинг устига менинг тақдирим ҳам мартабали кабинетларда аллақачон ҳал этилган, энди, «шайка бошлиғи»ни қандай қилиб қўлга олиш ҳақида фармон кутишаётган эди.

...ХУЛЛАС, РАИС бўлиб бор-йўғи бир йил ишладим. Аммо шу бир йилни ҳам тинч ишлашга қўйишмади. Етти ой давомида ДХК терговчилари «қилмишларим» ҳақида бўйимга тенг «дело» яратишди. Мен ва «дум»ларим 6—8 йилдан муддат олдик. Жумҳурият олий судига берган шикоятимиз бизга ҳеч нарса бермади, аксинча, алоҳида «эътибор» кўрсатишиб, «қатъий режим»ни қўшиб қўйишди. Энди арзингни эгамга айт!

Хизматга туҳмат... қанақанги ташвишлар, ниятлар билан куйиб-ёниб юрдим-у, тақдир ўйинини қаранг!.. Руҳий ҳолатим, ранги рўйим, лагерь кийимларим... Лагерга мени кўришга келган ҳозирги атоқли адибимиз, жумҳурият ёзувчилар ташкилоти раҳбари Одил Ёқубовнинг юзига ҳам қаролмадим...

Борди-ю, менинг тақдиримга бир вақтлари Москвада КПСС МК ҳузуридаги олий партия мактабида бирга ўқиган, СССР Вазирлар Кенгашининг Радио ва телевидение давлат комитети раиси Михаил Аверкиевич Харламов ва «Правда» газетасининг собиқ бош муҳаррири Павел Сатюков аралашмаганида, бунинг устига арслонюрак азамат жияним, марҳум ёзувчи Шомурод Сиддиқов Москвада ётиб олиб, СССР Бош прокуратурасини «атака» қилиб турмаганида, шу кунларга етиб келармидим, йўқми, ким билади, дейсиз. Ҳукмдан кейин уч ой ўтиб-ўтмай «дум»ларим билан лагердан озод бўлдик.

Лагердан чиқиб, уйда бир ҳафта бўлиб-бўлмай Рашидовнинг ҳузурига йўл олдим. Бу 1963 йил, баҳор кунларининг бири, кеч соат олти-еттилар эди. Биз Марказкомнинг эски биноси олдида учрашдик. Ёнида иккита ёш киши ҳам бор эди.

— Мана, колхозни бузиб, тузиб юрган ўртоғимиз, — деди ёнидагиларга мени таништираркан Рашидов. Оҳангида на истеҳзо, на киноя. Дўстона кулимсираб турарди. Биз самимий қўл сиқишдик. — Яхши дам олинг. Керак бўлса, санаторияга юборайлик, — давом этди у. — Хафа бўлманг, ҳамма ишларингизни ҳал қилиб берамиз.

— Раҳмат, — бош ирғадим. «Қанақанги гуноҳларим учун мени қамашди?» демоқчи бўлдиму, айтолмадим. Нотаниш кишилар олдида гапиришни лозим кўрмадим. Орадан бирон ой ўтгач, яна Рашидов билан учрашдим. Бу гал иш кабинетида.

— Менинг қанақанги гуноҳларим учун партиядан ўчиришиб, қамашди? — кўпдан бағримда юрган дардни тўкиб солдим.

— Сизни қамашганида мен чет элда эдим, — самимий оҳангда деди у. — Қайтсам шу аҳвол. Бир сиз эмас, чет элда бўлганимда бир неча партия ходимларини ҳам атайин менга яқин бўлганликлари учун баҳоналар топишиб, партиядан ўчириб, ишдан олишибди. Баъзилари Марказком бюросига кирмай, чап бериб қутулибди. Биламан, сизга жабр бўлди. Лекин ишингизни ДХК олиб борганлиги учун аралашолмадик...

Бу энди қарийб кечирим сўраш эди. Рашидовдек мартабаси улуғ одамга нима ҳам дея олардим. ДХКнинг қанақанги чегараланмаган ҳуқуққа эгалигини, пайти келса жумҳурият раҳбарлигини ҳам сариқ чақага олмай, фақат Москвани тан олишини, ҳатто Рашидовнинг ўзи ҳам кабинетида ўтириб, «ДХКнинг бирон аппарати кабинетимнинг бир четида туриб сўзларимни ёзиб олмаяптимикан?» деб эркинроқ гапиришдан ҳам чўчиб турадиган кунларда «Рашидов менга ёрдам бермади», деб ўпкамни қўлтиқлаб юрсам, унинг вафотидан кейин эса бошқаларга ўхшаб гўрига тош отсам адолатдан бўладими? Бунинг устига Марказкомдаги «иккинчи», «иккинчи» бўлса-да, жумҳуриятнинг ҳамма қон томирларини ўз қўлида тутиб турадиган шахс «партия ходими» ниқобидаги шовинист чиқиб қолса борми, маҳаллий кадрларнинг кўргиликларини тасаввур қилаверинг... Устига устак менинг О. Алимов қабулида бўлишим «Волга» олишимгача оқизмай-томизмай Рашидовга етказиб борувчилар топилди. Рашидов мени ўзича О. А. Алимовнинг сирдош дўсти деб гумон қилган бўлса ажаб эмас. Умуман, «мансаб» номли бадбахтнинг табиати гумондан ҳоли бўлмайди. Рашидов ҳам бундан мустасно эмасди. Табиати нозик бўлганидан баъзан арзимаган нарсалардан ҳам ранжиб қолиш одати бор эди. Иззат-нафс кучли эди. Ўнда марҳаматли бағри кенглик, айни чоғда ҳеч нарсани унутмайдиган ва кечиролмайдиган қайсарлик бир-бири билан чатишиб кетганди. У мураккаб шахс эди.

Рашидовнинг эсда қоладиган ижобий хислатларидан бири — ўзи яхшилик кўрган кишиларни умр бўйи унутмас эди. «Ишим битди, эшагим лойдан ўтди», дейдиганлар хилидан эмасди. Ундайларнинг бир яхшилигини ўн, юз яхшилик билан қайтариб, умри бўйи қўллаб-қувватлаб юргани жамоатчилик учун сир эмас. Шунақа қадрдонлари оддий кишилар орасида ҳам талайгина эди. Жойларда бўлганида, уларни сўраб-суриштирар, таъзияли хонадонларга таъзия билдирар, бола-чақаларининг бошларини силаб, кўнгилларини овлар, муҳтожларига ҳоли-қудрат ёрдамини аямасди. Шахсан, умримда унга бирон нафим теккан жойим йўқ. У менинг ёрдамимга ҳеч қачон муҳтож ҳам бўлган эмас. Лекин менга ўхшаган оддий одамлардан ҳам марҳаматини аяган эмас.

Тошкентнинг Лолазор кўчасидаги силлар касалхонасида печкадан чиққан чўяндай ёниб ётардим. Оғир ўпка сили, бунинг устига ўткир плеврит... Биттасининг ўзи ҳам ҳар қандай арслонни букиб ташлайдиган касалликлар менинг шўр пешонамга тушган эди... Шу аснода саодатли соатда Рашидовни эслаб унга қисқагина хат йўлладим. Ўшанда у жумҳурият Олий Кенгаши Президиуми Раиси, мен эса оддий совхоз директори эдим. Хат йўллашимнинг учинчи куни мени сўроқлаб, салобатли, кўзларидан илиқ нур учқунлаб турган киши келиб қолди. Бу жумҳурият Олий Кенгаши Президиумининг масъул ходими Асқар Орипович Раҳимбоев эди.

Биз саломлашиб кўришдик.

— Шароф Рашидович бурунги куни Самарқанддан бетоб бўлиб қайтдилар, — илиқ оҳангда деди у. — Кеча оғир аппендицит операциясидан чиқдилар. Хатингизни айтдим. Сизга кўпдан-кўп салом айтдилар ва мени сизнинг ҳузурингизга юбордилар. Мен хизматингизга тайёрман.

Мен ўзим ким бўлибману, эътиборга қаранг! Кўзимдан ёш чиқиб кетишига оз қолди...

— Фақат пенциллин, — дея олдим.

Раҳимбоев кўнглимни овлаб, мен билан хайрлашди. Эртаси касалхона бош врачи оғзи қулоғига етиб, мен ётган палатага кириб келиб (касалхонада бир ойдан буён ётиб, уни биринчи кўришим), қўлимни сиқди ва узоқ муддатга бутун касалхона пенциллин билан таъминланганлигини (бор экан-ку!) айтиб, менга ташаккур билдирди...

КОЛХОЗ ҒАЛВАЛАРИДАН қутулиб, энди адабиётнинг гоҳ товонга, гоҳ тўғри бағрингга келиб санчиладиган тиканли сўқмоқларида тентираклаб юрган кезларим... Равон йўлларда ўз майлига сакраб юрадиган бахтли кишиларни учратиб, рости уларга ҳавасим келади. Ўйлаб кўрсам (тақдир экан), менга ҳеч қачон шундай равон йўл насиб қилмабди.

Водариғ, ҳеч қурмаса адабиётдагиси равонроқ бўлса эди... Ўшанда бир-икки лавҳа, очеркларим матбуотда босилган, «Қундуз» номли илк ҳикоям эса «Шарқ юлдузи» журналида иккинчи йили туя гўшти еб ётарди.

Дўппи тор келгач, яна Рашидовнинг олдига йўл олдим.

Рашидов ўзимнинг ва бола-чақаларимнинг соғлиғи билан қизиқди. Мен нолимадим. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб бўлгач:

— Хизмат? — дея илиқ жилмайди. Бу вақтга келиб Рашидов ё менинг колхоз ғалвалари билан боғлиқ бўлган «гуноҳ»ларимни кечирган, ё ўзининг гумонсирашларининг асоссизлигини пайқаганди.

Мен унга илк ҳикоямни икки йилдан бери «Шарқ юлдузи» журналида чиқаролмай оворалигимни айтдим.

Рашидов телефонга қўл чўзди. Жарида бош муҳаррири Мирмуҳсин ўзида экан.

— Ўртоқ Даминов менинг олдимда ўтирибди, — саломлашгач деди у, — умид билан илк ҳикоясини журналингизга топширган экан, ҳикоя ходимларингизга маъқул бўлмабди. Табиий, нуқсонлари бордир. Бундай олганда бизнинг қайси биримиз бирдан нуқсонсиз ёзувчи бўлиб қолибмиз. Сиздан илтимос ўртоқ Даминовнинг ҳикоясини ўзингиз бир назардан кечирсангиз, — деди-да, хайрлашди.

— Бизга яна нима хизмат? — сўради у.

— Раҳмат, бошқа арзим йўқ, — эҳтиром билан бош эгдим.

Қўл сиқишарканмиз, «бўш келманг», деб қўйди. Ишонч, умидсизланиш ўртасида тентираклаб юрганингда, «бўш келманг» дейдиган кишингнинг бўлиши ҳам катта мадад экан.

Орадан кўп ўтмай ҳикоям журналда босилди. Ярими меники, ярими таҳрир қилган журнал ходиминики. У энди ҳикоядан кўра кўпроқ очеркка ўхшаб қолганди.

Шундай қилиб ҳаётимда икки марта ёрдам сўраб Рашидовга мурожаат этганман ва иккаласида ҳам унинг саҳий марҳаматидан баҳраманд бўлганман. Бу фақат менинг шахсий ҳаётимдаги унинг беғараз хайрли ишлари. Борди-ю, биз унинг умри давомида кишиларга қилган яхшиликларини санайдиган бўлсак, эҳтимол бошидаги сочидан ҳам кўпроқ бўлса, ажаб эмас.

Баланд зиналарга сакрагач, дўстлари нари турсин, ҳатто оқ сут берган онасини ҳам унутиб қўядиганлар ичимизда озми?! Рашидов эса асло, бундайлар хилига кирмайди. Агар бизни виждон, имон ҳисси тарк этмаган бўлса, «Рашидов хом сут эмган банда сифатида талайгина заифликлари билан ҳам ҳақиқий инсон эди», дейишдан чўчимаслигимиз керак.

Қарийб чорак аср давомида жумҳуриятимизнинг биринчи шахси сифатида Рашидовга даъволаримиз оз эмас, албатта. Жумладан, биз уни кадрларни танлашда маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчиликка амал қиларди деб дўппослаймиз. Аслида бу даъволарда адолатдан кўра бўҳтон кўпроқ. Раҳбарлар ичида ой чиқса ҳам, қуёш чиқса ҳам фақат ўзимизга чиқсин, дейдиганлар йўқ эмасди. Рашидов эса бундай «платформа»га қарши эди. У тор маҳаллийчилик эмас, миллат миқёсида фикрлайдиган шахс эди.

МИЛЛИЙ МАСАЛА... Рашидовнинг фаолиятидаги энг нозик нуқта эди, десак балким муболаға бўлмас. Бу борада уни фақат «эҳтиёткор одам эди», дейиш озлик қилади. Бунинг устига у шу масалада гўё танасидаги нозик яра тинчлик бермаётгандай доим безовталаниб, чўчиб, сергакланиб туришини ҳам қўшмоқ керак. У ўз халқининг манфаатларига баъзан жабр қилиб бўлса ҳам бошқаларни ранжитмаслик ҳаракатида бўлди, уларга катта имтиёзлар яратди. У халқининг ҳаётий манфаатлари учун бел боғлаб туришга ҳамма вақт ҳам муяссар бўлавермади. Иш жуда жиддий тус олганида марказ билан муросага борди. Келишиб иш кўришга уринди. Баъзан руҳий азоблар исканжасида қолиб, ўзи билан ўзи курашди, унинг бағрида ўзига зид иккинчи инсон яшади.

Марказкомда бўлган учрашувларимизнинг бирида (гап нима устида кетарди, ҳозир эсимда йўқ) қанчалик оғзи маҳкам, эҳтиёткор бўлишига қарамай, нима бўлиб «Ҳамма нарса ҳам бизнинг ихтиёримизда эмас-да», деб қўйди маъюс оҳангда.

Шу сўзлар билан у қарийб ўзи мансуб бўлган даврнинг бутун моҳиятини ифодалаган эди. Яъни, кўп нарсалар марказнинг хоҳишига, кўрсатмасига боғлиқ эди. Рашидовнинг марказ кўрсатмаси билан яшаб, ноқулай аҳволга тушиб қолган кезлари ҳам бўлган. Биз сиёсий жиҳатдан фақат сўздагина мустақил жумҳурият эдик. Аслида эса бу шунчаки деклоратив қизил сўзлар эди, холос. Биз ҳеч қачон на иқтисодий, на сиёсий мустақилликка эришмаганмиз. Бу нарса Рашидовнинг фаолиятида ўз изини қолдирмай иложи йўқ эди. Арбоб сифатида баъзан изчил эмаслигининг боиси ҳам шунда! Рашидовга енгил эмасди, унинг фаолиятига баҳо берганимизда, ҳозирги кунимиз ўлчовлари билан эмас, ўша даврнинг ҳукмрон руҳини назарга олиб ёндошмоғимиз керак.

Бағридаги туғёнларга қарамай, Рашидов ўзи хизмат этаётган давр руҳига содиқ қолди. Марказга сажда қилди, бизни ҳам шундай яшашга ундади. Бутун бир авлоднинг сағир қўзичоққа ўхшаб мўминқобил мутега айланиб қолишида унинг ҳам ҳиссаси бор.

Мутелик — манқуртликка олиб борадиган оғир хасталик. Бу касаллик фақат айрим кишилар учун эмас, бутун бир тарихий давр учун хос эди. Нақадар аччиқ, нақадар оғир бўлса ҳам тан олишимиз керакки, шахсга сиғиниш ва турғунлик йиллари ўзлигимизни унутиб манқуртлашиб қолган эдик. Қадриятларимизни, меросимизни «банк»ка қўйган қиморбозлардай гардкам, деб кўкракка уриб яшадик, ҳозирини кўрдик, кун ўтишини билдик. Ўтмишимизга, тарихий улуғ шахсларимизга тош отишдан армонимиз қолмади. «Ўзинг кимсану, сенларда тарихий шахслар нима қилсин» каби кўзга кўринмас, аммо тепамизда туриб доим уқтириб турадиган аллақандай дастур билан яшадик. Тарихимиз етти қават ер қаърида биқиб ётди. Бизни тарихимизни, миллий меросимизни, анъаналаримизни унутишга, топташга ўргатишди. Воажабо, ўтмишимизда айнан шундайлар рағбатлантирилди, зинадан-зинага сакрашлар ҳам аксари ҳолларда шунақанги манқуртларга насиб этди. Шундай ҳоллар ҳамон учрайди. Қаддимизни ростлаб инсон, халқ сифатида қонуний ҳуқуқларимизни талаб этиш, экологиямиз, миллатимизнинг келажаги ҳақида фикр юритиш умуман раҳбарлик дидига ёқмасди. Марказ кўргазмаларидан чекинмай, кўр-кўрона таъзим қилиб яшашнигина тан олдик. Биз узоқ йиллар Кремль чироқларини кўзимизнинг нури, қалбимизнинг кўри деб билдик ва шундай яшадик. Аммо шу чироқлар шуъласида битилган дастурлар табиат ва жамиятимизни тарих кўрмаган фожиаларга олиб келиши хаёлимизга ҳам келмади.

Рашидовнинг фожиаси шунда эдики, у жуда оғир даврда яшади ва истаб-истамай ўзи ҳам экологиямиз, моддий ва маънавий ҳаётимиздаги бир-биридан оғир фожиаларнинг бевосита иштирокчиси бўлиб қолди. Биз Рашидовни табиатимизга хиёнатда айблаймиз. (Аслида бу хиёнатда бир у эмас, ҳаммамиз айбдормиз.) Хўш, Рашидов-ку, шундай жиноятга йўл қўйибди, шунга мажбур бўлибди. Нега энди биз қайта қуриш кунларида ҳам Брежнев, Рашидов изидан боряпмиз — бу сирни тушуниш қийин.

Оддий бандасига шу нарса аниқки, пахтага бўлган иштаҳамиз боз боягидай ҳаммасидан устун чиқиб, табиатимизга шафқатсиз тажовуз ҳамон давом этмоқда. Арз-додимиз, кўз ёшларимиз бирон натижа бераяптими?! Аксинча, экологик фожиа, ўлим турғунлик давридан ошиб тушаяпти.

Пахта яккаҳокимлиги-ю текинга ишлатадиган баҳо сиёсатимиз бизни нималарга олиб келаётганлигини, экологиямиздаги фожиалар-у заҳри қотилдан элга вабо, ўлат теккандай қирилиб, инграниб ётишимизни Рашидов билмасмиди? Биларди! Била туриб Марказнинг пахта сиёсатига қарши туролмади. Қарши туриш — эгаллаб турган лавозимидан кетишини англатарди. Ўша йиллар уни қўллаб-қувватлайдиган азаматлар йўқ эди. У эса қалтис йўлдан боролмади, мансаб ширин эди. Ахир, ўйнашиб бўлармиди? Босиб ўтган йўлларимизда эса фарзандларимизнинг суяклари қалашиб ётибди... Турғунлик йилларини қўйинг. Қайта қуриш йилларидаги берган қурбонларимиз ўтмишдагилардан оз бўлдими? «Халқ душмани» демасак ҳам талайгина ёрлиқларни ишга солиб, нималар қилишмади. Қанчалари тергов олиш «санъати»мизга дош беролмай, қўллари ёқасида кетди. Кечагина партиямиз, давлатимиз номига оғзидан шон-шарафлар тушмай юрганлар охирги нафасида «эм-м...» деганича бош чайқаб, болаларини сағир қолдирди. Улар ичида Қашқадарё вилояти партия комитетининг собиқ биринчи секретари Р. Ғойибовдай «жонига қасд» қилиб сирли кўз юмганлар озми? Тузумимизга иснод келтирган қонунбузарлар эса ҳамон бурни қонамай, давримизнинг «қаҳрамони», «адолат рамзи» бўлиб керилиб юришибди. «Қилмишларингга яраша жавоб бер!» дея олмаяпмиз. Бунинг устига «ўзбеклар иши» ҳақидаги терговларнинг биринчи босқичи тугаб, идора дарвозаларига бориб тақалганида, ишлар сал қалтисроқ издан кетди шекилли, бутун-бутун тергов группаларининг фаолияти жой-жойида туриб қолди. Нега? Кошки жавоб бериш осон бўлса... Қиличини яланғочлаган тергов группалари яна марказдан юбориладиган бўлса, бизга ўлат, вабо тегиши, бирон фожиали авария бўлиши шарт эмас. Автоматлар-у вертолётларни ишга солишга ҳам ҳожат йўқ. Ўзлари «қонун» йўли билан иложимизни қилишади. Саралаб-саралаб хазон қилишади-да, халқдан оломон яратишади...

УЗОҚ ЙИЛЛАР жумҳуриятимизни бошқарган Рашидовнинг кўргилиги ҳаммасидан ошиб тушди. У ҳам «уйқу»га кетгандай сирли тугади. Уни ётган гўридан улоқтирдик. Жиззахдаги ҳайкалини чилпарчин қилдик, портретларига, ёзган асарларига қирғин солдик.

Аҳмаджон Одилов ишини олиб бораётган марказ терговчиси Б. Свидерский «Аргументы и факты» газетасига берган ахборотида Рашидовни бошқа ташвишлари йўқдай нуқул кишилар ҳақида ахборотлар йиғиш билан банд қилиб тасвирлайди.

Қарангки, янги вазифага тайинланадиган мансабдор олдин Одиловнинг тасдиғидан ўтиши, Рашидов ва Одилов учун ахборот бериб туришга рози бўлиши, шундан кейингина янги вазифага тайинланаркан. Ажабо, Рашидов ДХК терговчиси ёки аллақандай разведка бошлиғи эмас-ку. Ўз даврининг кўзга кўринган давлат, партия арбоби эмасмиди?! Уни бунчалик бачканалаштиришдан мақсад нима?! Қора мойга булғашми?! Ками қолганмиди?!

Давлат бор экан, ахборотсиз яшай олмайди. Ахборот йиғиш билан бутун-бутун давлат комитетлари, министрликлар банд бўлган бир пайтда нега энди РАШИДОВнинг хизмат бурчи юзасидан кадрлар хусусида ахборотлар билан қизиқиши гуноҳ ҳисобланади ва бундан аллақандай «жиноят» излашимиз керак?!

Рашидов «номенклатура» гуллаб-яшнаган бир даврда яшади. Ҳозир ҳам биз бундан воз кечолганимиз йўқ. Шундай экан, нега энди ҳамма ёнғоқ Рашидовнинг шўрлик бошида чақилиши керак?!

Йиллаб терговда ётиб, жонига теккач оғзига келганини сандироқлайдиганлари озми?! Тергов группасининг беш йил давомида «кўнгилли» лирик суҳбатлари туфайли Одилов балким «киндик кесган ота»синигина эмас, оқ сут берган онасини ҳам аямайдиган ҳолатга келган бўлса ажаб эмас?! Беш йил давомида тергов бериш боғда сайр этиш эмас, албатта. У жойда одам эмас, филни ҳам букишади. Биз ҳали камераларда йиллаб ётган маҳбусларнинг кўргазмаларига амал қилиб, Рашидовнинг жиноятларини «фош» этмоқчимизми?!

Марказ тергов группасининг «изланиш»лари ниҳоясига етса, биз эҳтимол Рашидовни «фош» этадиган янги-янги «факт»ларга эга бўлишимиз ҳам ҳеч гап эмас. Қаерлардан келиб «Ҳўкиз ўлсину гўшт кўпайсин» деб иш кўрадиганлардан қачон қутуларканмиз? Мустақил жумҳурият ҳукумати (агар мустақиллигимиз рост бўлса) «жумҳуриятимизда бўлган ишларнинг оқини оққа, қорасини қорага ажратишни ўзимиз ҳам уддалай оламиз», дея олиш ҳуқуқига қачон муяссар бўлади?..

Шуниси таажжубки, жумҳуриятимиз «синов майдони»га айланиб қолди. Шунчалар шўрлигимиз кўпми? Бизда бўлган қўшиб ёзишлар, порахўрликлар, юлғичлар бошқаларда йўқми? Рашидовнинг гўри устида айюҳаннос солганлар ўша иллатларни тугатишдими? Қўшиб ёзишлар асли Марказнинг олтин бешигида улғайган, ҳеч нарсадан тўймайдиган мечков чақалоқ эмасмиди?! Ҳамманинг этагини булғаган шу чақалоқ эди-ку?! Бу чақалоқ дастидан Рашидов ҳам хасталикдан четда қолмади. Кремль сардорининг ўзи «Қани, Шароф, лўнда қилиб айтақол, қанча берасан?» — деб турса, Рашидов нима қилсин?!

Ажабо, Рашидовнинг элга манзур хислатлари бўлмаса, нега энди уни қарийб чорак аср жумҳуриятимиздаги биринчи шахс сифатида ардоқлаб келдик. Нима, ўта маккор, қаллобмиди, найрангчи, гипнозчимиди?! Нега фош этмадик? Ахир, у Сталин эмасди-ку?! Унга қарши очиқ жангларга борганлар бўлмадими? Рашидов уларнинг оёғидан осиб юбормади-ку?!

Бироқ очиқ жангга борганлар оз эди. Рашидов улардан кучлироқ бўлиб чиқди. Шубҳасиз, у ҳам инсон, мансабдор сифатида кимларнидир севди, ардоқлади, янги зиналарга кўтарди, аксинча кимларнидир хуш кўрмай назари тушганида, елкасида чумоли ўрмалади. Пойчасига тармашганларни эса силтаб ташлади.

Борди-ю, унга қарши турган кучлар устун келишганида уни аяб қўйишармиди?..

Хуллас, ҳаммаси ҳаётнинг ўзидек мураккаб жараён... Бу жараён ичида тузумимизга иснод келтирадиган ҳар хил ифлосликлар ҳам аралаш-қуралаш юрибди...

Хўш, Рашидов кимларга пора бериши мумкин?! Агар берган бўлса, фақат марказдагиларга бериши мумкин. Берганда ҳам Мамлакатни тебратиб турганларга. Қани берган бўлса, кимга, қачон, қанча берибди, далиллар борми?! Бизга чала ҳақиқат эмас, тўлиқ ҳақиқат керак. Шундай далиллар йўқми, ҳаётдан кўз юмган кишини тинч қўяйлик...

Рашидов маишатчи киши эмасди. Унинг ахлоқ нормаларидан чиқадиган бирон иш қилганини ким билади? Кимнинг хотинига, қизига ола қарабди, қўллари аллақандай шилимшиқ нарсаларга буланиб, кимнинг хотинини тортиб олибди? Шундайлар ичимизда йўқми?

Афсуски, Рашидов билиб-билмай шунақа нусхаларнинг ҳам жонига ора кириб, бало-қазолардан асраб қолган. Улар эса жазоланмай омон қолгани учун миннатдор бўлиш ўрнига гўрига тош отди...

Рашидов дунёдан армонсиз кетдими? Бағри тўла армон билан кетди. Халқнинг, табиатимизнинг аҳволини кўриб, билиб туриб, ичидан ўтганини ўзи билди. У ўз халқини бахтли қилмоқчи эди. Лекин ғишт қолипдан кўчган, энди уни жойига қўйиб бўлмасди. Кўп масалалар унинг ихтиёрида ҳам эмасди. Воқелик, вазият энди унинг ўзини ҳам истаган томонга етаклаб юрарди. Охирги вақтлари у денгизда маёқни йўқотган кема капитанига ўхшаб яшади. Ҳузур-ҳаловатини йўқотди. Бу яшаш эмас, қийноқ эди.

Унинг яна бир орзуси катта ёзувчи бўлиш эди. У талайгина асарлар ёзди-ю, орзусига эришолмади.

Мансаб ва ижод... азалдан бир-бирига душман. Орзусига эришиш учун юксак лавозимидан кетиши керак эди. Унинг эса мансабдан кетгиси йўқ эди. Шайтон қони аралашган «мансаб» деган балодан ким ҳам ўз ихтиёри билан воз кечибди?.. У умр бўйи мансаб ва ижод ўти ичида ёниб яшади.

РАШИДОВ истеъдоддан маҳрум эмасди. Умри мансаб билан ўтмаганида атоқли ёзувчи бўлиши ҳам мумкин эди. Эл назарига тушиш ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Найрангбозлик билан узоққа бориб бўлмайди. Халқ ихлос қўйдими, севиб ардоқладими, демак, бир гап бор. Ҳамма гап — халқнинг ишончини қозонишда! Халқ ўзининг улуғ ишларию севимли саркорлари билан тирик. Ҳалол меҳнат қилганларни найрангбозлардан ажратолмасак халқнинг ўзи учун ҳам қимматга тушади. Бизнинг назаримизда, Рашидов ўзининг инсоний заифликлари билан ҳам халқимизнинг ардоғига арзийдиган шахс эди. У асл эканки, узоқ йиллар давомида «ур-ур»ларимиздан кейин ҳам айнимай ўзлигича қолди. Рашидов — Рашидовлигича қолади!

Бобомурод ДАМИНОВ

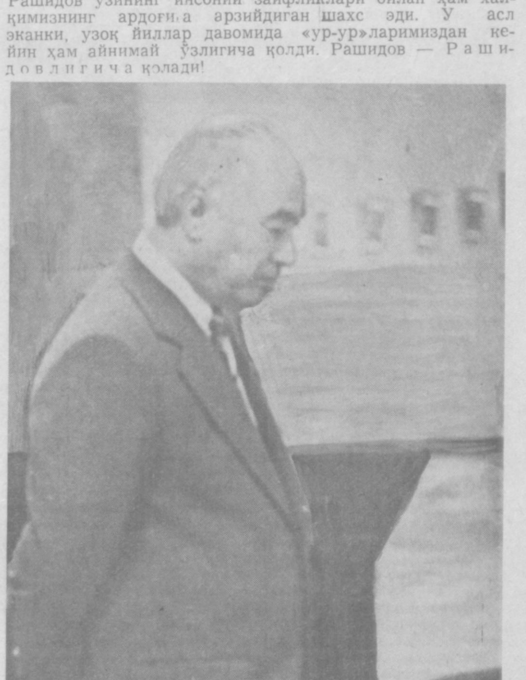

С. МАҲКАМОВ суратга олган

СУРАТЛАРДА: Қизлархон Дўстмуҳамедова, Маъмура Эргашева, Малика Аҳмедова, Зиёда Мадраҳимова, Феруза Солиҳова, Лола Оқилова.

Қайта қуриш ва ошкоралик туфайли миллий маданиятимиз ва урф-одатларимиз тикланаётган бир вақтда, неча ўн йиллар давомида дунёга танилиб келган ўзбек миллий рақсларимиз ҳақида ҳам чуқурроқ мулоҳаза юритиш вақти келди. Ўзбек рақс санъати фахрланса арзийдиган ютуқларга эришиб келган. Бугунги кунга келиб санъатнинг бу турига юзаки муносабатда бўлиш натижасида миллий рақслардан жозиба йўқолиб, томошабин учун зерикарли бўлиб туюляпти. Келинг, бу ҳақда таниқли раққосаларнинг фикр-мулоҳазаларини эшитиб кўрайлик.

МИЛЛИЙ РАҚСЛАР:
ХАЛҚ РУҲИНИ САҚЛАЙЛИК

Қизлархон ДЎСТМУҲАМЕДОВА, Ўзбекистон ССР халқ артисти: — Давримиз фан-техникаси шундай шиддат билан ривожланаяптики, ҳатто бугун шов-шув бўлган кашфиётнинг ўрнини эртага ундан ҳам фойдалироғи эгаллаяпти. Гоҳида ана шундай янгилик ва замонавий усулларнинг кириб келишини нотўғри ёки меъёридан ортиқча қабул қиляпмизки, бунинг оқибатида ўзлигимизни унутиш даражасига бориб етаяпмиз. Бу ачинарли ҳол кўпроқ миллий санъат ривожига ўз аксини бермоқда. Бундан йигирма-ўттиз йиллар аввал халқ қалбини ларзага солган миллий рақслар эътибордан четда қоляпти. Бугунги авлодни ҳурматли устозларимиз Тамара-хоним, Мукаррама Турғунбоеванинг бизга мерос бўлиб қолган санъатлари унчалик қизиқтирмай қўйди. Уларга шовқин-суронли музикалар — рок, брейк бўлса бас. Мен бунга қарши эмасман. Лекин миллийликни унутиш, уни йўқотиш бу фожиа. Ўтмишингни билмай туриб бугунги кунга қандай қарайсан киши?..

Масалан, Мукаррама опа ижро этган «Тановар» томошабинлар томонидан қайта-қайта сўралар эди. Чунки опанинг «Тановар»лари ўзининг жонли чиқиши, ундаги ўзбекона ҳаракатларнинг тўлалиги, Шарқ аёлига хос фазилатларни тараннум эта олиши кишини ўзига ром қиларди. Бугун эса ана шу рақсларни койилмақом қилиб ўйнаёлмаётганимиздан томошабин талаб килмай қўйди. Бунга асосан балетмейстерлар лоқайдлиги сабаб бўлмоқда.

Рақс — саҳнага чиқиб бир-икки айланиб, қоматини кўрсатиш эмас. Миллий рақсни ижро этишдан аввал халқнинг тилини, тарихини, урф-одатларини билиши керак. Ҳозирги раққосаларимизнинг аксарияти урф-одатларни яхши билмай туриб миллий рақсларни ижро этаяптилар. Яна рақсга мос тушмаган кийимлар, ортиқча зеби зийнатлар унинг жонли чиқишига халақит беради.

Мукаррама опа даврларида бизнинг ҳар бир рақсимиз жиддий кўрикдан ўтарди. Бугунги етишиб келаётган ёш раққосаларнинг юқорида айтиб ўтган сифатларига эътибор катта, дея олмайман. Бунга турғунлик йилларининг аччиқ меваси — таниш-билишчилик, санъатга бир ёқлама муносабатда бўлиш сабабдир. Албатта булардан тезроқ халос бўлишимиз керак. Бу учун санъатда ким нимани хоҳласа ўшани қилмаслиги, маданият муассасаларимизда бевосита шу соҳага дахлдор, уни чуқур тушунадиган тажрибали мутахассислар раҳбарлик қилишлари керак. Биз халқни алдаёлмаймиз. Чунки халқ ҳақиқий санъатни ҳам, санъаткорни ҳам биздан яхши тушунади. Атайлаб осмону фалакка чиқариб мақтаган санъаткорни халқ яхши қабул қилмаса, бу санъат шаънини ерга уриш билан тенг, деб ўйлайман.

Гап ўзбек миллий рақслари ҳақида борар экан, бунга чет элларда, хусусан америкаликларнинг муносабати ҳақида ҳам тўхталиб ўтмоқчиман. Мен бир неча йиллардан бери Американинг Сиэтл шаҳрида яшовчи, «Тановар» ўзбек миллий рақслари жамиятининг раиси Лоурел Грей билан ижодий ҳамкорлик қилиб келяпман. Ана шу давр ичида мен Грей хонимдаги миллий рақсларимизга бўлган ҳурмат ва муҳаббатни кўриб ниҳоятда ҳайратланаман. Унинг тинимсиз ҳаракати, изланиши билан ҳозир Американинг саккизта штатида ўзбек рақслари ўрганиляпти. Ҳаттоки, Миннесоти штатида яшовчи инглиз қизи ўзбек тилида алла айтишни ҳам ўрганган. Грей хоним ҳам ўзбек рақсларини мукаммал ўзлаштириш, айниқса «Муножот»ни ўйнаш учун ўзбек тилини ўрганяпман, дейди. Мен билан ҳамкорлик қилган даврида миллий рақсларни ўша халқ тили ва тарихини билмасдан туриб ижро этиш қийинлигини у ҳам тушуниб етганидан жуда хурсандман.

Маъмура ЭРГАШЕВА, Ўзбекистон ССР халқ артисти: — Санъат — халқникидир! Шундай экан, биз санъаткорлар ўз миллийлигимизни сақлаган ҳолда ўзбек санъатини ривожлантириб, халққа армуғон этмоғимиз, биздан кейинги авлодга бой мерос қолдирмоғимиз керак. Бугунги кунда миллий рақсларимиз жар ёқасига келиб қолган. Бунга тажрибали балетмейстерларимизнинг етишмаслиги сабаб бўлмоқда.

Мукаррама опа миллий рақслар халқ ичида яратилиши керак, дердилар. Шунинг учун биз опа билан ижодий сафарларга борганимизда, хоҳ у Ўзбекистон вилоятларида бўлсин, хоҳ у чет элда бўлсин, у киши ўша маҳаллий халқ ҳаёти, маданияти билан яқинроқ танишишга, ўрганишга ҳаракат қиларди, натижада янги рақс дунёга келарди.

Раққосанинг иши жуда оғир. Қўшиқчи катта саҳнага чиқадиган бўлса, албатта микрофон ёки фонограммадан фойдаланади. Ҳозир бу «усул» жуда оммалашиб кетди. Раққоса эса ўзининг табиийлиги билан санъатини намойиш этиши керак. Раққоса талант, дид-фаросатдан бенасиб бўлмасагина, унинг ижроси халқ қалбидан ўрин олади.

Малика АҲМЕДОВА, Ўзбекистон ССР халқ артисти: — Бизнинг асримиз космос асри. Ҳаётимизда жуда кўп ўзгаришлар бўляпти. Фандаги кашфиётлар инсонни лол қолдирадиган даражага бориб етмоқда. Бу ҳаётимиз доимо олдинга қараб илдам бораётганлигидан далолатдир. Шунинг учун бўлса керак, санъатнинг айрим турларига, жумладан, ўзбек рақс санъатига ҳам замона руҳига қараб ёндашилаяпти. Масалан, Юлдуз Усмонова, Ғиёс Бойтоев, Охун Мадалиев каби янгидан-янги истеъдод эгалари халқ олқишига сазовор бўлмоқдалар. Рақсда ҳам шундай бўлиши керак. Биз қадимги рақс услубларини, миллийликни сақлаган ҳолда бугунги кун талабига жавоб берадиган рақслар яратишимиз лозим. Бизнинг рақсларимиз томошабинга ҳам ёқимли, ҳам тушунарли бўлсин. Бунинг учун раққоса ижро вақтида ҳар жиҳатдан рақсни ҳис қила билиши лозим.

Ўзбекистон ўзининг маданияти ва санъати билан Шарқ халқларига яқин. Шу боис ҳам раққосаларимиз кўпроқ шарқ рақсларини ижро этмоқдалар. Шарқ рақслари ўзининг ёрқин ҳаракатлари, ижронинг қийинлиги билан ажралиб туради. Раққосаларимиз ўз миллий рақсларини мукаммал эгаллабгина Шарқ халқлари рақсларини ижро этишга қўл урсалар, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Зиёда МАДРАҲИМОВА, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист: — Албатта ўзбек миллий маданиятимизни сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун биз ҳам ўз ҳиссамизни қўшишимиз керак. Ўзбек рақс санъати бир қанча усуллари ва йўлларига эга: фарғонача, хоразмча, бухороча. Шулардан хоразмча усулдаги рақсларда асосан миллийлик сақланиб келмоқда. Шунинг учун ҳам у томошабин дилига яқин, тушунарли. Фарғона канали очилиши ҳақидаги қатор ҳужжатли фильмларда таниқли устозларимиз томонидан ижро этилган ўзбек халқ рақсларини, оғир ўйинларни кўриб киши завқланади. Бундай катта йиғинларда ана шу рақсларни халқнинг ўзи талаб қиларди. Ҳозир эса фақат рақсдан иборат концерт бўлса, заллардаги бўм-бўшликни кўриб хафа бўлиб кетаман. Бунга асосан биз, раққосалар айбдор деб ўйлайман.

Яна бир сабаб. Мен ижодимни янги бошлаган даврда машҳур ҳофиз Фахриддин Умаров концертларида ўз рақсларим билан иштирок этганман. Ўша даврларда залда ҳеч қандай бақириқ-чақириқлар йўқ, томошабинлар санъатга ниҳоятда содиқ бўлиб, уларнинг аксарияти ёшлар, ота-оналар эдилар. Эндиликда ёшлар фақат енгил-елпи куй-қўшиқлар билан кифояланиб қолмоқдалар, рақсга қизиқиш умуман йўқолди, десак ҳам бўлаверади.

Мукаррама опа шогирдларига миллий рақсни ўйнаяпсанми, ўзбек аёлига хос бўлган ибо, ҳаё, андишани, хуллас, ўзбеклигингни унутма, деб уқтирардилар. Гапнинг очиғи, раққосаларимизнинг кўпчилиги она тилларини яхши билмайдилар. Тилни билмагандан кейин халқ руҳини ҳам тушунмайди. Бунга оиладаги, билим юртидаги таълим-тарбиянинг, балетмейстерларимизнинг эътиборларини қай даражада эканлиги ҳам боғлиқ.

Лола ОҚИЛОВА, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист: — Ижрочи аввало талантли, ўз касбининг устаси бўлгандагина рақс санъатининг энг юксак чўққисини эгаллайди.

Бадиий асарда образлар бўлгани каби, рақсда ҳам образ бор. Раққоса рақс мазмунига мос бир образ яратсинки, ана шу образ томошабинда ҳаяжон уйғотиб, унинг қалбида муҳрланиб қолсин. Чунки бизнинг миллий рақсларимиз, классик рақсларимиз аслида шундай таъсирли ва жозибали. Ана шундай рақс сирларини эгаллаб олиш учун раққоса бир кунда камида тўрт соат шуғулланиши керак. Афсуски, ҳозирги раққосаларимиз меҳнатдан қочадилар, тер тўкишни истамайдилар. Бу аҳволда рақс яратиб бўладими?

Бугунги ўзбек рақс санъатида тажрибали балетмейстерларнинг етишмаслиги ҳам муаммо бўлиб турибди, борларидан ҳам унумли фойдалана олмаяпмиз. Афсуски, ҳамма моҳир раққосалар ҳам яхши балетмейстер бўла олмайдилар. Чунки раққосалик каби балетмейстерлик ҳам табиат инъоми. Улар рақсни саҳналаштиришдан аввал кўпроқ раққосанинг имкониятига, маҳоратига эътибор берсалар айни муддао бўлар эди. Чунки фақат ташқи кўриниши чиройли кийимлар билан эл қалбидан ўрин олиб бўлмайди.

Энди томошабин ҳақида. Ҳозир санъаткорларимиз учун телевизор орқали машҳур бўлиш одат тусига кириб қолган. Томошабин ҳам шунга кўникди. Телевизорда чиқдими, демак у яхши артист экан, дейди. Яна такрорлайман, санъаткорлар ўз санъатларини намойиш эта туриб томошабиннинг ички дунёсини тарбиялаши керак. Шундай экан, халқни алдашдан нима фойда? Бунинг учун телевидение қошида тажрибали балетмейстерларимиз бошчилигида ҳар бир раққоса махсус кўрикдан ўтказилса, мақсадга мувофиқ бўларди. Шундагина рақс санъатининг аввалги шуҳратини тиклаш мумкин.

Гулчеҳра ФОЗИЛЖОНОВА, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист: — Турғунлик йилларида турмушнинг барча соҳаларида жиддий хатоларга йўл қўйилди. Бу миллий рақсимизга ҳам салбий таъсир кўрсатдики, натижада, миллий либослар ҳам йўқола бошлади, рақслар услуби, ҳаракатлар йўналиши ўзгарди. Бугун эса уларни асли ҳолига қайтариш вақти етди.

Бу ишни аввало классик рақсларни тиклашдан, уларни ижро этиш вақтида европача ҳаракатлардан тозалаш, либослардаги, зеби-зийнатлардаги белгилардан бошлашимиз керак. Чунки ўзбек классик рақслари мақом йўлларига энг бой бўлган санъат тури. Бу рақс тури шўх, ўйноқи ўйинлардан кўра кўпроқ маънавий озуқа беради кишига...

Феруза СОЛИҲОВА, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист: — Бир пайтлар «Марҳабо, талантлар» кўриги ўтказилар эди. Бу йил кўрик «Нафосат-90» номи билан бўлиб ўтди. Лекин бу кўрик кўпчиликни қониқтирмади. Чунки унда профессионал раққосалар эмас, ҳаваскорлар қатнашиши керак эди. Истеъдодли ҳаваскорлар кўп. Уларни билим юрти ўқитувчилари, кўрик ташкилотчилари халқ орасидан излашлари керак.

Миллий рақсларимизга путур етишига яна раққосаларимизнинг тўйларга бориши ҳам сабаб деб ўйлайман. Чунки тўйларда рақс техникаси талабидан чиқиб, ортиқча имо-ишоралар, ҳаракатларга берилади. Бу, шубҳасиз, саҳнадаги ижро йўлига салбий таъсир кўрсатади.

Ўрни келганда яна бир нарсани айтмоқчиман. Гап шундаки, раққосаларнинг ойлик маоши жуда оз — 100—120 сўмни ташкил этади. Тўғри, маошни оширган билан рақсларимиз савияси кўтарилиб қолмайди. Лекин барибир, «аввал иқтисод...» деганларидек, уйинг тинч, рўзғоринг бут бўлсагина, шодлик кўнгилга сиғади-да. Хуллас, бизларга ижод қилиш учун ҳар томонлама шароит керак.

Раққосаларимизнинг куюнишлари бежиз эмас. Тўғри-да, ҳаттоки чет элда ўзбек миллий рақсларини ўрганиш учун махсус бир жамият тузилса-ю, ўзимиз эга бўлган шундай бой меросдан фойдалана олмасак, уни бойитиш ва ривожлантириш учун жон куйдирмасак. Биз Мукаррама Турғунбоева, Исоҳор Оқилов яратган рақс мактабларига ҳеч бир путур етказмасдан, уни кўз қорачиғидек асрашимиз керак. Бу устозларимиз доимо халқ билан бирга эдилар, шунинг учун бўлса керак, уларнинг ҳар бир рақслари халқ ичида яратилар эди. Эндиликда эса вақтни бой бермай Тамара-хоним, Қундуз Миркаримова, Маргарита Оқилова каби устозларимиздан фойдаланиш лозим. Рақс ансамблларига ҳам ана шундай етук, тажрибали санъаткорларимиз раҳбарлик қилсалар шояд миллий рақсларимиз яна янги ютуқларга эришса, мухлислар сони кўпайса. Бунинг учун раққосалар уюшмаси ҳам ташкил этилса, деган таклифни ўртага ташламоқчимиз. Шунда қуруқ гаплардан амалий ишга ўтишимиз мумкин. Чунки ўзбек рақсининг тақдирини, барҳам топаётган халқ ўйинларини тиклашни фақат етук балетмейстерларимиз ҳал қила оладилар. Бунинг учун раққосаларимиз ҳам юксак маданиятли, изланувчан, фидойи бўлишлари керак.

Яна шуни айтиб ўтмоқчиманки, билим юртларидаги таълим-тарбия ишлари миллий йўналишда бўлса. Раққосаларимизнинг юқоридаги фикрларидан кўриниб турибдики, ўзбек миллий рақсини ижро этиш учун аввало тилини, халқ тарихини, урф-одатларини билиш керак. Зеро, ҳар бир халқ санъати ўша халқнинг миллий хулқ-атворидан келиб чиқади. Билим юртларида сабоқ бераётган ўқитувчилар ва мутахассислар аввало, халқ маънавий дунёсини чуқур билишларини истардик.

Санъатга бир ёқлама муносабатда бўлиш, ошна-оғайнигарчилик, унвон кетидан қувиш билан халқ қалбидан ўрин олинмайди. Маданият ва санъат муассасалари аҳволини яхшилаб, меросимизни ўзимиз асрашимиз керак. Ўз вақтида Ҳазрати Алишер Навоий: «Эл нетиб топгай мени, ки мен ўзимни топмасам», деб айтганларидай, ўзлигимизни аввало, ўзимиз тушуниб, англаб етиб қадрласак, бошқалар учун ҳам юксак ва қадрли бўлади.

Суҳбатни Нонбахон АЗИЗОВА ёзиб олди

ЕТУКЛИК

Кутлаймиз!

Ўзбекистон мусиқа санъати ва таълими жамоатчилиги, кўп сонли мусиқа мухлислари шу кунларда атоқли хонанда, Ўзбекистон ССР халқ артисти, профессор Насим Ҳошимовнинг 70 йиллик таваллудини нишонламоқда. Фақат жумҳуриятимиздагина эмас, балки Иттифоқ миқёсида опера ижрочилари орасида танилган ажойиб санъаткор қарийб ярим аср давомида ўзбек мусиқали театри, концерт ижрочилиги жабҳаларида изчил фаолият кўрсатди, шу билан бирга, ўттиз йилдан зиёдроқ махсус олий мусиқа таълими соҳасида унумли меҳнат қилиб келмоқда.

Насим Ҳошимов асли самарқандлик. У вилоят театрининг таниқли актёри ва режиссёри Ҳошим Нарзиқулов оиласида дунёга келди. Ижодий муҳит таъсири бўлса керак, бўлажак санъаткор ёшлигиданоқ театрга меҳр қўйди, айниқса, мусиқали спектакллар унда жиддий қизиқиш уйғотди. Буни кузатиб юрган театр мутасаддилари 13 ёшга тўлган ўспиринга драматург З. Фатхуллин ва бастакор Д. Зокиров яратган «Ғунчалар» асаридаги Худойқул ролини ишониб топширишди. Дастлабки муваффақиятдан руҳланган Насим отаси, шунингдек, Дони Зокиров, Асрор Жўраев сабоқларини тиришқоқлик билан ўргана бошлади. Уч йил ўтар-ўтмас ўзбекистонлик бир гуруҳ истеъдодли йигит-қизлар қатори у Москва консерваторияси қошида очилган ўзбек опера студиясига ўқишга юборилади.

1944 йили Насим Ҳошимов Тошкентга, опера театрига таклиф этилади. Унинг ҳаётида янги, ижодий етуклик даври очилади. Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрида хонанда кўп изланди, камол топди, йиллар ўтиб баритон овози учун ёзилган партияларнинг етакчи ижрочилари қаторидан ўрин олди. У ўнлаб турли характердаги образларни тўлақонли гавдалантиришга муваффақ бўлди. Опера санъатимиз тарихининг ёрқин саҳифаларига айланган «Бўрон» операсида Амир оқсоқол, «Лайли ва Мажнун»да Маҳди, «Фарҳод ва Ширин»да

Хисрав, «Гулсара»да Иброҳим, «Ҳамза»да Ҳамза, «Дилором»да Нўъмон, «Майсаранинг иши»да Мулладўст кабилар шулар жумласидандир. Насим ака қатор рус ва чет эл классик опералларида рус тилида ҳам, ўзбек тилида ҳам қўйиладиган томошаларда тенг қатнашди. У «Евгений Онегин»да Онегин, «Мазепа»да Мазепа, «Пиковая дама»да Елецкий, «Кармен»да Эскамильо, «Севилья сартароши»да Фигаро сингари катта маҳорат талаб қилувчи партияларни юқори савияда ижро этиб, опера мухлислари олқишига сазовор бўлди.

Бу хонанда ижросида Ҳамзанинг инқилобий қўшиқларидан «Яша, Шўро», «Ҳой, ишчилар», «Ишчилар, уйғон» кабилар радио тўлқинлари орқали, очиқ концертларда тез-тез янграб туради. Унинг гоҳ майин, тиниқ, гоҳ мунгли, дардли, гоҳ чексиз куч-қудратга эга кенг нафасли овози орқали Мутал Бурҳонов, Толибжон Содиқов, Сайфи Жалил асарлари кўпчиликка танилиб кетган.

Вокал йўналишидаги ёш ашулачиларга устозлик қилиш Насим Ҳошимов илмий-ижодий фаолиятининг яна бир муҳим қиррасидир. У Тошкент Театр ва рассомлик санъати институтида, олтмишинчи йиллардан бошлаб эса, Тошкент Давлат консерваториясида муаллимлик қилиб, ўнлаб юқори малакали кадрларни етиштирди.

Кўп сонли ҳамкасблар, санъат мухлислари, шогирдлар бугунги кунда севимли хонанда, муҳтарам устозни табаррук ёшлари билан муборакбод этиб, сиҳат-саломатлик, узоқ умр, янги ижодий ютуқлар тилайдилар.

Равшан ЮНУСОВ,
санъатшунослик номзоди

«ЁВВОЙИЛАР ОРОЛИ»

Абдулҳамид Мажидий номидаги Каттақўрғон шаҳар Ўзбек давлат драма театри репертуари яна бир янги асар ҳисобига бойиди. Театр ижодий жамоаси Турсунбой Йўлдошев ва Ёрқин қаламига мансуб «Ёввойилар ороли» асарини саҳналаштириб, ёш томошабинларга ҳавола этди.

Спектаклни театрнинг бош режиссёри Равшан Ёриев саҳналаштирди. Саҳна безакларини театр мусаввири Зокиржон Қобилов ишлади. Мураккаб гримларни театр пардозловчиси, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган маданият ходими Дадаали Нишонов бажарган.

Спектаклдаги асосий ролларни Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Гулбаҳор Мамедова, вилоят Ленин комсомоли мукофоти лауреати А. Абдураззоқов, артистлардан М. Ёриева, З. Зоиров, А. Қаршибоев, Ш. Эргашев, М. Аминова, И. Султонов ва бошқалар ижро этмоқдалар.

М. ТОШЕВ

ҚИЗИҚЧИНИНГ КАТТА МУКОФОТИ

ЎЗБЕКНИНГ ЎНТА боласидан биттаси шумгина, қизиқчи чиқса, ота «Шу болам чақмоқдай бўлимли чиқди» деб боши осмонга етади. Боситхон ака бир эмас иккала ўғли қизиқчи бўлганидан ажабланиб юрди. Ахир катта ўғли Собит маҳалладаги бор эски радио, магнитофонларни бузиб-тузатишдан эринмасди. Кичиги Обид рассомликка қизиқарди.

Ким билади, балки Собит ўшанда қизиқчи, аскиячиларнинг кассеталарини тўпламаганида Обидга кулдириш «дарди» юқмаган бўлармиди. У акаси уйда йўғида ана шу кассеталарни қайта-қайта қўйиб эшитар, хотираси яхши бўлгани учун уларни ёдлаб олар, кейин тенгдошларига эшитганидай гапириб кулдирарди. Ўшанда у ўзгаларни кулдириш қанчалик завқли эканлигини илк бор ҳис қилган эди.

Бир куни Обид телевизорда Геннадий Хазановнинг атоқли кулги дарғаси Аркадий Райкиннинг овозига муқаллидлик қилганини кўриб ҳайратга тушди. У ўша кундан бошлаб магнитофон ёрдамида севимли актёрлари Сойиб Хўжаев ва Ғани Аъзамов овозларига тақлид қилишни машқ қила бошлади.

Кейин у каттароқ давралар, маҳалла-кўйдаги тўйларда машҳур қизиқчилар репертуаридаги ҳангомалардан гапириб юрадиган бўлди. Кунлардан бирида ўшандаёқ шаҳарда «Мирза қизиқ» номини олиб, кўпчиликка танилиб қолган Мирзабек Холметов уларникига келиб, битта эскиз чизиб беришни илтимос қилди. Обид ўшанда Мирзабекка тортиниб, ҳаяжонланса ҳам қизиқчи бўлиш орзусида эканини ва бунинг учун нималар қилиш кераклигини сўради.

Мирзабек унинг бу гапига маъюсгина кулиб: «Э, ука, мени маслаҳатимга кирсангиз, умуман қизиқчиликни орзу қилманг», деди. Обид бундай кутилмаган маслаҳатдан қаттиқ ранжиди. Ҳали тажрибасиз бола ҳажвиёт ва қизиқчилик соҳасида қанча-дан-қанча ман этишлар ва қатағон мавзулар мавжудлигини қаёқдан билибди, дейсиз?..

Обид йиллар ўтиши билан кичик латифа, ҳангома, устозлар ижросидаги ҳажвий монологлардан ўз репертуарини яратиш, ўзига хос образ устида ишлашга интиладиган бўлди. Энг, аввало, репертуарда халқимизнинг дарди, унинг ғашига тегадиган иллат ва камчиликлар кулгили оҳанг ва қиёфада гавдаланиши керак эди. Ана шу изланишлар натижасида «Ҳасадчи» образи яратилади. Албатта, бу образда Райкин яратган ниқоб, Ҳасан Йўлдошев яратган характер, Эргаш Каримовга хос оҳанг — ҳаммаси омухта бўлиб ижрочининг ёшлик жўшқинлиги билан мухлислар орасида шуҳрат қозонди. Ана шунда Обид «Ҳасадчи» лақабини олган.

Обиднинг қизиқчи бўлиш орзуси, ўз репертуарини яратиш, ижрочилик маҳоратини ошириш борасидаги интилиши уни «Табассум» радиожурналига етаклаб келди. Бир куни марҳум устоз муҳаррир Исом ака Зокиров ҳажв-ҳазил бўлимига ёшгина болани етаклаб келиб:

— Танишинглар, бу бўлажак катта қизиқчи Обид Асомов бўлади, — дедилар.

Биз Обиднинг овозини бир неча бор кассеталарда, эшитган, ҳатто бир-икки бор телевизор экранида кўрган бўлсак-да, унинг бунчалик ёш эканлигидан ажабланиб, ҳатто «Шу боладан катта қизиқчи чиқармикан?» деган шубҳа билан унга қараб қўйдик. Орадан кўп ўтмай Исом аканинг гаплари ҳақлигига ишонч ҳосил қилдик. Обид журнал ёзиладиган кунлари келиб сценарий текстларини диққат билан ўқиб, ўзига ёққан ҳажвия, ҳангомани микрофон олдида иштиёқ, завқ билан ижро этар, сўнг ўша асарнинг бир нусхасини сўраб олиб кетарди. Кейин уларни биз Обиднинг концерт номерларида эшитардик. Лекин айнан ўзини эмас, улар қандайдир янгича кулгили деталлар билан бойитилган, янги тафсилот, янги оҳанг кашф этганлигини сезиб ҳайратга тушардик.

Обид билан яқиндан ҳамкорлик қила бошлаганимда, у ҳар қандай ҳажвий асарни ўзининг характери, оҳангига мослай олиши, ўша асарнинг муаллиф сезмаган янги қирраларини топиб, уларни бойита олишига тан берганман. Обид ҳеч қачон қош қўяман деб кўз чиқармаган, шунинг учун бўлса керак, бирорта муаллиф унинг ҳаммуаллифлигига шу пайтгача эътироз билдирмади.

Обиднинг бундай ижодий изланишлари мухлислар назаридан четда қолмади. Энди унинг иштирокидаги кулги кечалари, концертларга чипта топиш амри маҳол.

1989 йили ўтказилган жумҳурият ёш қизиқчиларининг биринчи беллашуви Обид Асомов учун катта синов мактаби бўлди. У конкурсга катта масъулият билан тайёргарлик кўрди. Айтадиган ҳар бир гапни, ҳар бир латифани андиша тарозусида неча бор тортиб сўнг ўртага ташлар, худди моҳир теннисчидай томошабинларга айтган гапи қаҳқаҳали акс-садо бериб ўзига қайтмаса дарров ўйин услубини ўзгартириб, бошқа мавзуга ўтарди. Албатта, ҳакамлар ҳайъати ва томошабинлар ҳам бир овоздан Обид Асомов ва Мирзабек Холметовга конкурс ғолиби унвонини бердилар.

Конкурсдан кейин Обид ўзига нисбатан талабчанликни янада ошириб, ижодий изланишни давом эттирди. Агарда у авваллари кўпроқ Райкин, Хазанов, Петросян услубига тақлид қилган бўлса, эндиликда кўпроқ ўзбек қизиқчиларининг маҳорати, уларнинг сўз ўйинларини ўрганишга, машҳур қизиқчиларимиз Муҳитдин Дарвешов, Ҳожибой Тожибоевдай атрофимиздаги оддий нарсалар, характерлардан кулги чиқариш санъатини эгаллашга интилаётгани сезилиб туради.

Обидда яна бир хусусият борки, у ўз мухлислари олдида вақти-вақти билан ижодий ҳисобот бериб туради. Мана бу йил баҳорда у конкурсдан кейинги бир йил мобайнида ижодий ишларга якун сифатида Халқлар дўстлиги саройида «Келинг, очиқчасига гаплашайлик» номли кечасини ўтказди. Икки соат давом этган кеча мухлисларда катта таассурот қолдирди. Уни томошабинлар гулларга кўмиб ташлашди. Ўша концерт томоша залида машҳур ҳажв устаси Михаил Задорнов ҳам бор эди. У кеча якунида бир қучоқ атир гул олиб чиқиб Обидни қучоқлаб, томошабинларга қараб «Талантли халқнинг шундай талантли қизиқчиси борлигидан мамнунман!» деди.

Мен баъзан Обиднинг кулгили характерлар яратиш қобилиятига қараб туриб худди грузинлардай унга бағишланган қисқа метражли комедиялар ёзилмаганидан ачиниб юрардим. Яқиндан бери, кўз тегмасин, ўзбек киночилари Обидга эътибор бериб қолишди. Шу кунларда у бир нечта киноларда роль ўйнаяпти. Натижаси қандай бўлади, улар экранга чиққанида биламиз. Олдиндан бир нарса дейиш қийин, албатта.

БИР КОНЦЕРТДА Обидга томошабинлардан мукофот ва унвонингизни айтсангиз деган мазмунда хат тушибди.

Обид залга қараб:

— Энг катта мукофотим сизларнинг кулгингиз, унвонимга келсак, халқ артистиман. Ҳа, халқнинг хизматига яраганим учун ўзимга шундай унвон беришга журъат этдим, — дейиши билан залда гулдурос қарсаклар янграб кетди.

Меҳмонқул ИСЛОМҚУЛОВ

Нуриддин ШУКУРОВ — 60 ЁШДА

Қутлаймиз!

Ҳурматли Нуриддин Шукурович!

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмаси бошқарув ҳайъати Сизни — таниқли адабиётшунос олим ва жамоат арбобини туғилган кунингизга 60 йил тўлиши муносабати билан самимий қутлайди.

Мана, қарийб 40 йилдирки, Сиз адабиётимизнинг равнақи йўлида фаол меҳнат қилиб келмоқдасиз. Сизнинг «Самарқанд асрлар поэзиясида», «Ғафур Ғуломнинг поэтик маҳорати», «Услублар ва жанрлар», «Бу олам саҳнида» каби китобларингиз, кўпгина илмий мақола ва очеркларингиз жумҳуриятимиз адабиёт илми, жумладан Ғ. Ғулом ижодини ўрганиш ишларига муайян ҳисса бўлиб қўшилди. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланмалари тайёрлашда хизматингиз катта. Сизнинг раҳбарлигингизда филолог-студентлар учун коллектив томонидан тайёрланган «Адабиётшуносликка кириш» (1979) қўлланмаси ўзбек тилидаги шу соҳадаги илк қўлланма сифатида муҳим аҳамиятга молик бўлди. Қардош халқлар адабиётларидан таржима қилишда ҳам муносиб улушингиз бор.

Ғафур Ғулом ҳақидаги ҳужжатли фильм сценарийсини ёзгансиз. Сиз 30 йилдан буён самарқандлик ёш ижодкорлар клуби — «Шалола»га раҳбарлик қилиб келасиз. Мазкур клуб 1981 йили Самарқанд областЬ Ленин комсомоли мукофотининг лауреати бўлди.

Сиз дастлаб СамДД ўзбек адабиёти кафедрасида ўқитувчи, катта ўқитувчи, доцент бўлиб ишладингиз. Бир неча йил Самарқанд область «Ленин йўли» газетаси бош редакторлиги вазифасида меҳнат қилдингиз, сўнгра СамДД ўзбек адабиёти кафедрасига ишга келдингиз ҳамда дорилфунуннинг ўзбек ва тожик филологияси факултети декани лавозимига сайландингиз. 1976 йил декабрь ойидан 1977 йилнинг декабригача СамДД партия комитетининг секретари вазифасида, кейин СамДДнинг ўқув-тарбиявий ишлар проректори лавозимида ишладингиз. Айни пайтда СамДД ўзбек филологияси факултети декани сифатида ҳормай-толмай хизмат қилмоқдасиз.

Сизнинг адабиётимиз, умуман, маданиятимиз олдидаги улкан хизматларингиз ҳукуматимиз томонидан муносиб тақдирланган.

1977 йили «Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби» унвони билан тақдирландингиз.

Ҳурматли Нуриддин Шукурович! 60 ёшга тўлган кунингизда Сизни бу қутлуғ сана билан яна бир бор муборакбод этарканмиз, Сизга мустаҳкам соғлиқ, инқилобий қайта қуриш даврига муносиб ғайрат-шижоат, янги илмий-ижодий муваффақиятлар тилаймиз.

ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ БОШҚАРУВ ҲАЙЪАТИ

ЗАҲМАТКАШ ОЛИМ

«Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп...» Адабиётшунос олим Нуриддин Шукуров 70-йиллар аввалида ёзган мақолаларидан бирига устод Навоий байтидан бир мисра олиб, шундай сарлавҳа қўйган эди. Мақолада танқидчи турли авлодларга мансуб шоирларнинг шеърларини таҳлил қилганди. Навоий сатрини фақат шеъриятга эмас, умуман адабиётимизга нисбатан ҳам айтиш мумкин. Зотан, бугунги адабиётимизда турли даражадаги иқтидорга, ўз услуб ва усулларига эга ижодкорлар меҳнат қилмоқдалар. Шулар сафида жумҳуриятимиз вилоят ва туманларида яшаб, адабий жараёнга фаол аралашиб келаётган ижодкорлар ҳам кўп. Бу борада Самарқанд қалам аҳли салмоқли мавқега эга. Бу қадимий шаҳарда яшаётган адиблар адабиётимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб келмоқдалар. Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Нуриддин Шукуров ана шу адабий муҳитнинг забардаст вакилларидан биридир. Бугунги Самарқанд адабий муҳитини Нуриддин Шукуров ижоди ва ижтимоий-ижодий фаолиятисиз тасаввур этиш қийин. Чунки заҳматкаш адабиётшунос ва танқидчи, мана, 40 йилдирки, Самарқанддагина эмас, балки бутун жумҳуриятимиз адабий ҳаётида қизғин қатнашиб келаётир. Ҳозирги ўрта ёшдаги қаламкашлар яхши биладиларки, айниқса, 50-йилларнинг охири, 60—70-йилларда жумҳурият адабиёт мухлислари, адабий жамоатчилиги танқидчи Нуриддин Шукуровнинг сўзларига диққат-эътибор билан қулоқ тутарди, олимнинг фикрлари билан ҳисоблашарди. Ўша йиллари у кишининг номини билмаган адабиётчи йўқ эди, десак муболаға бўлмас. Чунки адабиётшунос мақолаларида даврнинг муҳим адабий ҳодисаларига ҳозиржавоблик билан, холис муносабат билдиришга интиларди. Танқидчининг жўшқин фикрлари эса жамоатчилик томонидан самимий кутиб олинарди. Шу тариқа Н. Шукуров ўзбек совет адабиёти ривожига ўз камтарона ҳиссасини қўша олди.

Адабиётшунос олим ва танқидчининг китобларини бу ўринда санаб ўтиришга ҳожат йўқ, деб ўйлаймиз. Чунки, у китоблар ҳар бир адабиёт мухлисига яхши маълум. Лекин устоз олимнинг ёш ёзувчи, шоир ва адабиётшуносларни камол топтириш, уларга дастлабки йўл-йўриқлар кўрсатиш борасидаги хизматларини тилга олиб ўтмаслик мумкин эмас. Ҳозирги пайтда адабиётимизда ижод қилаётган Барот Бойқобилов, Омон Матжон, Нормурод Нарзуллаев, Ҳотам Умуров, Аҳмад Аъзам каби адиблар устоз Нуриддин Шукуровнинг таълимини олган қаламкашлардир. Бу ҳам илм заҳматкашининг саъй-ҳаракати беиз кетмаётганидан бир далолатдир.

●

Ўтган жума куни Самарқанд давлат дорилфунунида таниқли адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Нуриддин Шукуровнинг туғилганига 60 йил, меҳнат фаолиятининг бошланганига 40 йил тўлиши муносабати билан тантанали анжуман ўтказилди. Анжуманда олимлар, юбилярнинг дўстлари, шогирдлари, жамоатчилик вакиллари адиб шаънига дил сўзларини изҳор этдилар.

«МЕҲРЖОН» САМАРҚАНДДА

Ҳаётимизда кўп нарсалар билан биргаликда меҳр-шафқат, мурувват, ҳамдардлик каби ажойиб инсоний фазилатлар ҳам танқис бўлиб қолмоқда. Ана шундай пайтда юртимизда халқимизнинг қадимий анъанавий байрами — Меҳржоннинг қайта нишонлана бошлагани қувонарлидир. Жумҳуриятимиз пойтахтидан бошланган байрам тантаналари вилоят ва ноҳияларда ҳам давом этмоқда. 5—7 октябрь кунлари ана шундай байрам Самарқандда ҳам бўлиб ўтди.

Эрта тонгдан самарқандликлар Регистон майдонига ва бу ердаги шоирлар хиёбонига тўпландилар. Йиғилганларни вилоят партия комитетининг биринчи котиби П. Абдураҳмонов, «Ёшлик» журналининг бош муҳаррири Омон Матжон, Душанба шаҳар партия комитетининг идеология бўлими мудири И. Салоҳиддинов қадим юртга Меҳржон байрамининг қайтганлиги билан табриклади. Байрам кунларида бу ерда Самарқанд шаҳри савдо ва умумий овқатланиш корхоналари ҳамда вилоят хўжаликларининг савдо ярмаркаси ташкил этилди. Бунда Пайариқ ва Самарқанд ноҳиялари хўжаликлари катта хизмат кўрсатишди, улар шаҳарликларга бир неча юзлаб тонна мева ҳамда сабзавотлар етказиб беришди.

Кечқурунлари эса «Регистон» яшил театрида ижодкорлар ва санъаткорларнинг, бадиий ҳаваскорлик ансамблларининг, масхарабозлар, дорбозларнинг чиқишлари уюштирилди.

Байрамда булардан ташқари, меҳр-мурувват, шафқат кўрсатиш ишлари ҳам кенг йўлга қўйилди. Қаровчиси йўқ ёлғиз кишиларга, меҳнат ветеранларига ёрдам уюштирилди. Кўча-кўйлар, майдонлар, қабристонлар ободонлаштирилди, қаровсиз ётган жойлар тикланди. Меҳржон Самарқанд заминига меҳр-шафқат ва ҳосил байрами бўлиб кириб келди.

3. ЖАҲОНГИР—УЛУҒ БОҒ ЯРАТУВЧИ

Нуриддин Жаҳонгиршоҳ (1569—1627) Акбаршоҳнинг ҳинду хотинидан кўрган ўғли, Бобурнинг невараси, Бобурийлар сулоласининг тўртинчи ҳукмрони. Унинг даврида тасвирий санъат, миниатюра ва адабиёт ривож топди, бир қатор мақбаралар қурилди. XVII асрнинг биринчи чорагида Ҳиндистонда бўлиб ўтган сиёсий воқеалар, Ҳиндистоннинг табиати, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, шаҳар ва ўлкаларнинг иқтисодий, маданий ҳаёти, меъморчилиги ва бошқалар ҳақида қимматли маълумотлар берилган «Жаҳонгирнома» («Жаҳонгир тузуклари») асари Жаҳонгиршоҳ қаламига мансуб.

1605 ЙИЛДАН 1627 йилгача Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган Жаҳонгир ҳам бобокалони Бобурга ўхшаб табиатни севган. Отаси бўлмиш буюк Акбаршоҳдан унга мустаҳкам давлат мерос қолди. Бу нарса Жаҳонгирга севимли машғулотлари билан тўла-тўкис шуғулланиш имконини берди. У тасвирий санъат ва боғ яратиш санъатининг ҳомийси сифатида тарихга кирди. Кашмирда Шалимар, Атҳабала ва Веринаг боғларини барпо қилдиргани учун биз унинг олдида қарздормиз.

У Ғарбий Покистонда жойлашган Ҳасан Абдал яқинидаги Ваҳда ҳам боғ бунёд қилдирган. Бундан ташқари Жаҳонгир Аграда ўз қайнатаси Эътимодуд Давлага атаб ва Лаҳўрда эса Дилкушо номли боғ ҳам барпо қилдирган.

Жаҳонгирни Ҳиндистондаги энг улуғ боғ яратувчи деб аташга тўла ҳақлимиз. Қобилиятли, зид табиат эгаси бўлган бу инсонни тушуниш унчалик осон эмас. Тарих ва портретлар яратиш санъати унинг ташқи кўриниши ва диди ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Мусаввир Бачиттар Жаҳонгирнинг расмини чизган. Расмда қирра бурун, чўзинчоқ иякли ниҳоятда чиройли бир йигит тасвирланган. Лаблари унинг ўта ҳиссиётга берилувчанлигидан далолат бериб турибди. Ҳаётга умид билан боқувчи ва ҳирсга берилган бу инсон ҳамиша дид билан башанг кийинган.

Жаҳонгир табиатшунослик билан шуғулланган. Паррандаю дарранда ва ўсимликларга у берган таъриф ниҳоятда аниқлиги билан ажралиб туради.

Лекин шундай бўлишига қарамай, ҳаётининг сўнгги йилларида у шароб ва афъюнга берилиб кетди. Унда ҳаётга муҳаббат ва золимлик ғаройиб бир тарзда уйғунлашиб кетган эди — у душманларини филнинг оёғи тагига иткитиб, аёвсиз йўқ қилиб ташларди.

Шу билан бир қаторда Жаҳонгир ҳис-туйғуга берилувчан киши бўлган. У ўспиринлик чоғида тарихда Анаркалий ёки Анор ғунчаси номи билан машҳур бўлган Шарфун-Нисони севиб қолган. Бироқ отаси Акбаршоҳ тасодифан қизнинг ҳам йигитга мойиллигини билиб қолади ва Шарфун-Нисони тириклайин деворга тиқиб, устидан сував ташлашга ҳукм қилади. Жаҳонгир тахтга ўтиргач, Анаркалий шарафига мармардан мақбара қурдирган.

Шундан кейин унинг Меҳрун-Нисо исмли эронлик жувонга ишқи тушиб қолади. Жаҳонгир дастлаб уни Лаҳўрда Равий соҳилидаги саройи деразасидан туриб кўриб қолади. Бу пайтда аёл дарёда қайиқда сайр қилиб юрган бўлади. Жаҳонгир бир кўришдаёқ ошиқу беқарор бўлади қолади. Унинг таклифига аёл рад жавобини беради, чунки у Шер Афғон исмли эронлик бир аскарнинг хотини эди. Жаҳонгир у аскарни йўқ қилдиришгача бориб етади ва 1611 йилда бу гўзал бева хотинга уйланади. Жаҳонгир уни Нур Жаҳон Нури деб атайди. Ўта нозик дид соҳибаси бўлган бу аёл янгидан-янги аёл либослари намуналарини яратиш ишига қўл уради. Бундан ташқари у боғ-роғу гулларга ҳам қизиққан. Атиргул мойини шу аёл кашф қилган, деган нақл ҳам бор. Бу ҳақда муаррих Мануччий бундай ҳикоя қилади:

«Бир куни Нур Жаҳон подшони 8 кун давом этган базмга таклиф қилади. Нур Жаҳон боғдаги ва саройдаги жамики ҳовузларни гулоб билан тўлдирилсин ва унда ҳеч ким қўлини юва кўрмасин, деб ҳукм қилади. Лекин кечаси ўзи бир ҳовузнинг бўйида ётиб ухлаб қолади. Эрта саҳарда уйғониб, бирон кимса ҳовузлардаги гулобни ифлос қилмадимикин, деб ҳовузларни бирма-бир юриб айланиб чиқа бошлайди. Шунда бир ҳовуздаги гулобнинг юзида юпқа мойли пардага кўзи тушади. Биров сувга мой ташлабди-да, деб ўйлаб, у ниҳоятда ғазабланади. Сувни нима ифлослантирганини билиш учун канизакка ҳалиги пардадан қўлингга йиғиб ол, деб буйруқ беради. Нур Жаҳон сувнинг юзидан йиғиб олинган мойни ҳидлаб кўрса, ниҳоятда муаттар ҳид келаяпти. Бошқа ҳовузлардан йиғиб олинган мойда ҳам худди шу хушбўй ҳид бор эди. Шунда у мой шудрингга ўхшаб сувнинг ўзидан пайдо бўларкан, деган хулосага келади. Шундай антиқа атирга эга бўлганидан хурсанд Нур Жаҳон ҳалиги мойдан кийимига суради-да, подшоҳнинг ҳузурига йўл олади. Подшоҳ бу пайтда ухлаб ётган эди. Уни уйғотганларида, муаттар ис уни завққа тўлдиради. Шунда Нур Жаҳон қандай қилиб кашфиёт қилганини унга сўзлаб беради. Ҳиндистонда гулоб мойи сирини шу тариқа билиб олишган экан.

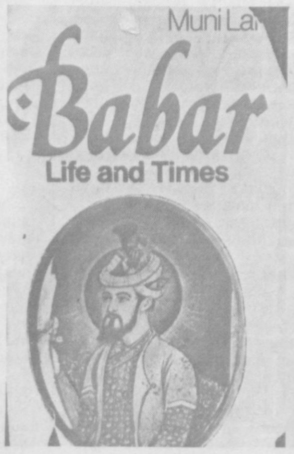

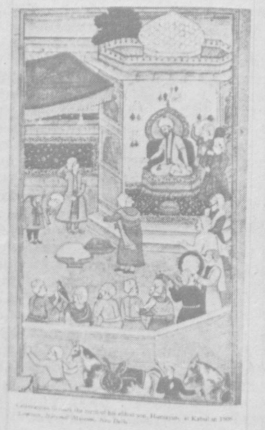

Нур Жаҳон эрининг боғ-роғлар ва табиатга бўлган муҳаббатини баҳам кўрарди. У Кашмирга саёҳат чоғида Жаҳонгирга шерик бўлган. Бу гўзал водий Жаҳонгирни ҳайратга солган эди: «Кашмир — бу мангу баҳор боғи, — деб ёзган эди у, — гўзаллиги билан кишилар қалбини ром қилувчи гулзор, дарвешларнинг ошиёнидир бу. Ажойиб майсазорларию, фусункор шаршараларини таърифлашдан тил ожиз. Ирмоқлару фаввораларнинг сон-саноғи йўқ. Қаёққа қараманг, ҳамма ёқда кўм-кўк ва оқар сув. Қизил атиргуллар, бинафша ва наргис гуллар дала гулларига ўхшаб очилиб ётибди. Муаттар ис таратиб турган турли-туман ўсимликларни санаб адоғига етиб бўлмайди. Баҳор чоғида пасттекисликлар ва қир-адирларда гуллар чаман бўлади, эшик-дарвозалар, деворлар, томлар ва ҳовлиларда лола-қизғалдоқлар алвон бўлиб очилади. Бу дунёвий гўзалликни таърифлашга сўз ожизлик қилади».

Жаҳонгир баҳорни қуйидагича таърифлайди: «Энг чиройли пайт шафтоли ва бодом гуллаган пайт... Кейин зангори ёсуман очилади. Падари бузрукворимизга ҳамроҳ бўлганда Кашмирда аксар заъфарон далаларида бўлганман ва кузнинг гўзаллигини кўрганман. Худонинг марҳамати билан мана шу гал баҳорнинг гўзаллигини кўришга ҳам мушарраф бўлдим».

Октябрь ва ноябрь ойларида чинор ва бошқа дарахтларнинг барглари олтин рангининг турли-туман нозик жилоларида товланади ва заъфарон гуллайди. Жаҳонгир кузда Кашмир водийсига қилган сафарини мана бундай баён қилади:

«Мен Кашмир дарёсининг қуйи томонига қараб кетадиган Лар водийси ва Сафапур томонга қараб кузги сафарга отландим. Сафапурда ажойиб бир кўл бўлиб, унинг шимолий томонида қуюқ дарахтлар билан қопланган қирлик бор. Эрта куз, атроф ниҳоятда хушманзара эди. Чинор, ўрик ва бошқа дарахтларнинг турли рангларга бўялган япроқлари сувда акс этиб турарди. Ҳеч сўзсиз, гўзалликда куз фасли баҳордан қолишмайди».

ҲОЗИР ЛОНДОНДАГИ Британия музейида сақланаётган бир расмда Жаҳонгирни Сринагар яқинидаги Дал кўлида қайиқда сайр қилиб юргани тасвирланган. Кўлнинг марказида мўъжазгина бир орол, унда кедр дарахтлари кўкка бўй чўзиб турипти, олд томонда эса нилуфар гуллари. Гўзаллик шайдоси бўлмиш ҳар қандай кишида бўлганидек, Жаҳонгиршоҳни ҳам Кашмир кўлларида ўсадиган бу нилуфар гуллари лол қолдирган.

Боғ-роғлар яратиш жараёнида Жаҳонгир биринчи бўлиб «Чор чинор» услубини қўллайди. Бу услубга кўра, чорси ер майдонининг тўрт чеккасига тўртта чинор экилади ва ушбу саҳннинг ўртаси ҳамиша соя-салқин бўлиб туради. Бундай ям-яшил воҳаларни Кашмир водийсидаги карвон йўлларида учратиш мумкин. Сайёҳ ва савдогарлар бу ерларда дарахтларнинг соясида ҳордиқ чиқарганлар.

Жаҳонгир узоқ Кобулдан ўзи учун келтириладиган олча, узум ва хушбўй қовунни жуда хуш кўрган. Кашмирда у ўз қўли билан олчазорлар бунёд этган. Ҳақиқий боғбонларга ўхшаб у ҳам ўзи етиштирган ҳосилдан татиб кўришни яхши кўрган.

«Ишрат афзо» («Севинч бахш этувчи») деган кичкинагина боғда, — деб ёзган эди Жаҳонгир, — бир ёш дарахт ўсарди. Мен уни «Ноу бар» («Янги мева») деб атадим. Ўзим ҳар куни мевасини териб олардим. Худди шунақа мевалар Кобулдан ҳам келтирилса-да, лекин ўз боғингда етишгани ширинроқ туюлади».

Жаҳонгир Праваp — Сен II (79—139йй.)нинг қароргоҳи жойлашган ерда Шалимар деган боғ барпо қилди ва шу ерда Сринагар шаҳрига асос солди. Шалимар ҳали ҳам ўзининг кўркамлиги ва ҳашамати билан киши ақлини лол қолдиради. Кенглиги 10 метрдан ошиқроқ канал боғни кўлга туташтириб туради. Каналнинг икки четида улкан чинорлар савлат тўкиб турипти. Наргис ва лолазорлар кўзни қувонтиради. Боғ уч қисмга бўлинган: ташқари боғ, марказий ёки шоҳона боғ ва ичкари боғ. Ташқари боғ томошабин учун очиқ ва улкан шийпондан иборат подшо қабулхонаси билан тугалланади. Шоҳона боғ иккита поғонадан иборат. Унинг марказий қисмида бир маҳаллар хос шахслар учун мўлжалланган қабулхона бўлган. Бироқ даврлар ўтиши билан ундан асар ҳам қолмаган. Ичкари боғ шийпонлари қорли улуғвор Маҳадев тоғлари фонида жойлашган.

Шалимар боғи Жаҳонгирнинг нозик дид соҳиби бўлгани ва унинг табиат манзарасидан моҳирона фойдалана билишига ёрқин далилдир. Маҳаллий аҳоли санскрит тилида «Севги маскани» деган маънони англатадиган Шалимарга келишни хуш кўради. Улар чинор соясида ўтириб олиб бир пиёладан чой ичиб, ҳордиқ чиқарадилар.

Нишот боғ, яъни жаннат боғини Нур Жаҳоннинг акаси Асафхон бунёд эттирган. Боғ Дал кўлининг бўйидан 12 поғона бўлиб тоғ томонга қараб кўтарила борган. Ҳар бир поғона буржнинг биттадан белгисини билдиради. Бу улкан поғонали зинанинг икки четида чинор ва сарвлар кўкка бўй чўзиб турипти. Қаёққа қараманг, ҳаммаёқда гулсафсар, наргис ва атир гуллар. Бу ердан кўл ва тоғларнинг улуғвор манзараси намоён бўлади.

Анантнаг тоғи яқинида жойлашган Ачҳабал боғи ҳам Жаҳонгир номи билан боғланган. Кедр ўрмонлари билан қопланган тоғдан сизиб чиқадиган зилол булоқ суви шу боққа ҳаёт бахш этади. Ачҳабал боғи поғона-поғона қилиб қурилган бўлиб, у поғоналарда олма, нок, ўрик, олхўри ва олча дарахтлари кўкариб туради. Бу ерда улуғвор чинорларни ҳам кўриш мумкин.

Кедр ёғочидан ишланган шийпон ҳордиқ чиқариш ва чойхўрлик учун ниҳоятда сўлим жой.

Жаҳонгир Равалпиндидаги Ҳасан Абдал булоқлари яқинида Ваҳ боғини бунёд эттирган. Ҳар ёзда у хотини билан Лаҳўрдан Кашмирга кетатуриб ҳордиқ чиқариш учун шу ерда тўхтаб ўтган.

Чуқурликдаги Веринаг булоғи ҳам Жаҳонгирнинг эътиборини жалб қилган. У 1609 йилда булоқ атрофида равоқли, 24 токчали 8 бурчакли ҳовуз қурдирган. Булоқнинг зумрад мисол ям-яшил сувида бу ерларда муқаддас ҳисобланган кўплаб зоғорабалиқлар сузиб юрган. Шу булоқнинг суви икки четига боғ барпо қилинган ариққа қуюлган. Жаҳонгир 1627 йилда Веринаг тепасидаги тоғ довонидалик пайтида вафот этди. Ўлимидан олдин у булоқ бўйига дафн қилишни васият қилган. Лекин қиш яқин бўлгани сабабли тоғ довонлари қор билан қопланиб ўтиб бўлмайдиган бўлиб қолади, деган хавотирда унинг мулозимлари Жаҳонгирнинг жасадини Лаҳўрга олиб келганлар.

Нур Жаҳон унга мақбара қурдирди, атрофига эса машҳур Шаҳдра боғини барпо қилдирди. Мақбара ниҳоятда гўзал қилиб қурилган иншоотдир. Оқ мармардан ишланган тўртта минораси узоқдан кўзга ташланиб туради. Боғдан тўртта йўл мақбарага олиб боради. Учтаси мармардан ўйиб ишланган панжаралар билан тўсиб қўйилган. Мармар қабр рангли тошлар қадаб безатилган. Бош томонда форс тилида «Ушбу ер Аъло ҳазратлари Нуриддин Жаҳонгир Подшоҳнинг Нур тўла қабрлари, сўнгги манзилгоҳларидир» деб ёзиб қўйилган.

ЖАҲОНГИР ҲИНДИСТОН тарихида энг улуғ боғдор бўлган. Унинг Кашмирда бунёд эттирган боғ-роғлари кўнгилга завқ-шавқ бахш этувчи гўзаллиги кўп жиҳатдан мўғулларнинг[1] санъаткор мусаввир сифатида обрўсини ошишига ёрдам берди. Жаҳонгир қаерга бормасин, ўзидан боғ-роғ қолдирган. Бу боғлар ҳозир ҳам авлодларни ҳайратга солмоқда.

М. РАНДҲАВА
(Ҳиндистон)

Ансориддин ИБРОҲИМОВ таржимаси

1. Яъни Бобурийларнинг (тарж.)

САРЁМИЙ ЮБИЛЕЙИ

Ўзбек классик шеъриятининг забардаст шоирларидан бири — Муҳаммад Юсуф мулла Абдушукур ўғли Сарёмий «сўз» радифли ғазалида «Юсуфий, сўз қадрини ким билди, топди иқтидор», деб ёзган эди. Дарҳақиқат, атоқли шоир яшаб, ижод этган XIX асрнинг иккинчи ярми — XX асрнинг аввалларида халқимиз ҳассос сўзнинг, шеърнинг қадрини яхши билган. Бироқ, минг афсуски, биз — шоирнинг совет даврида ўтган ва ҳозир яшаётган авлодлари боболаримизнинг шеърпарастликдек гўзал анъаналарини унутиб қўйдик, тўғрироғи, қора ниятли кучлар унутишга мажбур қилдилар. Оқибатда Сарёмий каби табаррук зотларнинг маънавий меросларини «Бу диний-мистик», «Бу шоир ҳоким синф вакили бўлган» ва ҳоказо тутуруқсиз баҳоналар билан рад этиб келдик, халқдан узоқлаштирдик. Шукрки, замонлар ўзгариб, жамиятдаги илғор кучларнинг қаҳрамонона саъй-ҳаракати билан ёпилган маънавий булоқларнинг ҳам кўзлари очила бошлади. Бундай савобли ишларни вилоят ва туманлардаги ташаббускор одамлар ўз қўлларига олмоқдаларки, фақат қувонмоқ ва ташаббускорларни қўллаб-қувватламоқ керак. Юсуф Сарёмийнинг 150 йиллик юбилейи ҳам сайрамлик жонкуяр журналист, Қозоғистон ССР, Сайрам туманидаги ўзбек маданияти маркази ҳайъатининг аъзоси Мираҳмад Мирхолдоров, Сайрам тумани зиёлиларининг ҳаракатлари туфайли тантана билан ўтказилди. Юбилейга атаб «Юсуф Сарёмий» китобчаси чиқарилди. Унда М. Мирхолдоровнинг сўзбошиси ва шоир ижодидан намуналар берилган. Бу, профессор Бегали Қосимов тўғри таъкидлаганидек, шоирнинг кейинги 73 йил ичида чиққан илк тўпламидир.

Табаррук сана муносабати билан Сайрам қасабасидаги Юсуф Сарёмий қабри атрофи ободонлаштирилиб, шоирга ёдгорлик қўйилди. Шу йил 6 октябрда ёдгорликнинг очилиш маросими бўлди. Митингда Сайрам жамоатчилиги, Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмасидан борган меҳмонлар қатнашдилар. Сўнгра Сайрам марказидаги маданият саройида тантанали йиғилиш бўлди. Адабий анжуманда Юсуф Сарёмий ижоди ҳақида сўзлар айтилди, шоир шеърлари ўқилди, ғазаллари куйланди. Тантанада профессор Бегали Қосимов, шоирлар — Миразиз Аъзам, Мирпўлат Мирзо, Қурбонали Искандаров, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигининг бош муҳаррири Аҳмаджон Мелибоев ҳам Сарёмий ижоди ҳақида, икки қардош жумҳурият ўртасидаги дўстлик, маданий-адабий алоқаларни кучайтириш тўғрисида гапирдилар.

Шу куни Сайрам тумани зиёлилари, Чимкент вилояти марказидан келиб тантанада қатнашган ўртоқлар иштирокида ўзбекистонлик ёзувчилар билан давра суҳбати бўлиб ўтди. Унда мезбонлар ўз муаммолари тўғрисида, икки қардош жумҳурият кишиларининг, адибларининг ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, қозоғистонлик ўзбек ўқувчилари учун дарсликлар, бадиий асарлар етказиб беришда ўзбекистонлик зиёлилар кўмаги зарурлиги сингари муҳим масалалар ҳақида фикрларини билдирдилар. Меҳмонлар ҳам ўз навбатида айни шу муаммолар ва Ўзбекистон жумҳуриятида кечаётган ижтимоий жараёнлар хусусида мулоҳазаларини айтдилар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг бош муҳаррири А. Мелибоев ҳафталикнинг 1991 йилги режаларини сўзлаб берди.

М. САЪДИНОВ

БОЛАЛАР БАЙРАМИ

Тошкент шаҳар М. Горький номидаги истироҳат боғида Маданият нозирлиги, болалар уйи ва мактаб-интернатлар тарбиячилари ташаббуси билан байрам сайли бўлиб ўтди. Боғда жумҳурият болалар ижодиёти маркази, С. Раҳимов ноҳиясидаги 4-маданият уйи қошидаги наққошлик, «Юлдуз» тўгараги аъзоларининг ижодий ишлари қўйилган. Киши диққатини тортувчи ранг-баранг тасвирлар, кулолчилик идишлари, ёғочдан нақш бериб ишланган буюмлар, тўқилган кийим-кечак намуналари болаларнинг меҳнатга, санъатга меҳр қўйиб ўсаётганидан далолатдир.

Болалар дасталарининг чиқишлари, дорбозларнинг моҳирона ўйинлари қатнашчилар кўнглини хушнуд қилди. Жумҳурият болалар жамғармаси ҳамда истироҳат боғи маъмурияти томонидан байрам дастурхони безатилиб, болаларга турли ўйинчоқлар, бадиий китоблар тортиқ қилинди.

Жумҳурият болалар жамғармаси раиси, Ўзбекистон ССР халқ депутати Эркин Воҳидов сўзлаб, йиғилганларга илиқ фикрлар билдирди. Бундай тадбирларни кўпроқ ўтказиш лозимлигини таъкидлади.

КУЛГИ КЕЧАСИ

Жумҳурият пойтахтининг Бобур номидаги маданият ва истироҳат боғида сатирик мажалла — «Муштум» мухлислари билан учрашувда ҳажвчи ёзувчилар, қизиқчилар, қувноқ қўшиқлар ижрочилари иштирок этишди. Мазкур кулги кечасини муштумчилар Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси тарғибот бюроси билан ҳамкорликда ўтказдилар.

Кечага ташриф буюрганлар Неъмат Аминов, Анвар Обиджон, Олим Қўчқорбеков, Абдураззоқ Обрўевнинг янги асарларидан тинглашди, Шерқўзи Ғозиев, Соат Шарипов, Бахтиёр Холхўжаев каби хонандаларнинг қўшиқларидан завқ олишди. Шунингдек, Болтабой Тошматов, Авазбек Толибжонов, Шукрулло Маҳкамов, Раҳмонберди Исломов, Ўктам Қорабоев, Ортиқ Султонов ва бошқа қизиқчиларнинг чиқиши барчанинг димоғини чоғ қилди.

СУРАТЛАРДА: кулги кечасидан лавҳалар.

Н. МУҲАММАДЖОНОВ суратга олган

БИЛДИРИШ

Тошкент шаҳар Максим Горький номидаги маданият ва истироҳат боғида «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги коллективи, Тошкент шаҳар маданият бошқармаси, боғ маъмурияти ташаббуси билан қўшиқ ва кулги кечаси ўтказилади. Унда таниқли хонандалар, кулги усталари, ҳажвчилар иштирок этадилар.

Кеча шу йил 20 октябрь соат 12 да бошланади.

Қўшиқ ва кулги кечасига марҳамат азизлар!

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви ва СССР Адабиёт жамғармасининг Ўзбекистон бўлими СССР Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, «Ёзувчи» нашриётининг директори Шоир Усмонхўжаевга укаси

Ҳусан УСМОНХЎЖАЕВ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор қиладилар.

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт тарғиботи марказининг мухбир-ташкилотчиси Рустам Деникаевга отаси

Яҳё Ҳамидулло ўғли ДЕНИКАЕВ

вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

«ҚОЗОҚ АДАБИЁТИ» САҲИФАЛАРИДА

Қозоғистон ёзувчиларининг нашри «Қозоқ адабиёти» ҳафталиги ўзининг 28 сентябрь сонида улуғ ўзбек шоири Миртемирнинг 80 йиллиги олдидан Туркистонда бўлиб ўтган тантаналар, Миртемир уй-музейининг очилиши, шоир Н. Нарзуллаевнинг «Устоз, сизни соғиндик» шеъри ҳамда Ўзбекистонда бўлиб ўтган қозоқ адабиёти кунлари хусусида мақолалар эълон қилинган.

Қозоқ публицисти Дидаҳмет Ашимхонов ўзининг «Ҳа, бир онанинг фарзандларимиз» (қозоқ ёзувчилари Ўзбекистонда бўлишганда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталиги «Бир онанинг фарзандларимиз» деган катта мақола эълон қилган эди.) деб номланган мақоласида қозоқ ёзувчиларининг ўзбеклар диёрида бўлган кунлардаги учрашувлари, суҳбатлари, умуман миллатлар ўртасидаги муносабатлар ҳақида куюниб ёзади.

Ёзувчи бугунгина эмас, ҳар қачон, ҳар қайси элда ҳам халқнинг сўзини айтган, бутун инсониятнинг фарзанди бўлган, дейилади мақолада. Одил Ёқубов билан Чингиз Айтматовнинг Ўш телевидениеси орқали халқ олдида қон йиғлаб сўзлаганини ким унутади? Чин туғишганларгина шундай куюнчаклик билан сўзлайдилар. Ёки айтайлик Чингиз оғанинг марказий нашрларда ўзбек, қозоқ халқлари ҳақидаги турли гап-сўзларга қарши чиқишлари қайси биримизнинг ёдимиздан чиққан. У бизнинг ҳаммамиз битта турк отанинг, битта турк онанинг болалари эканимизни айтди. Яшириб нима қиламиз, «ўзбеклар иши» деган сўз чиққан бир пайтда «Бир халққа шунча жабрми? — деб чиққан қозоқ ёки қозоқнинг бошига иш тушган пайтда «Нега қозоқ дўстларимизга айб қўйилади» деган ўзбек чиқмади.

Хуллас, «Ҳа, бир онанинг фарзандларимиз» мақоласининг муаллифи Туркистон халқлари азал-азалдан бир тан, бир жон бўлиб яшаб келишгани, бугун ҳам ана шундай яшашлари зарурлигини уқтириб таъкидлайди.

РОССИЯ А. И. СОЛЖЕНИЦИННИНГ АҚЛИ БИЛАН ТУЗАЛМАЙДИ

Рус маданиятини сақлаб қолишга даъват этадиган шовинистик руҳдаги ҳар қандай чақириқ ҳақиқий рус кишиси учун тенгсиз ҳақоратдир.

Академик Д. ЛИХАЧЕВ

ТАНИҚЛИ ЁЗУВЧИ А. И. Солженициннинг «Комсомольская правда» (18.09.90) ҳамда «Литературная газета» (19.09.90) рўзномаларида эълон қилинган «Россияни қандай тузатамиз?» сарлавҳали мақоласи дафъатан ҳамманинг эътиборини ўзига қаратгани рост. Мамлакатимизда юз бераётган қайта қуриш даврида кекса ёзувчининг муносабат билдириши, денгиз ортида юриб, ўзи туғилиб ўсган юртнинг бугунию эртанги тақдири ҳақида ўйлаши, шубҳасиз, алоҳида ҳурматга лойиқдир. У мақолани ҳиссиёт билан ёзади. Баъзи бир жойларида жўяли фикрлари ҳам, ўйлаб кўрса бўладиган таклифлари ҳам бор. Айниқса, мамлакатимизда ижод қилиб юрган ёзувчиларимизнинг журъат қилиб айтолмаган гапларини дадил айта олиши таҳсинга лойиқ. Эҳтимол, бугунги кунда А. И. Солженицин ижодидаги бизни қойил қилаётган жиҳати ҳам мана шу журъатлилиги бўлса ажаб эмас.

Албатта, хаёлга келган нарсани журъат билан ёза олиш ҳамиша ҳам ёзувчига шуҳрат келтиравермайди. Бирор нарсани журъат билан ёза олишдан ташқари ёзувчи учун башорат қила олиш, ёзаётган мавзуига илмий жиҳатдан ҳалол ёндаша билиш ва, айниқса, юксак гуманистик ақл идрок, фаҳм-фаросат каби фазилатлар ҳам керак бўлади. Афсуслар бўлсинким, А. И. Солженициннинг ёзувчилиги — публицистик ҳибснома, инсонпарварлиги — шовинизм, фикрлаш тарзи эса — мамлакатимизга нисбатан аламзадалиги эмасмикан, деган шубҳага бориб қоламиз. Бизда бундай шубҳа туғдирган нарса — унинг «Россияни қандай тузатамиз?» сарлавҳали мақоласи бўлди.

Ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрган деб биладиганимиз А. И. Солженицин Россияни тузатиш учун Болтиқ бўйидаги уч жумҳуриятни, Кавказ ортидаги уч жумҳуриятни. Ўрта Осиёдаги тўрт жумҳуриятни ҳамда «Руминияга қўшилишга жонжаҳди билан интилаётган Молдавияни» дарҳол ажратиб ташлаш керак, дейди. Қозоғистонга эса, алоҳида тўхталади. «Ҳозирги бепоён Қозоғистон ерларида, — деб ёзади А. И. Солженицин, — қозоқлар эллик фоиздан кам рақамни ташкил қилади. Улар яшаётган турғун жойлар мамлакатимизнинг жанубий ҳудудидан бошлаб то Каспийгача, сўнг жанубий вилоятлардагина. Ростдан ҳам бу вилоятларда қозоқлар кўпчиликни ташкил қилади. Агар мана шу яшаётган маконлари билан биз ҳам иттифоқдан чиқамиз десалар, марҳамат, худо хайрларини берсин».

Агар бордию, улар ажралишни истамасалар, унда «ўзимиз улардан ажралишимиз ҳақидаги қарорни дангал эълон қилишимиз керак», деган хулосага келади А. И. Солженицин.

Хўш, бунга нима деб жавоб қилсак экан?
Албатта, далилларни бошқа ёқдан эмас, А. И. Солженициннинг ота-боболари шажараларидан ҳамда тарихий ҳужжатларга суянганимиз ҳолда кимнинг ота макони қаер эканини худди кўрга ҳасса ушлатгандай исботлаб беришдан бошласак бўлар эдию, аммо бундай қилишнинг ҳожати бўлмаса керак. Чунки, биринчидан, биз билган тарихий ҳақиқатни А. И. Солженициннинг ўзи ҳам билишига шубҳа қилмаймиз. Иккинчидан, ўтмишда халқимизга қилинган хиёнатни, зўрликларни яна бир марта таъкидлаб, бусиз ҳам чигаллашиб турган ҳозирги муносабатларимизни чуқурлаштирмоқчи эмасмиз. Учинчидан, А. И. Солженицин ўз мақоласида шунақа чалкаш фикрларни айтадики, буни биз рус халқининг фикри, деб қабул қилолмаймиз. Агар шундай қабул қилсак, унда Бутуниттифоқ халқларини, қолаверса, дунёда яшовчи бошқа халқларни ҳам рус халқига нисбатан нафрат туйғулари билан қарашга мажбур қилган бўлур эди.

Биз А. И. Солженициннинг Қозоғистон ҳудудлари ҳақидаги бу фикри янгилик эмаслигини яхши биламиз. Бунақа ашаддий фикрни биринчи марта таниқли қатағончи-реформист П. А. Столипин баён қилган эди. У Қозоғистоннинг қоратупроқли вилоятларини Россияга қўшиб олиш ғоясини таклиф қилган эди. Бунга ўша вақтдаги сиёсий ҳаёт йўл бермади. Иккинчи маротаба бу фикрни асримизнинг йигирманчи йилларида пролеткультнинг ҳовлиқма мафкурачилари ўртага ташлаганди. Аммо ўша вақтда В. И. Ленин уларнинг бу ашаддий таклифларини «...назарий жиҳатдан хато, амалий жиҳатдан ўта зарарли фикр», деб қақшатғич зарба берган эди. Учинчи марта бу фикрни Хрущчев ўртага ташлади. У Қозоғистон ерларини худди йиртишга улашадиган матодай тасаввур қиларди. Ҳатто, у бу қўриқ жойларни ўзлаштириб, марказга бўйсундириш йўли билан эски орзу-армонларини амалга оширмоқчи бўлди. Мана энди бу фикрни адолат жарчиси деб ҳисоблаб юрганимиз А. И. Солженициннинг оғзидан эшитганимиз ниҳоятда ачинарлидир.

Ҳали биз юқорида ер масаласига онд солномалар билан тарихий ҳужжатларга таянишнинг ҳожати йўқ деган эдик. Агар шундай ҳужжатларни тўпласак, шубҳасиз бу бир неча жилдни ташкил қилган бўлур эди. Ўша жилдларни кавлаштирсак, унинг ичидан қозоқ халқи рус ерларига хиёнат қилди, деган бирорта жумла топилмаслиги аниқ. Баъзан минг марта айтилган алкаш-чалкаш гаплардан битта мантиқли гап устун бўлади. Қани, бир ўйлаб кўрайлик-чи, Астраханда 180 минг қозоқ яшайди. Сибирда ҳам 100 минг қозоқ бор. Ўшалар рус ерларини босиб олганмикан? Ёки ўша жойларга қозоқлар осмондан тушдимикан? Ё бўлмаса, Саратов (Саратов), Селоба (Челябинск), Ҳожитархон (Астрахан), Эдил (Волга), Тайтулла — Жонибек хоннинг заифаси (Тулла, яъни Тула шаҳри), Туман (Тюмень), Қизил (Кызил), Устирт (Уст-юрт), Қулунли (Кулиндинская степь)... ва ҳоказо жойларни чор Россиясининг истилочи ҳокимлари қозоқларни яхши кўрганлари учун қозоқча номлар билан атаганмиди? Бошқасини қўя турайлик, совет даврида қозоқларнинг биринчи пойтахти Оренбургда бўлганлигини, ҳозир эса бу жой Қозоғистон ҳудудига кирмаслигини қайси сиёсий ва иқтисодий далиллар билан тушунтирсак экан. Урал тоғларини дастлаб кўрган рус солдатлари «Биз осмонни кўтариб турган тоққа етдик, бундан нарига ўтолмасак керак», деб уйларига хат ёзгани кечагина — XVIII асрда эди. Ниҳоят, жаноби Солженицин ёзувчи одам-ку, шунинг учун яна битта далилни келтириб ўтмоқчимиз.

Қозоқ халқининг фольклори жуда бой эканлигини ақли расо одамларнинг ҳаммаси билади. Фақат эпосларимизнинг ўзи беш юздан ортиқ. Бу асарларда марказий, жанубий, шимолий, шарқий вилоятларимиз, ундан нариси Эдил, Каспий, Қора денгиз, ҳатто Азов денгизи ҳам куйланади. Жаноби Солженицин қўшиб олишни орзу қилаётган Петропавл, Кўстанай, Кўкчатов, Целиноград, Шарқий Қозоғистон каби вилоятларга бағишланган рус халқининг бирор мисра қўшиғини эслай олармикан?

Фикримизча, фаҳмли одам учун мана шу гапларнинг ўзи етиб ортса керак. Фаҳми етмайдиган одамга унча-мунча сўз ҳайф.

Қозоқларда дилингда бор гапни айтсанг, кўнглинг ёзилади, деган гап бор. Биз бу гапларни айтиб, аллақачон суяги нураб қолган ота-боболаримизнинг маконларини даъво қилиш фикридан йироқмиз. Ёҳуд денгиз ортида яшаб, ижод қилаётган, ўзининг шахсий фикрларини баён қилган А. И. Солженициндан ўч олиш ниятимиз ҳам йўқ. Бизнинг бу гапларимизни ватандошларимиз, ҳамюртларимиз, XX аср ҳавосидан нафас олиб турган жигарбандларимиз билса бас. Ўтган ишга салавот. Агар ўтмишдаги қонли воқеалар учун тириклар жавоб берадиган бўлса, унда ер юзида айбсиз инсон қолмаган бўларди. Биз XXI аср бўсағасида турибмиз. Бу ҳудудларимизни даъво қиладиган аср эмас, балки ҳозирги ҳудудларимизни дахлсиз сақлаганимиз ҳолда фаҳм-фаросатга суяниб, ақл билан иш кўрадиган асрдир. Ана шундагина келажагимиз тинч, ҳаётимиз тотув бўлади. Демак, биз Россия А. И. Солженициннинг ақли билан тузалади, деб айтолмаймиз.

А. КЕКИЛБОЕВ, М. МАҒАВИН, С. ЖУНУСОВ, С. МУРОДБЕКОВ, Қ. ЖУМАДИЛОВ, А. СЕЙДИМБЕКОВ, Т. АБДИКОВ, Ў. БЎКЕЕВ, Т. ИМОНБЕКОВ, К. СЕГИЗБОЕВ, К. АҲМЕДБЕКОВ, Қ. КУРМАНҒАЛИЕВ.

РЕДАКЦИЯДАН: А. Солженициннинг «Россияни қандай тузатамиз?» сарлавҳали мақоласини ўқиб, ундаги Ўрта Осиё халқларига нисбатан ҳурматсизликдан дилимиз ранжиб турган бир пайтда бир гуруҳ қозоқ адиблари биздан илдамлик қилиб юқоридаги мақолани «Қозоқ адабиёти» ҳафталигининг шу йил 39-сонида эълон қилдилар. Ушбу мақоладаги фикрлар бизнинг ҳам кўнглимиздаги гап бўлгани учун уни таржима қилиб босаётирмиз.

ШУМ БОЛАНИНГ ЧОЙХОНАСИ

ХАЁЛПАРАСТЛИК ҚУРСИН

Кўзни чирт юмдиму биринчи маошга битта японларнинг товуғидан сотиб олдим. Айтишларига қараганда, худо бераман деса, бир йилга бормай юзтага етармиш. Шундан, борингки, қирқтаси хўроз бўлиб чиқса, беш сўмдан пулласам, икки юз сўм бўлиб турибди-да. Қолган олтмиштаси, иккинчи йилига камида уч юзтага кўпаяди. Эҳ-ҳе, пулни эплаёлмай қолсам керак. Унинг устига, ҳар кун тонгда хомини ютиб турсак ҳам, анча бақувватлашиб оламан.

Вей, ўрта ҳисобда, бир йилда беш юз фойда қиласан, дейишди-ку. Унақада ёқамиз ҳам анча оқариб қоларкан. Кейин бемалол капературпнинг уч-тўрт кўйлагидан киярканмиз-да. Хотин ҳам анча хурсанд бўладиган бўлди. Уям товада қуймоқ пиширишни яхши кўради. Айниқса, қизчамиз, «апа, шўвда қайнашин айчиб йийман», деб турса керак.

Ҳовлининг ўзи товуқнинг катагидек бўлса ҳам, ҳарқалай каттароқ уйча қилиб бераман, бир яйраб, қичқириб туғадиган бўлсин. Ҳап, сени бўйларингдан! Ҳозир уйинг битгунча, бемалол юравер. Ҳовлининг сендан ортгани бизники. Ҳай-ҳай, юришларингдан. Менга капературп кўйлак олиб беради-да, бу!

Кайфим чоғ, худди лотереяга бир қоп шакар ютгандай. Тарақа-туқ, тарақа-туқ. Михлар ҳам болға тегмасдан кириб кетади-ей. Хаш-паш, дегунча битириб ташладим. Ўзиям, росмана «кошона» десам бўлаверади. Бу катакни қўшниларнинг товуқлари кўриб қолса борми? Бизникига чиқиб, тухум туғадиган бўлишади-да.

Бир вақт мен катакка маҳлиё бўлиб ўтираверибман... Ширин-ширин хаёлларни ўйлайверибман... Бирданига қўшни ҳовлидан «пат-пат», «қийқ-қу-қ-қақ», «пат-пат-пат» деган товуш эшитилиб қолди. Ҳовлиқиб девордан мўралаcам, қўшнимнинг овчи ити лабларини ялаб, оёқчалари билан сочилиб ётган патларни ўйнаб ўтирибди...

— Ҳаҳ, шўринг қурсин-а!.. — дейман овозимни борича. Бу сўзларни товуғимгами ёки ўзимга айтдимми билмайман. Ҳар қалай, юракдан айтилди.

— Бечора, катагини кўрмай кетди-я. Эссизгина-ей, менга капературп кўйлак олиб берарди. Ёқамиз оқармай ўтади, шекилли.

Мирза РАҲИМ

ЎРГАНГАН КЎНГИЛ

Ғанишер савдодан четлатилганидан кейин ҳам кўнгил узиб кетолмади. Бозор дарвозаси қошида одамларни тарозига тортиб юрди. Лекин тушумнинг мазаси йўқ. Ҳар бир одам чақа ташлаб кетади, холос.

Баъзан эски ишининг хумори тутиб, тарозидан «уриб» қолади. Шунда танижони шунақанги роҳат қиладики, асти қўяверинг. Бу қилиғига биров «ғинг» ҳам демайди. Баъзида мижозларини бир хурсанд қилай деб, ўзидан кечади-да, беш-олти кило ортиқ айтиб юборади. Одамларда инсоф йўқ, ана шу сахийлигига ҳам раҳмат айтишмайди. Қайтангга «Семирибман» деб қовоқ-тумшуқлари осилиб кетади. Устига-устак ўзини тарозига торттирувчилар ҳам кўп эмас. Яккам-дуккам келиб туришади. Шундай пайтларда Ғанишер сояда ўтириб каттакон қора «кавказ» шапкасини бурни устига тушириб олиб мизғийди.

Энди кўзи илинган экан. Биров «Ўзимизни тарозига солдик. тортиб юборинг», — деди кулиб. Ғанишер эриниб кўзини очди. Кўзойнак таққан, озғин бир киши ўзидан катта портфелни кўтариб, тарози устида лиқонглаб турибди. «Ўзинг аранг қилтиллаб турибсан. Тарози босадиган ҳолинг-ку йўқ. Ўзингни торттиришингга бало борми?» — хаёлидан ўтказди Ғанишер. Туриб наридан-бери ўлчаган бўлди-да, оғирлигини айтди. Кўзойнакли киши ишонқирамади.

— Бу тарози ишламайдими, дейман. Чамамда беш-олти килога адашдигиз, — деди тиржайиб.

Ҳаво иссиқ эмасми, бу гапдан сўнг Ғанишернинг қони «гуп» этиб миясига урди, қаттиқ жаҳли чиқди. Жўжахўроздек бўйнини чўзиб, мижозга хезланди:

— Хўш, адашган бўлсам, нима қипти? Мен бу тарозида тилла тортаётганим йўғу, одам тортаяпман, одам... Тўрт-беш кило ё у ёғлик, ё бу ёғлик бўлса, осмон узилиб ерга тушадими?

Жанжал устига келиб қолганларнинг биттаси ҳазиллашиб кўзойнакли кишига деди:

— Жанжаллашиб нима қиласиз? Беш кило уриб қолган бўлса, ҳозирнинг ўзида акт ёзиб уч-тўртта гувоҳга қўл қўйдирамиз-да, ишни терговга оширамиз, қўямиз.

Бу гапни эшитган Ғанишер тарозини ташлаб қочди.

Марат ШАРИПОВ

Новвот солинган чойни мириқиб ичаётганимда бирдан алмисоқдан қолган телефонимиз жиринглаб қолди. «Об-бо, бу тилпонни узоқ қичқиришидан, ҳажвияси чиқмай ётган аптормикин», деб ўйладим.

— Ало, ҳа-ҳа, Шум боламан... Нима?... Сурхондарёдан?... Ким-ким... Рустам Давлатовман, дейсизми? Жуда яхши... Яхши деяпман... Ҳа, ёзиб олдим. Гапиринг, диктапон ишлаб турибди.

Телефондан чойхонамиз мухлиси колхоз ҳисоботини ўқиб эшиттираётгандай жавраб кетди: «Ҳурматли Шум бола ва азиз чойхўрлар! Бугун эътиборингизга ажойиб янгиликни ҳавола этмоқчиман.

Яқинда тушликдан чиқиб, китоб дўконига кирсам, ҳажвчи акамиз Неъмат Аминовнинг «Қаҳқаҳа» тўплами сотиляпти. Хурсанд бўлганимдан, пулини тўладиму, ишхонага шошилдим. Очиғини айтиш керак, китобни ишхонада варақлашнинг имкони бўлмади. Чунки бизнинг «катта» жиддий одам. Сал жилмайсалар, обрўлари тушиб кетадилар. Китобни ёқтирмайди. Айниқса, ҳажвий асарлардан безгаклари бор.

Уйга келиб, шундоқ очсам... Ишхонада ўқийдиганидан... Катта-катта ҳарфлар билан «ЖАМИЯТШУНОСЛИК. ЎРТА МАКТАБНИНГ БИТИРУВЧИ СИНФИ ВА ЎРТА ЎҚУВ ЮРТЛАРИ УЧУН ДАРСЛИК», деб ёзиб қўйилган. Бирма-бир варақлаб чиқдим. «Қаҳқаҳа»нинг «қ»си ҳам йўқ. Шу десам...»

Рустамнинг гапи шу ерга келганда телефон ғиқ-қ этиб узилди-қолди.

ОФАРИН

Кейин ўзимиз изтопарлик қилдик. «Қаҳқаҳа»ни асли Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1987 йили босмадан чиқарган экан. Муқовасидан озроқ ортиб қолганми дейман, «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг бош корхонасидагилар 1988 йилда «Жамиятшунослик» дарслигини чоп этаётганда ўша муқовани ишлатиб юборишибди. Натижада китоб бир зумда сотилиб кетибди. Бир ўқ билан икки қуённи урган матбаачиларга «офарин!»

ШУМ БОЛА

Рассом Б. ТОЖИЕВ

СЕН КИМУ, МЕН КИМ?

Шайтонни ким кўрган? Ана шу падари қусур шайтон икки қўшни, яъни мен билан Бўзабой тоға орасига икки харсанг тош ташлаб, ғиди-биди бошлатганида авжи баҳор эди. Бўзабой тоға ранги заҳил, қорни бироз олдинга туртиб чиққан, гапирганда «с» товушини «пс» қилиб талаффуз қилар эди.

Оғил сувоқ ҳашарида Бўзабой тоғани йўқлаб икки чиқдим. Шаҳарга тушиб кетган дейишди. Ош Бўзабойсиз ейилди. Эртасига Бўзабой девор оша шанғиллади:

— Қўшни кечаси эшагингиз икки бор бизнинг ҳовлига қараб ҳанградн. Қани бу ерда маданият? Ё эшакни йўқотинг, ё ҳанграмайдиган қилинг.

Эшак сотилиб кетди.

Бир куни қўшни яна девордан мўралади:

— Сиз энг кенжа ўғлингизни «отанг қани, отанг қани» деб эркалайсиз. Бу билан нима демоқчисиз? Ё эрдан чиққан қизимга шаъма қиляпсизми? Бу усулингиз ўтмайди. Бу — инсон ҳуқуқини камситиш. Яна шундай деб бир эшитай учқўрғонни кўрсатиб қўяман.

Боламни эркаламай қўйдим.

Номози аср пайти қўшнининг хотини Раҳима амма уйидан туриб қичқира кетди:

— Ҳой, саводсизлар, тутунни йиғиштир! Тандирингни тутуни ҳамма нарсани расво қилди-ку! Японский гиламга пулинг қуймаганда-а? Сув париси кўйлагим энди тўй-пўйга қандоқ ярайди, яшшамагурлар.

Нонни халталаб шаҳардан келтирадиган бўлдик. Ҳафтанинг иккинчи кунида яна бақириқ:

— Қўшни, бундоқ сал писиллаб кулинг! Ҳо-ҳолаб кулиш шартми? Нима одамлар маймун ўйнатаяптими?

Кулмай қўйдим. Хотиним ва болаларим билан имо-ишора орқали гаплашишга ўтдик. Ўрик пишганида сигир жонивор «жиноят» қилиб қўйди: қўшни ариққа тезагини ташлабди. Бозорни кўрсатиб қўйдим. Уйдаги мушук, ит, хўроз. ва товуқлар, ғоз ва эчкилар уруғ-аймоққа тарқатиб чиқилди. Ғоз ариқни лойқалатади, хўроз ва товуқлар қичқириб асабга тегади, мушук гўшт ўғирлайди, қисқаси вовуллаш, ғағалаш, маъраш тақиқланди. Кеча оқиб турган ариқ суви ҳам қуриди. Шариллаган товуш қўшнининг қитиғига тегибди. Шайтоннинг сўнгги ҳунари хотин отасиникига, болалар бобосиникига жўнаши билан тугади.

Кузнинг бошида Бўзабой тоға яна девордан бақирди:

— Қўшни, ҳой қўшни!

— Лаббай, Бўзабой тоға.

— Сен уч кундан буён саломлашмай қўйдинг. Ё бурнинг ўсиб қолдими? Сен киму, мен ким, зумраша. Сен каттами, мен каттами?

— Сизда, тоғажон.

— Боракалла. Раз шундай бўлгач, саломни узма. Бўлмаса гуляш қивораман, бола!

...Ҳозир отамникида яшаяпман. Жосусга ўхшаб битта уйда турищим Бўзабой тоғани қитиғига тегибди. Ростда, мен киму, у ким?!

Эркин ҲАСАНОВ

ТУПНИНГ АРЗИ

Мени ҳамма болалар,
Жон-дилидан севишар.
Яхши кўргани қурсин,
Кейин роса тепишар.

ҚИЗИҚ ВОҚЕА

Бугун бизнинг синфда,
Қизиқ воқеа бўлди.
Бу ишнинг сабабчиси,
Тинмасвой Нодир бўлди.
Кулгим қистайди, қараб,
«Вой-вой»лаган НАБИга.
Кнопкани тескари,
Қўйган экан тагига.

Ориф ТУХТАШЕВ

ЭЪЛОН

В. И. ЛЕНИН НОМИДАГИ СССР ХАЛҚЛАРИ ДЎСТЛИГИ САРОЙИДА

29 ОКТЯБРЬ СОАТ 19.00 да

«ИНТЕР ВОСТОК» Давлат ташқи иқтисодий ассоциациясига қарашли

«ШАРҚ МАДАНИЯТ ЭКСПОРТ» фирмаси қошида янги ташкил этилган

«ТУРКИСТОН ДУРДОНАСИ»

ТИЖОРАТ АШУЛА ВА РАҚС АНСАМБЛИНИНГ ТУРКИЯГА БЎЛАДИГАН ИЖОДИЙ САФАРИ ОЛДИДАН

КОНЦЕРТИ

ҚАТНАШАДИЛАР:

Ўзбекистон ССР халқ артистлари: НУРИДДИН ҲАМРОҚУЛОВ, ҚИЗЛАРХОН ДЎСТМУҲАМЕДОВА;

Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист ГУЛЧЕҲРА ФОЗИЛЖОНОВА;

1-жумҳурият мақомчилар танлови совриндори АБУСАИД АЗИМОВ,

«Қизиқчи-90» жумҳурият танлови совриндори ҒОФИРЖОН МИРЗАБОЕВ.

Яккахон рақкосалар: Муҳаббат ҲАКИМОВА, Дилором МИРЗАЕВА, Гулноза МЕЛИЕВА, Дилбар ДОУТОВА.

Ансамблнинг бадиий раҳбари — Ўзбекистон ССР халқ артисти, СССР Давлат мукофотининг совриндори — БАХТИЁР АЛИЕВ.

Саҳналаштирувчи режиссёр — Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган артист Ҳамза номидаги жумҳурият Давлат мукофоти совриндори — АБДУРАШИД РАҲИМОВ.

Программани Фотима ИКРОМОВА олиб боради.
Билетлар сарой кассасида ҳар куни соат 11.00 дан 18.00 гача сотилади.

Жамоа бўлиб келиш учун буюртмалар қуйидаги телефонлар орқали қабул қилинади: 34-05-63, 34-05-80.

«ШАРҚ МАДАНИЯТ ЭКСПОРТ» ФИРМАСИ.

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ
БАҲОСИ 10 ТИЙИН

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

«ЛИТЕРАТУРА И ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА»

Орган Союза писателей Узбекской ССР и Министерства культуры Узбекской ССР

Издается на узбекском языке

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Усмон АЗИМОВ, Ҳамидулла АКБАРОВ, Рамз БОБОЖОН, Одил ЁҚУБОВ, Аҳмад ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Асқад МУХТОР, Абдулла ОРИПОВ, Тоҳир ШАМСИЕВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Тўлапберган ҚАЙИПБЕРГАНОВ, Малик ҚАЮМОВ, Тўлқиной ҚОДИРОВА, Пиримқул ҚОДИРОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ (масъул котиб)

РЕДАКЦИЯ АДРЕСИ: Тошкент — 700083, Ленинград кўчаси, 32.
ТЕЛЕФОНЛАР: бош муҳаррир — 33-52-91, 32-57-42; бош муҳаррир ўринбосари — 33-43-65, 32-54-66; масъул котиб — 33-49-93; котибот — 32-58-49; БЎЛИМЛАР: ижтимоий-сиёсий — 32-56-50; танқид ва адабиётшунослик — 32-55-98; назм ва наср — 32-55-78; санъат — 32-56-48, 32-54-56; хатлар ва оммавий ишлар — 32-56-49; шум боланинг чойхонаси — 32-54-71.

Редакцияга келган қўлёзма ва суратлар муаллифларига қайтарилмайди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси. Тошкент шаҳри. Индекс 64593. Д 3341 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12